

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Katedra psychologie

Studijní obor: Psychologie – jednooborové studium

Aktuální postoje dospívajících k mateřství a rodičovství

Current Attitude of Adolescents towards Motherhood and
Parenthood

Diplomová práce

Autor diplomové práce : Mgr. Jitka Boučková
Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Lenka Šulová, CSc.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma Aktuální postoje dospívajících k mateřství a rodičovství vypracovala samostatně a použila pouze pramenů, které cituji a uvádím

v přiložené bibliografii

V Praze dne 16.4.2007

.....

Tímto chci poděkovat Doc. PhDr. Lence Šulové, CSc. za odborné vedení a poskytování cenných rad při vypracovávání mé diplomové práce. Dále děkuji RNDr. Petru Boschkovi za ochotnou a milou pomoc při statistickém zpracování dat.

Můj dík patří také mé rodině a mému manželovi za trpělivost a podporu, kterou mi při psaní této práce poskytovali.

Obsah

I. Úvod	1
Teoretická část	
II. Dospívání	2
2. Periodizace dospívání	2
2.1. Dospívání a jeho aspekty	4
2.2. Fyziologické charakteristiky období dospívání	5
2.3. Základní psychologické charakteristiky období dospívání	6
2.3.1. Kognitivní vývoj	8

2.3.2. Vývoj sebepojetí	9
2.3.3. Morální vývoj	12
2.3.4. Socializace	14
2.3.5. Vrstevnické vztahy a sexuální vývoj	17
2.3.6. Vzdělávání a volba povolání	19
III. Vlivy ovlivňující utváření osobnosti a postojů u dospívajících	21
3. Proces socializace a utváření postojů	22
3.1. Sociální učení	24
3.2. Sociální komunikace	25
3.3. Sociální role	26
3.3.1. Pohlaví a sociální role	28
IV. Postoje	29
4. Postoje	29
4.1. Vznik postojů	31
4.2. Funkce postojů	33
4.3. Změny postojů	34
V. Rodina	36
5. Rodina a její význam	36
5.1. Funkce rodiny	36
5.2. Současná rodina	38
VI. Mateřství a rodičovství	40
6. Rodiče a rodičovství	40
6.1. Biologické rodičovství	41
6.1.1. Biologické aspekty rodičovství	41
6.1.2. Bezdětnost a neplodnost	42
6.2. Psychologické rodičovství	44
6.2.1. Identita rodičů	45
6.3. Motivace k rodičovství	46
6.3.1. Mít, či nemít děti	47
6.4. Plánování rodičovství	49
6.5. Rodičovství a společnost	52
6.6. Rodičovské postoje a výchova	54
6.7. Poruchy rodičovství	55
Empirická část	
VII. Cíl diplomové práce	57
7. Stanovení cíle a úkolu diplomové práce – hypotézy	57
VIII. Charakteristika souboru, použité metody a technika sběru dat	59
8. Charakteristika souboru	59
8.1. Použité metody a technika sběru dat	62
8.1.1. Dotazník	63
8.2. Způsob zpracování získaných výsledků	66
IX. Výsledky výzkumu a jejich rozbor	67
9. 1. Distribuce postojových odpovědí a jejich analýza závislosti	67
9.2. Shrnutí výsledků	93
9.3. Diskuse k výsledkům	97
9.4. Diskuse k metodologii dotazníku	101
X. Závěr	104
Resumé	105
Abstract	107

Seznam použité literatury	109
Seznam příloh	112

Příloha č. 1

1

I. Úvod

Rodina a otázky s ní související jsou a byly vždy aktuálními psychologickými tématy, která se zejména s ohledem na výrazné celospolečenské změny posledních let dostávají opět do

popřední. Sociologové, demografové, lékaři i psychologové si kladnou otázky, jak změny ve společnosti a mění klima ovlivňuje nové generace v jejich postojích a názorech, které se dále přímo odrážejí v jejich chování a plánování budoucnosti.

Témata rodičovství a mateřství jsou v posledních letech ústředními pojmy mnoha výzkumů a studií, neboť právě v této oblasti v rozhodovacích procesech o realizaci vlastní rodičovské role se odvíjí budoucnost celé společnosti. Není pochyb o tom, že rodičovství je nesmírně

citlivý a složitý jev, který si zaslouží svou pozornost, neboť současné neustále se mění

trendy ve společnosti s sebou přinášejí mnoho nezodpovězených otázek.

V neposlední řadě nutno přiznat, že také pro mě jako ženu a budoucí matku, je toto téma velice blízké a úzce spojené s praktickým životem mým i mého okolí. Také toto praktické

propojení hrálo při výběru tématu mé diplomové práce důležitou roli. Uvědomila jsem si

totiž, kolikrát se mé úvahy těmito tématy zabývaly. Každá informace o negativní populační bilanci, o rodinách s jedním dítětem nebo o bezdětných párech, diskuse s přáteli o jejich

plánovaném rodinném životě mě stále blíže a blíže přiváděla k úvahám nad tímto tématem.

Téma rodičovství a mateřství je z mého pohledu tak široké, dynamické a zajímavé, že jsem se rozhodla věnovat mu diplomovou práci.

Jako cíl práce jsem si stanovila uceleně teoreticky zpracovat základní informace týkající se postojů k mateřství a rodičovství a přispět k prohloubení poznatků týkajících se tohoto tématu.

Teoretická část je podrobně zaměřena na vývojové období dospívání a jeho základní charakteristiky, které hrají zásadní roli v budoucím životě mladého člověka. Důraz byl kladen zejména na socializaci a vlivy, jež v rámci vývoje jedince spolupůsobí při utváření jeho

osobnosti a postojů. Pozornost byla věnována také obecně vzniku a utváření postojů. Zaměřuji se rovněž na otázku rodiny, jejích funkcí a významu pro vývoj jedince. Na pak

navazuje rozpracované téma mateřství a rodičovství.

Empirická část je věnována rozboru postojů k tématu mateřství a rodičovství u středoškolských studentů. V rámci zpracovaného dotazníku a kvantitativního vyhodnocení

získaných dat jsem se pokusila najít faktory, které mohou přispívat k utváření postojových

schémat. Zvláštní pozornost byla věnována také zmapování aktuálních postojů dospívajících, které se pod vlivem celospolečenských změn dynamicky mění.

II. Dospívání

2. Periodizace dospívání

Dospívání je pojem velice široký. V této kapitole se proto zaměřením na jeho vymezení z pohledu několika autorů zabývajících se vývojovou psychologií a dále na přesné vymezení pojmu dospívání, jak je chápáno v mé diplomové práci.

Psychologický slovník označuje dospívání, neboli adolescenci, za období mezi pubertou a ranou dospělostí, kdy nastupují sekundární pohlavní znaky až do dosažení pohlavní zralosti, dozrávání rozumových schopností a dotváření integrity osobnosti. Časové období přesně nespecifikuje (Hartl, 1994).

Nakonečný ve své publikaci dospívání ztotožňuje s pojmem pubescence a vymezuje jej obdobím počínajícím mezi 13.-14. rokem, u děvčat asi o rok dříve, zakončené ve věku 15 let, kdy nastupuje období adolescence. Období dospívání pak charakterizuje mezidobí plné vnitřních a vnějších konfliktů, vnitřních krizí a tendencí k osamostatnění a snahou proniknout do světa dospělých. Výstižně užívá paralely básníka J. Wolkera: „dospívající přestal již být dítětem, ale dospělým se ještě nestal.“ Adolescenci pak vymezuje věkem 15 – 18, respektive 20 let. Vidí v ní jistý předstupeň dospělosti, kdy je již překonáno období bouří a objevuje se stabilizace zájmů a postojů (Nakonečný, 1997).

Langmeier a Krejčířová vymezují dospívání široce jako životní úsek ohraničený prvními známkami pohlavního zrání až po dosažení pohlavní zralosti a dokončení tělesného růstu.

Toto období pak dále dělí na:

1. Období pubescence – cca od 11 do 15 let

- Fáze puberty (první pubertální fáze) cca 11-13 let, u chlapců o 1 až 2 roky později – první známky pohlavního dospívání až nástup menarché a první noční poluce.
- Fáze vlastní puberty (druhá pubertální fáze) cca 13 -15 let – dokončení prepuberty až dosažení reprodukční schopnosti.

3

2. Období adolescence – období od 15 do 20 – 22 let. Plná reprodukční zralost a dokončení tělesného růstu (Langmeier, Krejčířová, 1998; Vágnerová 1997).

Příhoda se opírá o svou vlastní periodizaci, kdy dospívání řadí do čtvrté a páté skupiny:

IV. Pubescence od 11 do 15 let

V. období hebetické

1. postpubescence od 15 do 20 let
2. mecítma od 20 do 30 let (Příhoda, 1967, 1977).

Říčan uvádí dvanáct vývojových období, kde dospívání věnuje dvě z nich:

6. pubescence: 11 – 15 let

7. adolescence: 15-20 let (Říčan, 1990)

Jak je výše patrné, období dospívání vzbuzuje zájem mnoha autorů. Jejich periodizace tohoto vývojového období se někde více, jindy méně shodují. Já se své práci zaměřuji na

období vymezené věkem 15 -20 let, tedy na období nazývané jako - adolescence (Říčan,

1990; Langmeier, Krejčířová, 1998; Vágnerová, 1997) nebo jako postpubescence dle Příhody. Ve své práci budu proto užívat pojmu dle Říčana pubescence jako vývojové období vymezené věkem 11 – 15 let a adolescence jako vývojové období vymezené věkem 15 – 20 let, které je předmětem mé práce. Pojem dospívání pak bude zahrnovat celé období od 11 do 20 let věku, neboť tato dvě období se mohou různě prolínat a velice úzce spolu souvisejí.

Nutno zmínit, že dospívání není ve všech společnostech chápáno jako samostatné období. V některých jednodušších společnostech je přechod z dětství do dospělosti bezprostřední. Závislý jedinec, dítě, je v určité době přijímáno jako dospělý, jako plně rovnoprávný člen společnosti. Jako dělčko je často využíváno iniciačních rituálů, kdy je mladý člověk nucen dokázat svou odolnost a odvahu a zasloužit si tak vstup do společnosti dospělých. Jako důkaz tohoto přijetí jsou mu předávány symboly statutu dospělého. Například u Římanů byli šestnáctiletí hoši iniciováni na slavnosti zvané liberalia, konané k počtě bohů, kteří podporovali růst rostlin a zvířat. Důležitým bodem obřadu bylo oblečení vlněné bílé tógy jako znaku římského občana. Na to se konalo procesí až na Kapitol, kde bylo po oběti bohu Jupiterovi zapsáno jejich jméno do seznamu občanů. Dalším příkladem je

4

církev katolická, která oslavovala vstup do jinošství tzv. biřmováním. Biřmovanec je posvěcen olejem na čele a dostává nové jméno, se kterým počíná nový dospělý život.

Ve složitějších společnostech, jako je také naše země, jsou nároky na dospělé členy stále vyšší a vyžadují proto ve všech směrech delší přípravu. Proto byl vytvořen zvláštní životní úsek, vývojové období, který je specifikován samostatným sociálním učením, jež má za úkol mladého jedince připravit na zvládání všech společenských úkolů. Erikson toto období nazývá „obdobím psychosociálního moratoria.“ Důsledkem toho je pak skutečnost, že se

dospívající liší jak od dětí, tak také od dospělých. Postavení dospívajících je pak nejisté a může být příčinou výchovných problémů.

2.1. Dospívání a jeho aspekty

Období dospívání je charakterizované tělesnými, sociálními i psychickými změnami, které mají výrazný vliv na další životní období člověka. V rámci těchto změn je patrná značná

diskrepance, která se projevuje intraindividuální variabilitou. Některé děti, u nichž nejsou

zatím patrné známky pohlavního zrání, začínají myslet již vyspělým abstraktním způsobem. U jiných se naopak začínají objevovat sekundární pohlavní znaky, ale jejich emoční prožívání, intelektová a sociální vyspělost jsou ještě na úrovni dítěte.

Výrazná je také variabilita interindividuální, jejímž výsledkem jsou mnohé periodizace vývoje, často odlišené rozdílným vymezením jednotlivých období. Lze totiž pozorovat výskyt sekundárních pohlavních znaků u dívek již osmi až devítiletých, ale také až u dívek patnáctiletých, aniž by se jednalo o abnormální projevy.

Sekulární akcelerace 1

Za posledních sto let se ve všech rozvinutých zemích urychlil nástup dospívání a urychlil se také celkový růst. Sekulární akcelerace znamená celkové urychlování růstu a vývoje v průběhu staletí. Otázkou je také to, zda sekulární akcelerace tělesného vývoje s sebou

přináší také urychlení nástupu duševního vývoje. Odpovědi na tuto otázku jsou dvě stanoviska. Podle prvního je somatická akcelerace provázena spíše opožděním psychického

vývoje, podle druhého je akcelerace v obou oblastech paralelní. V současné době empirické

1 Akcelerace – urychlení, sekulární – opakující se po staletí

5

studie prokazují spíše druhé tvrzení. Podporují ho také prováděné restandardizace řady vývojových škál a inteligenčních testů, které prokazují vzestup průměrných výkonů dětí ve

všech věkových skupinách (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Další dosud nezodpovězenou otázkou zůstává, z jakých důvodů k vývojové akceleraci dochází. Mezi možné příčiny se řadí: více různorodých podnětů, lepší výživa, zlepšená hygiena, nižší výskyt infekčních chorob, změněné klimatické poměry, změna zátěže, celkově změněná struktura společnosti aj. Konkrétní příčiny tohoto jevu nebyly zatím potvrzeny, lze se ale domnívat, že se jedná o komplex změn, které k uvedené akceleraci přispívají.

Vcelku se tedy zdá, že sekulární akcelerace přinesla rychlejší začátek tělesného i duševního dospívání, ale současně umožnila delší dobu pro dokončení plného rozvoje všech potencií dospívajícího. Z uvedeného tedy vyplývá, že se zkracuje doba dětství a oddaluje se nástup plné dospělosti.

2.2. Fyziologické charakteristiky období dospívání

Období dospívání je charakterizované objevením prvních sekundárních pohlavních znaků, dovršením pohlavní zralosti, znatelnou akcelerací a dokončením tělesného růstu. Na základě rozličných měření lze soudit, že růst se průměrně zakončuje úplně k 20. roku věku.

Zde

odkazují na výraznou interindividuální variabilitu. Rozdíl je patrný také v závislosti na pohlaví. V adolescenci je růst do výšky u většiny chlapců poměrně výrazný, kdežto u dívek je již spíše pozvolný, mírný. Tělesný růst je však nerovnoměrný. Dolní a horní končetiny rostou ještě na počátku období dospívání rychleji. Vzhledem k tomu dochází k určité

disharmonii

postavy. Dospívající tak působí dojmem neobratnosti a nevyváženosti, je, jak se lidově říká, „samá noha, samá ruka.“ Postupně začíná trup růst rychleji než končetiny, a postava tak

postupně nabývá dospělých proporcí. Patrné jsou rozdíly mezi chlapci a dívkami.

Tělesná

stavba dívek směřuje k zaoblování postavy, což úzce souvisí s vývojem sekundárních pohlavních znaků. U chlapců je charakteristický nárůst svalové hmoty, objevují se také první známky růstu vousů, zatím spíše chmýří. Objevuje se také hlasová mutace, hlas postupně

mohutní (Langmeier, Krejčířová, 1998).

V tomto věku se mohou zejména u chlapců vyskytovat obavy z toho, že nedorostou do požadované výšky. Pro dospívajícího pak může být těžkým životním úkolem vyrovnat se s touto skutečností. Zvládnutí situace vede k vnitřnímu dozrání, její nezvládnutí pak může

6

vést k možným nežádoucím projevům – nadměrná ctižádostivost, nadměrná touha vyniknout jiným způsobem.

U dívek je věnována pozornost spíše vnějším projevům ženskosti – hezká postava, atraktivnost, spokojenost s váhou. Jak je patrné, vlastní tělo je nyní předmětem výrazné pozornosti. Zaujetí vlastním tělem může proto vést až k vývoji poruchy příjmu potravy a

poruchy vnímání svého těla.

Vývoj motoriky je v tomto období poměrně výrazný od počáteční disbalance až k dosažení tělesné rovnováhy. Dospívající rychle získávají dovednosti vyžadující sílu, hbitost, jemnou pohybovou koordinaci a smysl pro rovnováhu. Svalové výkony jsou méně unavitelné a zároveň koordinovanější. Po šestnáctém roce dochází k harmonizaci a tím také k větší

eleganci v pohybu. Odtud plyne také zvýšený zájem o sportovní aktivity. Odtud jedinec

získává rovněž podporu pro své ohrožené sebevědomí. Sport se stává jedinečným ventilem

soupeřivosti a agresivity, možností poprat se sám se sebou. Trénink nacvičuje současně kázeň, trénuje schopnost odhadnout vlastní síly, pěstuje také systematickosti a buduje dobré návyky životosprávy pro další budoucí život (Příhoda, 1967, 1977).

V této době také dochází ke změně v pojetí hry. Hra nyní nenacvičuje činnosti dospělého života, nýbrž slouží převážně k relaxaci. Rovněž se mění její povaha. Nově vystupují hry

sexuální a flirt. Hlavní zájem je soustředěn na hry kolektivní. Hravá činnost se omezuje jen na malý počet sportovních zálib a her, ve kterých chce být jedinec dobrý.

2.3. Základní psychologické charakteristiky období dospívání

Dospívání je často doprovázeno přecitlivělým reagováním na různé podněty. Jeho příčina je připisována pudovým tlakům spojeným s pohlavním dozráváním. U dospívajících lze proto pozorovat nápadné změny nálad, projevy emoční nerovnováhy, impulsivnost v jednání, nestálost a nepředvídatelnost reakcí a postojů. Uvedená nerovnováha může být příčinou obtíží při koncentraci pozornosti a následného zhoršení školního prospěchu, který je v tomto období důležitý. Mohou se také vyskytovat drobné neurovegetativní projevy - zhoršení spánku,

poruchy chutí k jídlu a zvýšená unavitelnost. Příhoda proto toto období nazývá „vulkanismem“ (Příhoda, 1977, 1967).

Někteří dospívající sami nerozumějí těmto projevům a snaží se úzkostlivě pozorovat své niterní stavy a přemýšlejí o svých niterních konfliktech. Utíkají do svého citového světa a do vystupňovaného denního snění. Někteří autoři (Bühlerová, Hetzerová) omezovali negativní

7

emocionalitu především na první oddíl dospívání. V adolescenci pak spatřují určité uklidnění, nové hodnoty a radostnější a optimistické postoje. Otázka vývojových krizí zůstává zatím

nezodpovězena, a je proto předmětem dalších výzkumů. Různé teorie dospívání kladou různý důraz na vliv biologických, psychických a sociálních faktorů (Langmeier, Krejčířová, 1998). Psychoanalytické teorie v tomto období zdůrazňují roli biologických faktorů. Genitální stádium začíná v pubertě, kdy působení libida propuká s novou silou. Jedinec se zaměřuje

heterosexuálně, kdy postupně dosahuje pravých erotických vztahů a genitálních projevů. Jde o závěreční vývojové stádium a je vstupem do dospělosti. Kritikou této koncepce je její jednostrannost a podcenění sociálních aspektů v dynamice osobnosti.

Další autoři považují za podstatné spíše vnitřní psychické determinanty, tedy psychický vývoj sám o sobě. Lewin nabízí výklad vývoje osobnosti procesy diferenciací a integrace. Jak jedinec vyžívá, člení se osoba do více oblastí. Diferenciací vede k rozrůstání bohatství zájmů a k rozšiřování zájmů člověka. Pro zajištění jednoty cílů a umožnění řízení osoby

nastupuje proces integrace jako konečný krok k plné zralosti (Drapela, 1997).

Další autoři zdůrazňují roli sociální a sociálně psychologickou, kdy ústřední roli hrají požadavky společnosti a status, který dospívajícím společnost přiznává.

Souhrnně lze pak zvláštnosti psychiky dospívajícího chápat jako úsilí o přizpůsobení se biologickým, psychickým a sociálním podmínkám. V rámci biologického zrání tedy dochází k integraci sociálních a kulturních norem do osobnosti jedince. Toto individuální zpracování vnějších podnětů pak vede ke specifickým projevům každého dospělého člověka jako jedinečné osobnosti.

Vágnerová například vidí v období adolescence přechodné období, které poskytuje jedinci čas a možnost, aby plně dosáhl předpokladů stát se dospělým člověkem ve všech oblastech – biologické, psychické i sociální (Vágnerová, 1997).

Pro srovnání Macek upozorňuje na to, že adolescence získává význam a hodnotu sama o sobě a nevidí ji jako období pouhé přípravy na dospělost. Klade důraz na společenské a

kulturní vlivy a na svébytný vývoj v tomto období (Macek, 1997).

8

2.3.1. Kognitivní vývoj

Výsledky zejména podélných studií nasvědčují tomu, že intelektový vývoj dosahuje v období dospívání svého vrcholu. Dospívající svými intelektovými schopnostmi dosahují

velice dobrých výsledků. Výsledky výzkumných prací se v názoru na definování vrcholů

intelektového vývoje liší. Starší práce dokazovaly, že intelektový vývoj dosahuje vrcholu

mezi 15.-16. rokem věku. Následující práce ale naznačovaly, že vzestup intelektových

schopností pokračuje ještě v období adolescence a popřípadě také v časně dospělosti. Příčinou omezení platnosti těchto výsledků byla skutečnost, že šlo o příčné studie, kde nebylo možné eliminovat vliv historických změn. Podélné studie prokazují již s větší určitostí, že vývoj

inteligence pokračuje po celou dobu dospívání a dosažení vrcholu zasahuje až do počátku

dospělosti (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Vývoj inteligence dosahuje jak kvalitativního vrcholu nárůstem počtu úspěšně řešených problémů, tak také poměrně radikální změnou v kvalitě myšlenkových operací a celkovém

způsobu myšlení. Od počátku pubescence většina dospívajících dosahuje dalšího vyššího

stupně logického myšlení. Podle Piagetových názorů se v této době objevuje systém formálních operací. Znamená to, že se konkrétní operace samy znovu berou za objekt dalších myšlenkových operací tzn. „Vyvozují se soudy o soudech, myslí se o myšlení“. Dospívající je schopen velkého počtu myšlenkových kombinací, z nichž se mnohé uskuteční pouze v rámci jeho vnitřního prožitku. Stádium formálních operací se u dítěte začíná utvářet na počátku pubescence a vrcholu zpravidla dosahuje kolem 15 let věku. Tato změna probíhá pozvolna, objevují se také jisté nepravidelnosti. Dospívající může myslet v některých případech formálně, zatímco v jiných může být ještě vázán na jejich konkrétní obsah (Piaget, 1999).

Hlavní pokroky, které takové myšlení přináší, lze vyjádřit v několika bodech:

1. Dospívající je schopen pracovat s pojmy, které jsou vzdáleny od bezprostřední smyslové zkušenosti. Jsou abstraktní a více obecné. Tvorba pojmů už není závislá na názorných předlohách a může již probíhat v rovině symbolického uvažování. V tomto období začíná dospívající chápat abstraktní pojmy, jako spravedlnost, pravda, právo atd.

2. Divergentní myšlení – pokud řeší dospívající nějaký problém, nespokojí se pouze s jedním řešením, ale uvažuje o možných alternativách řešení a systematicky je zkouší a

hodnotí. Při řešení úkolu se snaží vytvářet hypotézy, ověřuje jejich platnost a postupně je

přijímá nebo zavrhuje.

9

3. Dospívající je schopen vytvářet domněnky, které nejsou opřeny o reálnou skutečnost. Dostává se tak do období, kdy může lidské chování kriticky přehrávat a přezkoumávat ve

svém myšlenkovém světě a srovnávat jej tak se spekulativními normami a ideály.

4. Dospívající dokáže aplikovat logické operace nezávisle na obsahu soudu. Teprve nyní je jedinec schopen sledovat formu myšlenkového úsudku a odhlédnout od jeho konkrétního obsahu. Tento posun v myšlení je základem pro pochopení algebry, fyzikálních zákonitostí aj.

5. Dospívající dokáže myslet o myšlení a vytvářet soudy o soudech. Je schopen přemýšlet o výsledcích svého vlastního uvažování a uvědomovat si své vlastní myšlenkové pochody.

Dovoluje tak kritický přístup k myšlení vlastnímu i cizímu. Nespokojí se pouze s tím, co

může vidět, slyšet a cítit, ale do hry vstupují také jeho domněnky a touha je ověřit v praxi

(Piaget, 1999).

Takovýto posun v myšlení pak pro dospívajícího znamená výrazné změny ve vnímání

svého okolí i své vlastní osoby, které výrazným způsobem ovlivňuje vytváření jeho sebepojetí.

V tomto období pokračuje také vývoj řeči, i když to není tak nápadné. Roste slovní zásoba a složitost větné stavby. U nadaných jedinců se rozvíjí talent literárního vyjadřování vlastních zkušeností. Zajímavá je také skutečnost vytváření vlastního jazykového vybavení mezi dospívajícími. Tato originalita ve vynalézání názvů je důležitým znakem tohoto období.

2.3.2. Vývoj sebepojetí

Sebepojetí, tj. sobě samému přisuzované vlastnosti, představa sebe sama, jak jedince vidí sám sebe, kde je zdůrazněna poznávací složka. Sebepojetí úzce souvisí s identitou, která je definována jako soubor rysů, podle nichž je jedinec znám v určité specifické skupině. Aktuální identita pak představuje to, co jedinec skutečně je. Identita znamená především

poznávat sám sebe. Adolescent u sebe objevuje nové vlastnosti a často také ztrácí své ideály o sobě a svých schopnostech. Sebepoznávání je spojováno s jednáním, při kterém se snaží

nějakým být. Hledání vlastní identity není pouze pasivním procesem sebepoznávání, ale je spojeno také s aktivní experimentací. Experimentace se projevuje jak v oblasti změn vlastního zjevu, tak také při hledání toho, co by jedince bavilo, čemu se chce věnovat. Adolescent svou identitu vytváří v rámci aktivního procesu sebeutváření, kdy se usilovně snaží být sám sebou, blížit se svému ideálu a všechny své projevy zvoleným směrem formovat.

Pomocí

10

experimentování a využití metod pokusu a omylu pak nachází tu správnou cestu svého života (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Macek zdůrazňuje také skutečnost, že: „proces utváření identity v adolescenci je mnohohrstevnatý“ (Macek, 2003, str. 65). Upozorňuje také na široké rozměry identity, která kromě odpovědi na otázku „Kdo jsem“ zahrnuje také sebereflexi, sebepojetí a sebehodnocení, hovoří o významu vědomí vlastní stability, kompetence, hodnot a životní pohody.

Kořeny sebepojetí a sebehodnocení hledáme již na samém počátku života. Ve třetím roce života dítě již užívá slůvka „já“ a mluví o sobě v první osobě. V předškolním věku pak

tomuto „já“ začíná připisovat diferencované vlastnosti, ale vlastní uvědomělé sebehodnocení se rozvíjí plně teprve ve školním věku a zvláště intenzivně se prožívá v období dospívání.

Jak uvádí Říčan: „adolescence je vrcholem osobního zápasu o identitu“ (Říčan, 1990, str. 232). Adolescence je senzitivním obdobím pro nalezení osobní identity, pro její budování a zápasení o ni se sebou samým i se svým okolím. Není to jednoduchý boj, zejména u těch, kteří dostatečně nesplnili přecházející vývojové úkoly. Není to snadné také pro citlivé a mladé lidi, kteří nemohou jen tak hladce vplout do dospělosti, kteří odmítají vyšlapané cesty a kteří mají odvahu položit všechny otázky a pochybovat o všech konvencích. Chtějí si vše sami

vyzkoušet a již objevené znovu objevit. Právě v období dospívání mladý člověk hledá odpovědi na řadu otázek – kým jsem, jaký jsem, kam patřím, kam směřuji a jaké hodnoty jsou pro mě důležité. Pro mladého člověka to znamená poznat své možnosti a meze, přijmout

svoji jedinečnost i s některými nedostatky a omezeními. Mít identitu, znamená mít odpovědi

na tyto otázky. Znamená to jistotu sebou samým, zodpovědnost za své činy, realistické sebevědomí a znalost svých možností. Znamená to být pevně zakotven v tradici a podílet se na tvorbě budoucnosti. Pro porozumění těchto zdánlivě nesmyslných změn v adolescenci je nutné dívat se na ně z hlediska rodinné tradice, neboť jen za pochopení celého vývojové

kontextu nám mohou dávat svůj smysl (Říčan, 1990).

Důležitým aspektem hledání identity je skutečnost, že v tomto období zesiluje introvertní zaměření adolescenta. Zvýšená pozornost k vlastní osobě a ke svému prožívání je vynucována nově prožívaným milostným i mravním životem. Zejména otázka intimního života je pro

dospívající velice důležitá, neboť součástí vlastní identity je také dosažení jasné identity

sexuální, tzn. být správnou ženou nebo mužem. Adolescent nejenom hledá sebe sama, ale

současně redefinuje vztahy k druhým lidem, navazuje nové kontakty, při nichž objevuje svou sexuální roli a snaží se ji realizovat.

Důležité je v tomto období také hodnocení vlastního vzhledu. Dospívající podrobně zkoumá svůj zevnějšek a porovnává ho se svým ideálem krásy. Zejména jedinci nejistí,

11

s tendencí k nízkému sebehodnocení mohou i drobné odchylky a nedostatky nadhodnocovat a nadměrně se s nimi trápit. Někteří dospívající jsou pak ochotni pro dosažení ideálního vzhledu učinit maximum. Tyto snahy mohou pak vést až k vývoji patologických stavů a

onemocnění jako je mentální anorexie nebo mentální bulimie.

Po celé období adolescence je charakteristická zvýšená sebereflexe. Zpočátku se jedná spíše o sebepercepci, kdy si dospívající uvědomuje sebe sama jako nositele nejrůznějších rolí, což vede k prožitku zmatku nad vlastními pocity, které jsou dosud neznámé. S nabytými

zkušenostmi se do popředí dostává introspekce a vlastní sebehodnocení (Macek, 2003).

Úroveň sebehodnocení na počátku dospívání (cca 11-12 let) pod vlivem nezodpovězených otázek po vlastní totožnosti klesá. Nárůst je patrný teprve až kolem 15. až 16. roku věku.

V tomto období má již mladý člověk tendenci posuzovat se především podle reakcí druhých na něho samého, a podle toho, co si sám myslí o tom, jak jej druzí, zejména vrstevníci, vidí. Tato schopnost závisí na kognitivní zralosti, a rozvíjí se proto až s nástupem formálních

operací (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Průběžně se také mění vztahový rámec uvažování o sobě. Pozornost je přesouvána na přehodnocování minulosti se zvýšenou orientací na budoucnost. V průběhu adolescence se

představy o „sobě“ diferencují a specifikují, kdy stabilně důležité zůstává pro většinu dospívajících tzv. „ideální já“ (Jaký bych chtěl a měl být). V souvislosti s

zvnitřňováním

norem, ujasňováním hodnotových preferencí a představ o budoucnosti, pak nabývá stále na

větším významu. „Ideální já“ je srovnáváno s „reálným já“ (Jaký jsem) a je důležitým

ukazatelem sebepřijetí jedince. Je proto důležité, aby bylo „ideální já“ potenciálně dosažitelné

a působilo tak spíše jeho motivační činitel sebezrovoje, než jako zdroj nepříjemných pocitů (Macek, 2003).

Dospívající kriticky pohlíží na své okolí i na sebe samé. Tento kritický pohled je nezbytnou podmínkou ujasnění vlastních osobnostních charakteristik i vlastní budoucí společenské role. Na druhé straně může být také příčinou řady osobnostních krizí a důvodem pro opakované ujišťování se o své vlastní hodnotě.

Nový způsob myšlení dovoluje dospívajícímu pohlížet na sebe i na svůj život, své pocity a myšlenky jakoby zvnějšku. Dokáže je pak analyzovat a kriticky hodnotit. Nalézání vlastní

jedinečnosti znamená pro jedince odlišit se od druhých. Nalézání vlastní identity je proto

spojeno se snahou o vlastní samostatnost nezávislost na rodičích a společenské uplatnění.

Mnohé negativní vnější projevy dospívajících, stejně jako přehánění rozdílů a konfliktů

s rodiči, jsou projevem nejistoty mladistvého člověka při utváření vlastní identity a obranou

12

proti úzkosti, která tento proces doprovází. Cílem takového konfliktního jednání je pak snaha získat odezvu okolí a tím získat měřítko pro své chování. V neposlední řadě se tak dospívající ujišťuje o své vlastní hodnotě. O tomto principu hovoří tzv. „zrcadlová teorie“, kdy vychovatelé dávají dítěti najevo, jak si ho váží, nebo jak je podceňují, a tím mu jako v zrcadle ukazují jeho vlastní hodnotu. „Teorie modelu“ pak vychází ze skutečnosti, že sami vychovatelé (nejčastěji rodiče) jsou pro dítě vzorem chování, podle něhož si modeluje samo sebe. Jejich vlastní reálné, příliš nízké, nebo nadnesené sebehodnocení může být základem,

podle něhož si dítě vytváří své sebepojetí a sebehodnocení. Podobným způsobem působí také vrstevnická skupina. Dítě pak hodnotí samo sebe vždy na pozadí určité specifické vztahové skupiny a připisuje samo sobě určité schopnosti a osobní vlastnosti podle svého relativního postavení v této skupině (Langmeier, Krejčířová, 1998).

Významný vliv rodičů podporuje také řada studií, které ukazují, že adolescenti se svou hodnotovou orientací víc podobají vlastním rodičům než svým přátelům, což se týká především cílových hodnot spojených s jejich osobní perspektivou. Výjimkou může být například trávení volného času nebo styl oblékání a zájmy. Význam rodičů jako referenčních osob pro sebehodnocení zůstává po celou dobu dospívání poměrně vysoký (Macek, 2003).

K dotváření vlastního sebepojetí přispívají také zájmy, které dospívající pěstuje a v rámci nichž si procvičuje své rozvíjející se schopnosti a dovednosti. Pěstování zájmu je zároveň

doprovázeno touhou v něčem vyniknout, získat ocenění a pocítit svou vlastní hodnotu. Jendou ze základních zájmových aktivit je rozhovor. Prohovořené hodiny a hodiny jsou pro adolescenta důležitou životní náplní, při které získává zkušenosti všeho druhu, nacvičuje si konverzaci a zároveň hledá odpovědi na své otázky. Mezi další zájmové aktivity patří četba, společenské události (taneční, diskotéky) a poslech hudby. Mezi aktivní zájmové aktivity

patří zejména sport nebo aktivně provozovaná hudba nebo cestování a hledání neobvyklých zážitků. Literární pokusy a psaní deníků dospívajícím umožňuje vyjádřit své niterné pocity a očekávání od budoucího života.

2.3.3. Morální vývoj

V průběhu překonávání egocentrického přístupu v interpersonálních vztazích se také postupně rozvíjí osobní morálka. Základními předpoklady pro její rozvoj jsou jak změna

v myšlení, která umožňuje nový způsob hodnocení spravedlnosti, dobra a zla, tak také měnící se vztahy k nejbližšímu sociálnímu okolí. Častěji se nyní objevují mravní soudy, které berou

13

ohled na druhého. Jedinec se nyní dokáže dívat sám na sebe ze zorného úhlu druhých lidí. Na základě principů reciprocity tak uplatňuje spravedlnost. Toto období je pro vývoj morálky

důležité, neboť se ukazuje, že základní hodnotové nastavení v adolescenci je do značné míry determinující pro život v dospělosti. Na druhé straně vývoj hodnotové orientace nemusí být kontinuální a zásadní změny v životě adolescentů mohou vést ke změnám a dotváření hodnotové a světonázorové orientace (Macek, 2003).

Piaget ve 30. letech 20. století určil 3 etapy vývoje morálky, která závisí na celkovém vývoji dítěte, zejména na vývoji kognitivním. Heteronomní morálka se kolem 7. – 8. roku věku mění na autonomní, kdy začíná uznávat určité jednání za správné samo o sobě, bez

ohledu na autoritu dospělého. V tomto okamžiku je zatím morálka poměrně rigidní, stanovené zásady platí pro všechny a za všech okolností. Až kolem 11. – 12. roku věku většina dětí

proniká hlouběji do podstaty mravního hodnocení. Začínají přihlížet k motivům jednání, berou ohled na situaci, na vnější podmínky i na vnitřní pohnutky jednání. Dospívající chápe, že se jedinci mohou lišit v názorech na to, co je dobré a zlé, i na to, že pravidla správného chování stanovují lidé, a nejsou proto platná jednou pro vždy (Langmeier, Krejčířová, 1998). Tato teorie byla dále rozpracována Kohlbergem v 60. letech 20. století. Předkonvenční stádium přechází do konvenčního, až se dostává na postkonvenční úroveň. V období dospívání se mnohé děti posouvají již na postkonvenční úroveň mravního vývoje.

Rozhodování o tom, co je a není správné, je založeno na principech, které jedinec sám

vědomě přijímá za své a o kterých předpokládá, že se na nich mohou dohodnout všichni lidé. Dospívající se chová ve shodě se společenskými normami proto, aby si zachoval uznání

nezúčastněného pozorovatele, který chování posuzuje z hlediska obecného dobra. Pokud se dostane do dalšího stádia, začíná se jedinec chovat shodně s normami proto, aby nemusel sám sebe odsuzovat. Nutno zmínit, že zřejmě jen část jedinců dosáhne až postkonvenční úrovně morálního vývoje (Langmeier, Krejčířová, 1998; Macek, 2003).

Morálka adolescenta je však většinou morálkou absolutní. Přijaté normy platí podle něj pro všechny a za všech okolností. Dospívající mívá tendenci vnímat svět černo-bíle a odmítat možnost jakéhokoliv kompromisu. Kompromis pro ně znamená zbabělost a polovičatost.

Někteří dospívající jsou i v morálním ohledu nadměrně sebekritičtí a trápí se i pouze možnými či myšlenými důsledky svého chování. Tento absolutismus morálky je ovšem často zdrojem konfliktů s okolím. Adolescentní absolutismus musí být později překonán, ale dál zůstává v člověku jako připomínka naší nedokonalosti. Toto je cesta k dosažení mravní dospělosti a zralé odpovědnosti. Mnoho lidí zůstává bohužel na primitivním stupni mravního vývoje, což ve svých důsledcích brzdí také růst jejich osobnosti.

Nepřímo se také potvrzuje, že morálka současných adolescentů je stále větší měrou provázána s určitými situacemi, širším sociálním kontextem a účelem chování. Z vývojového hlediska je její utváření zažíváno jako cesta od vlastní sobeckosti ke skutečnému upřímnému zájmu o druhé (Macek, 2003). Potřeba autonomie a orientace na druhé vede ke zvýšenému vědomí zodpovědnosti za sebe i za druhé lidi a současně k postupnému dotváření svědomí (Štěpánková, 2002).

2.3.4. Socializace

K hlavním vývojovým úkolům dospívání patří zejména uvolnění se z přílišné závislosti na rodičích a současně navazování diferencovanějších vztahů k vrstevníkům obojího pohlaví.

Tyto dva úkoly jsou v tomto období klíčové a rozhodující pro budoucí uspokojivé převzetí pozdějších rolí manželských a rodičovských.

Prvním úkolem, jak již bylo výše zmíněno, je uvolnění závislosti na rodičích. Bowlbyho teorie citové vazby tento úkol ještě upřesňuje a nehovoří proto o vývoji citové vazby od

závislosti k oddělenosti, ale od „nezralé“ ke „zralé“ závislosti, již se má na mysli citová

autonomie, jež zároveň uchovává citově významný vztah. Smyslem vazby je pak ochrana a pomoc. V průběhu dospívání a dospělosti je vazba doplňována vazbami novými, obvykle

heterosexuální povahy (Koukolík, Drtilová, 1996).

Emancipace² od rodiny a získání vlastní citové autonomie je pro dospívajícího i jeho rodiče proces často náročný. Rodina totiž poskytuje dítěti základní citovou jistotu, bezpečí ve všech událostech a útočiště, kam se může ubírat v situacích ohrožení. Až do období dospívání je dítě v rodině hluboce zakotveno, snaží se poznávat svět mimo rodinu a navazuje k němu četné vazby, které jsou důležitým základem pro další vývojová období. Vytvořené

vztahy v rodině jsou pro dítě a jeho další snahy po osamostatnění zásadní. Čím hlubší, jistější a

méně konfliktní jsou vztahy, které dítě k vychovatelům navázalo, tím snáze probíhá také celý proces emancipace nutný pro osobní zrání. Ani v optimálních podmínkách není uvolňování

dítěte z pout rodiny snadné. Významnou roli zde hraje přístup rodičů. Mnozí rodiče dítě

nechtějí ztratit a snaží se udržet jeho dosavadní závislost, jiní rodiče naopak vedou dítě

k předčasné samostatnosti, pro kterou ve všech stránkách vývoje ještě nedozrálo (zejména

psychicky a sociálně) (Langmeier, Krejčířová, 1998).

² Emancipace – 1. osvobození, vymanění, zrovnoprávnění 2. antický právní akt, kterým otec propouštěl dítě z moci otcovské.

Kvalita vztahů rodič a adolescent souvisí také s kvalitou vrstevnických vztahů. Bylo zjištěno, že například vysoká míra kontroly ze strany rodičů a přísnost vede často ke výšence orientaci na vrstevníky a k vytváření opozice vůči rodičům. Špatný vztah s rodiči má také svůj podíl na zvyšující se intenzitě kontaktu s vrstevníky, který ale není propojen se zvyšováním kvality těchto vztahů (Macek, 2003).

Každé dítě si hledá svou vlastní cestu, jak dosáhnout postupně potřebného stupně samostatnosti, aniž by ztrácelo pozitivní vztah ke svým rodičům. Jsou popisovány různé

způsoby, jimiž dítě často tápavě usiluje o nalezení svého osobitého způsobu emancipace a

prostředky, kterých k tomu užívá, aby zmírnilo úzkost vyplývající ze ztráty dosavadních

jistot. Nejčastěji bývá přemístění citových vztahů doprovázeno přeháněním rozdílů, které

dospívající hledá v chování, názorech a hodnotách rodičů a nových osob nebo vlastních

ideálů, k nimž se přiklání. Dochází proto k revoltování proti rodičům, jejich kritizování a

výtkám vůči jejich skutečným nebo pouze fiktivním nedostatkům. Občas se dospívající stydí za projevy něžnosti a lásky ze strany rodičů a odmítají jejich dobře míněné rady a projevy obav doprovázené kontrolou dospívajícího. Dospívající sám nerozumí svým afektovaným

projevům a snaží se je racionalizovat.

Na druhé straně dospívající nekriticky přijímají nové názory, nové životní cíle, které považují za ideální a jediné správné. Přesun od nezralé závislosti ke zralé a přemístění části svých vazeb na vrstevníky podléhá výrazným interindividuálním rozdílům. V některých případech, kdy se jedinec nedokáže plně vyrovnat s novými nároky tohoto období, může dojít k vývoji nežádoucích rysů osobnosti. Někteří dospívající z obav ze ztráty rodičovské lásky

odmítají nové vztahy a posouvají se tak na stupeň infantilní závislosti. Jiní dospívající se

uzavírají do světa svého vlastního nitra, do přehnaného denního snění, do fantazií svého

budoucího nereálného uplatnění nebo si libují v pocitech ublížení a utrpení. Jiní zase odmítají ostatní vrstevníky a odmítají jejich životní styl a až asketicky se vyhýbají radostem a potěšením, které nové vztahy přinášejí.

Erikson v teorii „osmi věků člověka“ vychází z teze, že lidský vývoj je charakteristický sérií univerzálních stádií. Tato stadia se rozvíjejí epigenetickým³ principem zrání. Každé toto stádium má svůj optimální stav, kdy se vynořuje a dominuje. Každé takovéto psychosociální stádium je spojeno s krizí, která souvisí se specifickým vývojovým úkolem, jenž musí v dané době vystoupit. Integrální součástí této koncepce je konflikt. Je-li konflikt řešen uspokojivě, je do vytvořeného ega výraznou měrou absorbována pozitivní komponenta a je zajištěn další

3 Epi = po, genetic = vynoření

zdravý vývoj. Jestliže je konflikt řešen neuspokojivě, je do ega včleněna negativní

komponenta. Důležité proto je, aby každá osoba měla efektivně vyřešenou každou krizi v řadě k pokročení do dalšího vývojového stádia adaptivním a zralým způsobem. V období

adolescence tak vystupuje konflikt mezi identitou a konfúzí rolí. Erikson v tomto období

spatřuje jako základní starosti dospívajících, jak se jeví v očích ostatních, zejména ve srovnání s tím, jak se sami cítí, a pátrání po novém smyslu kontinuity a totožnosti. Integrace, ke které nyní dochází ve formě identity „já“, je více než pouhý součet identifikací v dětství. S narůstající zkušeností je tak „já“ schopno integrovat všechny identifikace s proměnami

libida, se schopnostmi a příležitostmi, které jim nabízejí sociální role. Pojímá mysl adolescenta jako „mysl moratoria psychosociálního stádia mezi dětstvím a dospělostí, mezi

morálkou, kterou si osvojilo dítě, a etikou, kterou si má vytvořit dospělý“ (Erikson, 1963, str. 14 - 15).

Všechny tyto i další způsoby řešení tohoto základního psychosociálního konfliktu se přechodně vyskytují u většiny dospívajících a umožní jim najít vlastní úspěšnou cestu. U

některých predisponovaných jedinců se však pod tíží ohrožujících pocitů úzkosti a nejistoty mohou vyhrotit a v dalším životě přetrvávat jako dominující rys osobnosti. V krajním případě pak mohou být jednou z příčin vzniku patologie, např. neurotické projevy, vegetativní poruchy.

Nutno zmínit, že za normálních okolností si však dospívající i přes své snahy o samostatnost, nezávislost, kritiku a revoltování proti vychovatelům, udržují k rodičům pozitivní vztahy. Základní hodnoty a morální postoje má dospívající zakořeněné ze své rodiny a v rámci vrstevnické skupiny získává pro tyto hodnoty měřítko a vzory pro srovnání. Ačkoliv mnozí dospívající revoltují proti rodičům a snahy o jejich výchovné působení kritizují, svým chováním prozrazují, že sami mají potřebu vedení a přiměřené kontroly. Adolescent totiž

nepotřebuje shovívavost a blahosklonnost. Naopak potřebuje rodiče, kteří proti němu budou hájit svůj způsob života a své hodnoty, kteří ho budou brát zcela vážně. Dospívající potřebuje mít možnost se s někým konfrontovat a čelit kritice rodičů i přesto, že ji těžko snáší.

Jak z uvedeného vyplývá, vnímání a hodnocení vztahů s vlastními rodiči determinuje kvalitu a kvantitu vztahů s vrstevníky. Ukazuje se, že důležitý je rodičovský styl výchovy a to zejména u autoritativního stylu, který podporuje prosociální orientaci ve vztazích ke kamarádům a přátelům (Smékal, Macek, 2002).

V normálních případech výše uvedený složitý separační proces končí již před dvacátým rokem věku obnovením pozitivního vztahu k rodičům a k jejich hodnotám. Když pak již

dospělý jedinec žije svůj dospělý život, bezděčně rodiče napodobuje a lépe si s nimi rozumí.

17

2.3.5. Vrstevnické vztahy a sexuální vývoj

Navazování nových a diferencovanějších vztahů k vrstevníkům je dalším, základním, prvkem socializace dospívajícího. Nové vztahy mu nyní dodávají jistotu, kterou odpoutáváním do rodiny ztrácí a zároveň ho připravují pro nové a trvalé emoční vztahy v dospělosti.

Rozšiřování vztahů bývá popisováno v určitých stupních, které nastupují u jednotlivých dospívajících v různé době dle jejich individuálního vývoje (Langmeier, Krejčířová, 1998). Zprvu převažuje u dětí v pubertě sklon vytvářet izosexuální skupiny. Jsou organizované a jedinci v nich jsou spojováni navzájem společnými zájmy a silně pocítovaným přáním sdružovat se. Projevuje se zde také vzájemný obdiv, možnost napodobovat druhé členy skupiny a obohacovat tak své vzorce chování.

V druhém stádiu (cca 10-12 let) se objevuje potřeba intimního párového přátelství – individuální izosexuální vztahy. Takto úzký emoční vztah k důvěrnému příteli/přítelkyni umožňuje sdílení nejsoukromějších pocitů druhého. Toto přátelství je v době nejistoty o svou osobní roli zvláště důležité, neboť nevyžaduje podřizování se skupinovému normám a dává

tak možnost uplatnění individuality jedince v plné šíři. Přátelství založená v této době mnohdy přetrvávají až do dospělosti. Přátelství má v tomto období hluboký význam, neboť je ochranou před osamělostí, stejně jako před povrchností v poměru k lidem. K jeho vytvoření napomáhá častý styk, zejména společné cesty do školy, podobné zájmy a také vystupující

potřeba svěřit se s vlastními nesnázemi. Vrstevník je dospívajícímu blízký, neboť prožívá

tytéž zmatky. Opora, kterou mu však dává, je někdy dost vratká, protože jsou oba v tomtéž proudu citové krize a nemají ještě dosti zkušeností. Může proto docházet k vytváření ještě

poměrně výrazné oddanosti ke starší osobě (mistr, učitel). Tato osoba pak může nahradit a

zvýšit autoritu rodičů, která v tomto období poklesla.

Po další přechodné etapě, cca na přelomu pubescence a adolescence, následuje heterosexuální polygamní fáze. Objevují se skutečné vztahy chlapců a dívek, zprvu ještě

neustálené a proměnlivé, často silně prožívané jako první lásky. První schůzky dovolují získat zkušenosti s důvěrným stykem s jedincem druhého pohlaví. Převládajícím prvkem v těchto vztazích bývá často zvědavost a přání ujistit se o vlastní ceně a přitažlivosti. Koketování, flirt a sexuální fantazie tak přinášejí nové intenzivní zážitky. Celé fyzické sblížování se jen někdy realizuje s jedním partnerem. Adolescenti často stíídají partnery svých milostných her, bývají si dobře vědomi, že pouze experimentují a že si to chtějí co nejvíce užít. Někdy se rozpadají i velmi intenzivní vztahy proto, že si jeden z partnerů uvědomuje, že potřebuje více

18

zkušeností a že se ještě nechce citově vázat. Obdobně se hovoří také o tzv. polygamním

stádiu sexuálního vývoje, kdy se při každém vztahu počítá s víceméně brzkým rozchodem.

Většina těchto zkušeností se dnes v naší kultuře toleruje a mnohdy je považována dokonce za žádoucí a užitečné za předpokladu, že nezacházejí příliš daleko a není jich příliš mnoho.

V tomto období si dospívající mnohdy ještě spíše hrají na cit a sentimentálně se nechávají opojit svým zážitkem.

V některých případech může opakovaný nezdár v pokusech o navázání známosti vést až k zoufalým pocitům méněcennosti. Adolescenti obojího pohlaví jsou pod tlakem svých vrstevníků, kteří vedou chvástivé řeči a posmívají se těm, kteří přiznávají nezkušenost. Časté je také přání, mít první zkušenost za sebou a zbavit se četných pochybností a nejistot o sobě samém.

Na konci adolescence pak nastupuje etapa zamilovanosti, která za příznivých okolností vyústí v autentické erotické vztahy se záměrem trvalého manželského vztahu a založení vlastní rodiny. Vztah jedince k druhému pohlaví je v kladném případě hluboce vázaný, založen na porozumění a oddanosti založené na shodných nebo doplňkových rysech osobnosti. Tato vývojová fáze navazování vztahů má v současné době tendence podléhat vlivům moderní společnosti. Společenský tlak a změny ve společnosti vedou dospívající k předčasnému osvojení dospělosti. Začínají žít sexuálním životem často bez žádoucího stabilního emočního pouta a vplouvají tak do období dospělosti bez dostatečného využití nabízeným možností období dospívání (Langmeier, Krejčířová, 1998).

První fáze utváření erotických partnerských vztahů je obvykle datována do pubescence a souvisí s uvědomováním si vlastní sexuality. Ta má od počátku zejména v oblasti uspokojení sexuálního pudu poněkud jiný kontext u chlapců než u dívek. U chlapců je patrná bezprostřední tendence k uspokojení svého pudu, tato u dívek není tak patrná. Nástup sexuality i sexuálního chování má v závislosti na pohlaví rozdílný sociální kontext. Mužská role bývá spojována s dobýváním a určitou mírou agrese. U dívek je téma sexuality spíše spojováno s hodnocením míry své vlastní atraktivity pro druhé pohlaví než téma vlastního sexuálního chování a prožívání (Macek, 2003).

Sexuální pud je závislý na fyziologických procesech, zejména na prudkých hormonálních změnách. Samotné způsoby sexuálního chování jsou však závislé na výchovných a sociálních podmínkách, zejména kulturních a společenských normách. První sexuální zkušenosti s heterosexuálními styky získává většina dospívajících mezi 14. -15. rokem věku. Koitus jako

19

poslední stupeň heterosexuální aktivity není ani v pozdějších letech dospívání pravidlem.

Častější zahájení sexuálního života je ovlivňováno vzděláním a na něm závislé dřívější, či

pozdější ekonomické a sociální nezávislosti (učni x vysokoškoláci). Je spojeno také s negativními vlivy kouření nebo abusem alkoholu, které se stávají u některých dospívajících součástí životního stylu.

Zajímavé jsou také pozorované rozdíly v prožitcích dospívajících při prvním sexuálním styku. Chlapci z něj mají většinou dobré pocity, dívky však často udávají úzkost, strach

z otěhotnění nebo stud. Důvodem může být také motivace, která vede mladé lidi k tomu, aby začali sexuálně žít. U chlapců se spíše jedná o zvědavost, kdežto u dívek jsou častější citové důvody. Dívka také často ustoupí naléhání chlapce, kterého nechce ztratit.

Výsledky reprezentativních průzkumů sexuálního chování z posledních let publikovali Weiss a Zvěřina. Jedním z významných závěrů bylo, že v současnosti obecně klesá věk prvního pohlavního styku a současně se sbližuje doba prvních sexuálních zkušeností u dívek a chlapců. Předmanželské sexuální zkušenosti jsou běžné u obou pohlaví a zahájení pohlavního života až po svatbě je výjimkou (Weiss, Zvěřina, 1994).

Jak je již výše uvedeno, sekulární akcelerace tělesného růstu a pohlavní zralosti posunuje

dolní hranici dospívání stále do nižšího věku, zatímco složitost společenských požadavků na vzdělání a profesionální přípravu oddalují dosažení sociální zralosti. Nejvíce je uvedený rozpor patrný v tom, jak je dospívající fyzicky zralý pro sexuální aktivitu a současně ji musí ze společenských důvodů odkládat do pozdějšího věku. Napětí z neuspokojeného sexuálního puzezení se ještě zvyšuje stimulací prostřednictvím medií a dostupností erotických magazínů.

Tuto problematiku by měla řešit zejména dostatečná sexuální výchova v rodině i ve škole.

Období dospívání je také převratnou etapou ve vývoji interpersonálních vztahů v rámci školních tříd a vztahy k vrstevníkům v třídních kolektivech jsou proto často jedním z klíčových pro utváření osobnosti dospívajícího.

2.3.6. Vzdělávání a volba povolání

Velká část mladistvých začíná svou profesionální dráhu s nejasnými a falešnými představami a nepřesným a málo detailními informacemi. Rozhodování o volbě povolání se děje v období, kdy je mladistvý ještě zájmově nevyhraněný a není ještě dokončen vývoj jeho charakterových vlastností. Teprve kolem 11 let dítě srovnává svá přání, čím chce být, se

20

skutečností – školním prospěchem, schopnostmi apod. Začíná si všímat osob, které

vykonávají určitou činnost, a snaží se je vnímat jako modely pro své vlastní budoucí profesní uplatnění. Vlastní volba povolání je pak ve velké části výsledkem přání rodičů a schopností dospívajícího jedince i potřeb a tlaků společnosti (Langmeier, Krejčířová, 1998).

První vážné rozhodování o budoucím povolání se v současné době odehrává okolo čtrnáctého až patnáctého roku věku, tedy ve věku, kdy se fáze fantazijní volby budoucího

povolání pozvolna mění ve fázi střízlivých rozpaků. Toto období, označované teoriemi profesního vývoje jako fáze exploračního výběru, již v tomto věku naznačuje perspektivu

následné vzdělávací dráhy (Alan, 1989). Také v této oblasti dochází pod vlivem celospolečenských změn k obměnám. Již není samozřejmé, že pro většinu mladých lidí je

první volba profesní orientace volbou konečnou. V současné době jsou pozorovány opačné

tendence, kdy je kladen velký důraz na flexibilitu a schopnost přizpůsobit se novým podmínkách na trhu práce. V některých oborech výrazně stoupl význam rekvalifikace a změny profesní orientace v průběhu života jedince.

Neopomenutelným a dosti diskutovaným aspektem vzdělávání na našich školách je v současné době výrazná orientace na výkon a neustálé hodnocení výkonů. Student je ve škole vystaven mnoha hodnocením, která přisuzují určitou úroveň jeho výkonům ve srovnání s ostatními žáky. Dostává se tak do role úspěšného, nebo neúspěšného studenta, což má

zpětný vliv na jeho motivační sféru. Úspěch, či neúspěch je pak v jejich očích posuzován

zejména z hlediska informace, kterou jim přináší o jejich vlastních schopnostech (Nakonečný, 1996). Cílem přitom je, aby byl proces vzdělávání sám o sobě pro dospívající

studenty významnou hodnotou a tím zároveň oporou pro utváření jejich identity (Poledňová, 2006).

S přípravou na budoucí povolání souvisí také vznikající rozpor mezi sociální rolí a statusem dospívajících. 4 To platí zejména u dospívajících, u nichž se hranice sociální zralosti spolu s ekonomickou samostatností posunuje do vysokého věku. Od fyzicky zralých osob se pak očekává vyspělé a plně zodpovědné chování dospělého a však jejich status je v mnoha

ohledech zatím nízký, očekává se od nich poslušnost a tolerance jejich kontroly.

Dlouhý

interval mezi učením a možností využít naučené může oslabovat motivaci k učení. Důležité je proto jednotné výchovné působení a respekt k aktuálním potřebám a zájmům dospívajícího.

4 Sociální role = chování odpovídající určité pozici ve společnosti; sociální status = soubor práv a povinností, které určují postavení jedince ve společenské hierarchii.

21

Na sklonku věku mladistvého se dovršuje socializační proces, jehož výsledkem jsou také vytvořené rodičovské postoje, jež stály na začátku socializace každého lidského jedince

překračujícího nyní práh dospělosti. Postupně se tak uzavírá jedna velká vývojová etapa a otvírá se výhled na manželství a vlastní rodičovství, v němž se bude celý předchozí socializační proces odrážet.

III. Vlivy ovlivňující utváření osobnosti a postojů u dospívajících

Pokud se mám v této kapitole zaměřit na vlivy, které utvářejí osobnost a postoje dospívajících, musím začít od úplného začátku lidského života, kde získávají postoje svůj

základ. Postoje se vytvářejí složitým vývojovým procesem od časného dětství až do dospělosti. Jejich podstatnými složkami jsou zkušenosti s vlastními rodiči v kojeneckém a

batolecím věku, pocit životní jistoty v jejich blízkosti, vytvoření zdravé identity, kontakt

s druhými dětmi v předškolním a školním věku a v neposlední řadě také erotické vztahy

v době adolescence. Socializační vývoj dítěte je svým způsobem předznamenán

v osobnostech jeho rodičů dávno před jeho narozením. Opomineme-li materiální podmínky, do kterých se dítě narodí, jsou to především rodičovské postoje jeho prvních vychovatelů,

které určují míru a kvalitu emocionálního přijetí dítěte a tím i jeho sociálního postavení

v primárním společenském okruhu (Dunovský, 1999).

Zkoumáním lidského života v jeho celku se zabývá bidromální psychologie, neboli psychologie běhu života. Výsledky výzkumů z této oblasti ukazují, že domov dnešních dětí je

předznamenán v domovu jejich rodičů, přesněji řečeno, jejich dospělých vychovatelů, kdy odkazují na jakousi „sociální dědičnost.“ Je prokázáno, že rodičovské postoje se připravují celým předchozím životem a ne až v době narození dítěte. Vše začíná právě zkušeností doma s vlastními rodiči. Je předpoklad, že děti, které prožily pěkné dětství a měly pěkný domov, s větší pravděpodobností vytvoří pěkný domov svým vlastním dětem, až přijde jejich čas (Matějček, 1994).

22

3. Proces socializace a utváření postojů

„Socializace je vysoce komplexní proces začínající v novorozeneckém věku v rodině, pokračující ve škole a v zaměstnání, determinovaný masmédií, ale i příslušností k různým

skupinám pracovním, zájmovým a dalším. Základy vytváří tzv. primární socializace uskutečňující se v rodině v procesu rodinné výchovy, která je současně mediátorem vlivu

dané kultury, ... Na tuto primární socializaci pak navazuje další společenská instituce,

škola, a později pracovní organizace, kde se dospělý musí učit novým, tentokrát pracovním rolím“ (Nakonečný, 1999, str. 57). Vycházím z toho, že začlenění člověka do mezilidských, společensko kulturních vztahů je základní podmínkou pro realizaci lidské kvality života

vůbec. Bez socializace se člověk vlastně nemůže ani jako člověk realizovat, o čemž svědčí

například případy tzv. vlčích dětí, které žily nějaký čas s vlky.

Socializace se realizuje sociálním učením, sociálním nátlakem a komunikací. V rámci sociálního učení si pak jedinec osvojuje sociální role, postoje a způsoby chování a jednání.

Postoje nejsou člověku vrozeny, nýbrž se u něho vytvářejí jako důsledek sociální determinace v průběhu ontogeneze.

První sociální vztah malého dítěte je vztah k matce nebo k jiné hlavní pečující osobě. Vzhledem k těsnosti tohoto vztahu a k jeho nespornému významu pro socializaci dítěte mu je přičítán velký význam, který je podpořen mnoha výzkumy. Rané sociální sepětí mezi dítětem a jeho hlavní pečující osobou se nazývá připoutáním „attachement“, kdy se patrně jedná o vrozený jev (Ainsworth, 1982). Vztah připoutání se může u těsných vazeb obou rodičů

k dítěti vytvořit stejně k matce jako k otci. Připoutání není samo o sobě absolutním ukazatelem uspokojivého sociálního a osobního vývoje v těchto raných letech.

Například

zajímavé je zjištění, že děti vychovávané doma a více omezené hlavní pečující osobou,

vykazují více projevů připoutání, než děti, které mají větší volnost a navštěvují mateřskou

školu (Kagan, 1984). Zdá se, že kojenec je v zájmu svého přežití naprogramován tak, aby se připoutal k tomu, kdo o něj pečuje, a to i v případě, kdy je tato péče nedostatečná. Lze tak vysvětlit skutečnost, že také zanedbávané děti vykazují silnou vazbu ke svým rodičům, tedy alespoň v raném věku. Z pohledu psychologie je důležité, že připoutání je prvním krokem

v sociálním učení a v raném vývoji dítěte je nezbytné. Kvalita připoutání mezi dítětem a jeho hlavní pečující osobou je jedním ze základů dalšího vývoje dítěte. S jistotou připoutané děti vykazují více iniciativního chování, jsou ve školce oblíbenější a projevují více zájmu o učení.

23

Někteří autoři dokonce hovoří o tom, že rané fáze vývoj dítěte jsou pro sociální vývoj rozhodující. Práce H. F. Harlowa z padesátých let prokázaly, že u opiček z rodu makaka raná deprivace v období 6 měsíců po narození způsobuje těžké poruchy sociálního chování. Uvedených 6 měsíců je přitom srovnatelných s vývojovým obdobím prvních dvou let života u dětí. Lze proto předpokládat, že zanedbání a špatné zacházení v prvních dvou letech života dítěte může narušit vývoj schopnosti dítěte úspěšně vytvářet vztahy s druhými. Také některé

výzkumy naznačují domněnku, že rané dětství může být kritickým obdobím pro sociální

učení. Nedostane – li se dítěti během období prvního připoutání nebytné míry přiměřené péče, bude pro ně později pravděpodobně nesnadné milovat druhé a pečovat o ně, a to jak v dětství, tak také v dospělosti. Je tedy zřejmé, že charakter budoucího rodičovského chování může být podstatnou měrou ovlivněn zacházením, jemuž je dítě vystaveno už v raném dětství a samozřejmě i v dalších obdobích na něj navazujících (Matějček, Langmeier, 1974).

Postoje v dětském věku mají obecný a široký charakter. Až později dochází k jejich diferencování a současnému seskupování v určité trsy, soubory postojů. Tomuto seskupování postojů se říká postojová integrace (Kohoutek, 2002).

Vygotskij poukázal na to, že psychický vývoj se uskutečňuje jako postupná interiorizace, tj. zvnitřňování, jímž se interpsychické stává intrapsychickým (Vygotskij, 1971). Psychické dění se v raném dětství odehrává mezi dítětem a dospělým, dítě je v interakci s vychovateli a současně pozoruje interakce mezi dvěma dospělými. Tyto interpsychické akty se postupně

začleňují do psychiky dítěte. Dospívání pak dává nový impuls procesu individualizace a

prohlubuje jej. Je to snad celoživotní proces, jímž se formují a modifikují různé aspekty

identity, která se v plné míře formuje až ve vrcholném stádiu adolescence. V tomto období také dochází ke stabilizaci základních postojů.

Utváření osobnosti a s ní ruku v ruce jdoucí vývoj postojů je podstatně ovlivněn výchovnými postoji a také osobnostmi dětí a rodičů, neboť postoje se dle Mikšíka vytvářejí na základě přímé či sociálně zprostředkované zkušenosti (Mikšík, 2001). Je nesporné, že interakce rodič dítě je aktivita dvousměrná. Chování dětí je ovlivňováno chováním rodičů

stejnou měrou, jakou ovlivňují děti své rodiče. K vytváření postojů výrazně přispívá také to, když dítě vidí působení určitého vzoru, zejména někoho, kdo je pro ně důležitý a kdo má

v jejich očích prestiž, což jsou téměř vždy rodičovské osoby, později učitelé, ale i známé osobnosti a filmoví hrdinové.

24

3.1. Sociální učení

Mezi různými formami lidského učení má nejvyšší význam pro řešení otázky vývoje osobnosti tzv. sociální učení. Jsou zde uplatněny ty formy učení, kdy si jedinec ve styku s druhými osvojuje předpoklady pro život a aktivní začlenění do společnosti. Prostřednictvím sociálního učení přejímá role, zařazuje se do sociálních vztahů, formuje si vlastní názory a postoje, sociální dovednosti, návyky a rysy osobnosti.

Průběh a výsledky lidského učení a činnosti závisejí na rozsáhlém souboru podmínek. Mezi hlavní Čáp řadí:

- Motivaci jako základní hnací sílu ke změně života a vývoje osobnosti
- Výsledky předchozího jedincova učení a jeho dosud rozvinuté vlastnosti – vnější podmínky nikdy nepůsobí samy, bez účasti vnitřních podmínek. Jedincovy motivy, dosavadní vědomosti a dovednosti, do té doby zformované postoje a zájmy, schopnosti a jiné vlastnosti zapříčiňují, že stejné vlivy zvenčí mají více, nebo méně odlišné účinky u různých jedinců.
- Autoregulační mechanismy
- Psychofyzický stav
- Interakce a komunikace s osobami, které se účastní procesu učení nebo činnosti (Čáp, 1996).

V této oblasti se pak uplatňuje učení sociálním posilováním (odměnou a trestem), kdy se upevňuje chování, které je sociálně odměněno.

Specifickým případem sociálního posilování je pak anticipační učení, kdy si jedinec osvojuje ty formy jednání, u kterých předpokládá jejich odměnění.

Učení napodobováním spočívá v napodobování osvědčených forem jednání druhých.

Pro utváření postojů má důležitý význam učení identifikací, popř. učení převzetím modelu (viz. také kap. 2.3.2.). Podstatou je, že jedinec přejímá formy chování, názory,

postoje,

hodnotové orientace, které chápe jako podstatné znaky svého pozitivního modelu. Na obdobném principu je založeno učení na podkladě odmítnutí modelu, kdy jedinec zamítá

formy chování a znaky negativního modelu a snaží se jim vyvarovat. Identifikace je oproti ostatním formám sociálního učení chápána jako složitější, vývojově pozdější forma učení, kde se jedná zejména o přejímání vnitřních momentů včetně postojů.

25

Možnost vysvětlovat vývoj a formování osobnosti sociálním učním byla rozšířena, když Bandura a Walters rozpracovali koncepci observačního či zástupného učení. U observačního učení si jedinec osvojuje takové způsoby chování, za které je sociálně odměňován model.

Není tedy nutné odměňovat přímo jedince, postačí, že ten pozoruje odměňované chování

někoho druhého (sourozence, vrstevníka, aj.) (Čáp, 1996).

Výzkumy ukazují, že nastane-li konflikt mezi tím, co dospělí říkají a co dělají, mladší děti budou napodobovat spíše jejich činy než jejich slova. Přesněji řečeno, rodiče předvádějí

dětem takové chování, které si děti mají osvojit. Bandura, jako jeden z hlavních tvůrců teorií sociálního učení zdůrazňoval význam nápodoby, zvláště když jde o učení sociálním dovednostem. Uvádí, že dítě má vrozený sklon napodobovat chování druhých, zvláště těch

lidí, kteří se těší vysoké prestiži či statusu. Taková nápodoba je často nevědomá v tom smyslu, že dítě se nepokouší napodobovat příslušný vzor úmyslně. Tam, kde se jedná o

nápodobu v rozsáhlejší oblasti se specifickým vztahem k jedné z životních rolí dítěte, stává se živý vzor vzorem role. Prvními vzory pro děti jsou rodiče a dále širší rodinné prostředí,

kamarádi a poté také známé osobnosti. Děti přijímající dospělého jako vzor pro svou roli se domnívají, že je-li nějaké chování přijatelné pro dospělé vzory, musí být přijatelné také u

nich. Sociální učení nezávisí přímo na zpevňování, přesto je jím velice podporováno (Fontana, 2003).

Z teoretického hlediska je třeba ještě dodat, že jednodušší mechanismy sociálního učení je třeba ještě doplnit vztahem, který zdůrazňuje kognitivní a autoregulační momenty. Znamená to, že si jedinec osvojuje a upevňuje takové formy chování, které chápe jako odpovídající ideologii, kterou přijal a jejíž prosazování prožívá jako silně uspokojující. Je to tedy autoregulační mechanismus vznikající pod vlivy zvenčí – tradice, kultura, ale také malá skupina, který je ale zvnitřnělý se svými aspekty kognitivními, emočními i volními.

3.2. Sociální komunikace

Na formování osobnosti se podílí také sociální komunikace, její množství a kvalita. Tento formativní vliv sociální komunikace je velmi široký. Výrazně se podílí na osvojování sociálních dovedností, postojů a rysů, které se týkají vztahu k lidem. Případné nedostatky

v komunikaci pak nepříznivě ovlivňují psychický stav dětí, zejména pak dospívajících a při opakovaném výskytu mohou dokonce narušit vývoj osobnosti.

26

Kollárik dokonce považuje komunikaci za jednu z podmínek existence společnosti.

Sociální komunikaci, tedy komunikaci mezi lidmi, pak považuje za specifický druh

komunikace, při kterém dochází k vzájemnému dorozumívání lidí, výměně názorů, postojů a sdělování o vlastním prožívání situace a zároveň vztahu, který je zaujímán k účastníkům

komunikace (Kollárik, 2004).

Již v kapitole socializace (viz. kapitola 2.3.4.) bylo nastíněno, jak důležitý je přístup rodičů, s nimiž je dospívající v interakci a to zejména v období dospívání, které na mladého člověka klade vysoké nároky. Vhodný přístup rodičů podpořený chápajícím přístupem a vhodnou komunikací pak výrazně ovlivňuje snadnost zvládnutí tohoto období.

Sociální komunikace je také podstatným nástrojem vrstevnické interakce (viz. kap. 2.3.2.). Vzájemné sdílení, svěřování niterních pocitů a vedení dialogů je v jistém vývojovém období adolescenta podstatné pro navazování dalších vztahů a poté budování partnerského svazku,

který by měl být předstupněm uzavření manželství a plánování narození dítěte (viz. kap.

2.3.5).

Vztahy ve skupině a klima vyznačující se dobrou náladou, vzájemnou pomocí a respektem podporují příznivý psychofyzilogický stav dospívajícího jedince, stabilitu jeho osobnosti,

ale i formování optimistických postojů k lidem a životu.

3.3. Sociální role

Pojem role vyjadřuje očekávání, které je na jedince kladeno jeho sociálním okolím ve vztahu k určité sociální situaci a základním charakteristikám daného jedince. Socializace směřuje k vytváření systému individuálních rolí, z nichž jedinec některé bere jako přirozené, jiné může vnímat jako vynucené, a užívá je proto pouze v některých interakcích. Přijetí, nebo nepřijetí role se pak odvíjí od identifikace s rolí. S realizací některých rolí dokonce souvisí

některé společenské rituály, které mohou přejít až v návyky (např. vítání hosta aj.)

(Nakonečný, 1999).

Důležitým mechanismem působení sociálních skupin na jedince je přejímání rolí. Každá, byť malá, sociální skupina požaduje od svého člena, aby přijal určitou sociální roli a tomu

odpovídající chování, komunikaci a dodržování pravidel. V rámci sociální komunikace se

jedinec dozvídá, co od něj skupina požaduje v rámci plnění jeho role. Nepřijetí role může mít za následek vyloučení ze skupiny, což je prožíváno jako výrazně frustrující, a proto roli

částečně, nebo zcela přijímá. Následkem přijetí role je pak modifikace jeho osobnosti a

27

v příznivém případě také její rozvoj. Je proto důležité zabývat se tím, jakou roli jedinec ve

skupině zaujímá, neboť ta je výrazným činitelem utváření jeho osobnosti.

Z těchto tvrzení dále vyplývá, že v rámci rodinného systému je proto důležité, jaké role

jedinec v rodině zaujímal a jaký vliv měly na rozvoj jeho osobnosti. Je proto zřejmé, že

zejména role související s rodinným zázemím a výchovou jedince mohou výrazně ovlivňovat jeho budoucí postoje a názory na vlastní rodinu a výchovu svých dětí.

Sociální role jsou vždy reciproční, odehrávají se minimálně v párech, protože svou roli vždy hrajeme ve vztahu k jiné osobě. Někteří autoři se domnívají, že role, které každodenně hrajeme jako součást běžného denního života, se postupně internalizují a nakonec se stávají součástí osobnosti. V životě se však neučíme pouze vlastními rolími. V rámci sociální interakce se hodně dozvídáme o rolích druhých lidí a zprostředkovaně se od nich učíme.

Takto naučené pak může být využito dle situačních vlivů a zvyšovat tak připravenost pro nové sociální interakce (Hayesová, 1998).

Nutné je také zmínit, že interakce jednotlivých podmínek ovlivňujících vývoj osobnosti se týká nejen současně působících vlivů, ale také podmínek působících v různém čase a různých okamžicích vývoje jedince. V mnoha případech záleží na pořadí působících podmínek, a proto Čáp doporučuje užívat termínu sukcesivní interakce podmínek. V oblasti vytváření postojů pak při adekvátním pořadí elementární postoje připravují osobnost pro formování hlubších postojů. Tímto způsobem se připravují předpoklady pro přijetí budoucího působení zevních vlivů i rezistence vlivů negativních (Čáp, 1996).

Adolescent je v každém prostředí konformován s jiným souborem požadavků a jiným repertoárem rolí. Co je však v tomto období charakteristické obecně, je nová povaha sociálního učení. Do této doby si dítě vystačilo s observačním učením založeném na konkrétním pozorování, imitaci a bezprostřední zpětné vazbě. V adolescenci se ale povaha učení mění. Tato skutečnost je dána jak mentálními schopnostmi dospívajícího (abstraktní myšlení, viz. kap. 2.3.1), tak také rozmanitostí situací, do kterých se dospívající dostává (bliže také kap. 2.3.4. pojetí Eriksona). Do popředí vystupuje význam vrstevnické skupiny, i když rodina a její členové zůstávají trvale důležití. Právě tyto okolnosti dospívajícímu umožňují vyhodnocovat jeho nové sociální zkušenosti novým způsobem. Tyto změny v sebereflexi a v sebehodnocení adolescenta v interpersonálních situacích vedou také k nové dovednosti, která nabývá svého podstatného významu - přijímat nové sociální role. Důraz je zde kladen zejména na integraci podstatných společenských rolí do osobnosti dospívajícího.

28

3.3.1. Pohlaví a sociální role

V současné době lze pozorovat výrazné rozdíly mezi muži a ženami. Ženy často vykonávají méně placenou práci a zastávají nižší pozice. Není pochyb o tom, že ženám je

v západní společnosti stále přisuzována podřazená role. Tuto nerovnost lze částečně

odůvodnit také mateřskou rolí ženy. Pro ženu, jež se touží realizovat mimo domov a vybudovat si vlastní kariéru, bývá situace obtížnější než pro ctižádostivého muže. Také ve výchově jsou patrné výrazné rozdíly. Dívky jsou často vedeny spíše k závislosti, společenské konformitě a plnění ženských rolí, kdežto muži jsou pobízeni k větší výbojnosti a samostatnosti.

Velké rozdíly mezi muži a ženami jsou spojeny s obecnou rolí pohlaví, s očekáváním a přednostmi, které s sebou dané pohlaví nese. Stále je tato oblast ovlivňována tradicemi a

předsudky. Danými otázkami se zabývá mnoho autorů. Z Murdockových zjištění lze vyvodit závěr, že každá společnost má určité principy, podle nichž dělí činnosti na vhodné pro muže a

vhodné pro ženy. Tyto principy se však od jedné kultury ke druhé velmi liší a rozhodně nedokládají obecné tvrzení, že jejich podobu a obsah nevyhnutelně diktuje biologie, která rozlišuje dvě pohlaví (Oakleyová, 2000). Scheinfeld vyslovil ve své studii Women and Men teorii původu dělby práce mezi mužem a ženou. Ve shodě s dalšími autory uvádí, že současné názory na ekonomickou dělbu práce mezi muži a ženami a názory na její původ, vycházejí z řady předpokladů, které se týkají souvislosti mezi reprodukčními a hospodářskými úkoly. Jedním předpokladem je, že mateřské povinnosti (těhotenství a kojení, denní péče o dítě) znamenají, že se žena musí vzdát jiné práce. Dalšími předpoklady je to, že mateřství je poměrně nenáročná činnost, která nevyžaduje mnoho energie a síly, a dále to, že žena nemá fyzickou sílu a energii jako muž, a proto nemůže dělat některé „mužské činnosti.“ Jak je z uvedeného patrné, tyto předpoklady podporují argumenty pro funkční nezbytnost tradičního dělení sociálních rolí mezi mužem a ženou (Scheinfeld, 1947). Tato tvrzení jsou ale dosti nepodložená. Podíváme-li se do některých malých společenství, zjistíme, že tato nezakazují během těhotenství a kojení fyzickou práci a žena dále vykonává svou obvyklou činnost. Mnoho malých společností má také zavedený systém komunálního kojení, v němž je každé dítě pravidelně kojeno několika různými ženami. Ze srovnání biologických a sociálních aspektů mateřství vyplývá, že moderní společnost zdůrazňuje nejsilnější druhý, sociální aspekt. Vychází tak z přesvědčení, že sociální vztah mezi matkou a dítětem, který se vytvoří v prvních letech života, je základem jistoty a duševního

29

zdraví v dospělosti jedince. Pozorujeme zde tedy silnou tendenci považovat mateřství, vzhledem k potřebám dítěte, za překážku v ekonomické aktivitě ženy. Ačkoliv je nezvratným faktem, že má-li dítě plně využít svého lidského potenciálu, potřebuje dobrou fyzickou péči, stálé citové vztahy a určitou úroveň verbální a neverbální stimulace, není nikde doloženo, ať již v oblasti moderní medicíny či psychiatrie, že dítě k tomu potřebuje právě matku. Je nesporné, že jedním z faktorů důležitosti mateřství v moderní společnosti je delší závislost dítěte, která úzce souvisí s ekonomickou samostatností. Tato skutečnost pak činí z péče dospělého nutností. Na druhé straně rodičovství zahrnuje jak mateřství, tak také otcovství. Z toho vyplývá, že mateřství může omezovat sociální i ekonomické role žen, ale stejným způsobem může otcovství omezovat role mužů. Čím více pak industriální společnost bagatelizuje roli otce, tím více se dostává do popředí mateřství jako univerzální nutnost. Bude-li kladen větší důraz na sociální roli otcovství pro výchovu a péči o dítě, budou role otce a matky vnímány stejnou měrou omezující pro obě pohlaví (Oakleyová, 2000). Závěrem lze proto v této kapitole konstatovat, že zvyklosti a předpoklady jsou dány kulturou a vyvíjejí se bez nutného vztahu k biologii. Rozdílná role mužů a žen v reprodukčním procesu umožňuje společenství využívat ji jako základu pro přidělování

dalších rolí. Konkrétní vzorce dělby práce mezi mužem a ženou si pak vytváří každá společnost podle svého vlastního pojetí reprodukční funkce muže a ženy, což je determinováno kulturně.

IV. Postoje

4. Postoje

Postoj je komplexní tendence odpovídat poměrně stálým a charakteristickým způsobem na určité opakované situace. Pojem postoje byl zaveden do sociální psychologie Thomasem a Znanieckim, kteří jej chápali jako vědomý vztah jedince k hodnotě. Termín postoj se rychle ujal a rozšířil, ale začal se používat i v mnoha dalších různých významech. Tzv. klasickou

definici postoje podal Allport, když uvedl, že: „Postoj je mentální a nervový vztah pohotovosti, organizovaný zkušeností a vyvíjející direktivní nebo dynamický vliv na

30

odpovědi individua vůči všem objektům a situacím, s nimiž je v relaci.“ V tomto smyslu byl pak postoj jako pohotovost k jednání obvykle předjímán (Nakonečný, 1997, str. 216 - 217).

Fishbein a Ajzen postoje definovali jako naučené predispozice k celkově příznivé, nebo nepříznivé reakci na daný objekt, osobu či událost. Zdůrazňují tak tři rysy postojů – jsou

naučené, konzistentní a týkají se příznivých, nebo nepříznivých reakcí. Tito autoři také zdůrazňují rozdíl mezi postoji a názory, který vidí hlavně v jejich emocionální dimenzi. V názorech vidí neutrální výroky a v postojích hodnotící hledisko (Hayesová, 1998).

Kollárik považuje postoje za klíčový pojem vysvětlující sociální chování lidí. Determinují interakce mezi lidmi a souvisejí s hodnotovými preferencemi, názory a přesvědčeními. Jsou zdrojem a zároveň důsledkem chování, jsou produktem a současně determinují vztah člověka k různým skupinám. Zdůrazňuje jejich význam pro sebepojetí a identitu jedince

(Kollárik, 2004).

Všeobecně je přijímán tříložkový model postojů, který předpokládá existenci afektivní, poznávací a behaviorální složky postoje:

- afektivní složka postoje vyjadřuje emoční citové vztahy k předmětu postoje
- poznávací složka vyjadřuje stupeň vědomostí o předmětu postoje
- behaviorální složka vyjadřuje tendenci jednat ve smyslu existujícího postoje

(Kohoutek, 2002).

Jak z výše uvedených definic postojů vyplývá, liší se zejména v tom, kterou z těchto tří dimenzí zdůrazňují. Všechny tři jsou však pro celkový vývoj postoje důležité.

Důležité je také odlišit postoje od motivů. Newcomb chápe postoj jako „pohotovost k aktivaci motivu“, jako „predispozici jednat, vnímat, myslet a cítit.“ Je zde naznačen také onen rozdíl mezi postojem a motivem, který upřesňuje uvedeným příkladem: Vedle hrajícího si dítěte sedí matka a čte knihu. Náhle uslyší křik dítěte, odloží knihu a začne se zabývat

dítětem, aby zjistila příčinu křiku. Výsledkem je, že kladný postoj matky vůči dítěti aktivoval motiv její mateřské péče. V rámci snah po specifikaci pojmu postoj, byly činěny pokusy

chápat postoj jako hodnotící vztah, dispozici k oceňování předmětů (Nakonečný, 1997).

Postoje mohou být charakterizovány z různých hledisek. Willson uvádí, že postoje:

1. jsou podmíněny individuální zkušeností a vlivy určitého kulturního prostředí
2. jsou orientovány na hodnoty a akcentovány emocemi
3. vzhledem k tomu, že jsou hypotetickými konstrukty, nelze je pozorovat přímo, nýbrž jsou odvozovány z chování a z vyslovených mínění.

31

Každý jedinec má mnoho postojů, a tak se u každého jedince vytváří individuální postojový systém. V něm jsou určité postoje centrální, tj. pro jedince významné, jiné jsou periferní, méně důležité a tím také méně diferencované. Centrální postoje se vztahují k centrální objektům, tedy k těm, které nám jsou psychologicky blízké. Více se o ně zajímáme a zaujímáme k nim výraznější citový vztah. Podobně jako existuje vnitřní konzistence postoje, existuje v systému postojů také určitá míra vnitřní harmonie v tom smyslu, že si postoje vzájemně neodporují, že se psychologicky nevylučují (Nakonečný, 1997).

4.1. Vznik postoje

K tématu vznik a vývoj postojů existuje mnoho teorií. Některé tvrdí, že postoje jsou naučené a získáváme je v průběhu běžného sociálního života. Jsou ale i autoři, kteří se přiklání k názoru, že jsou postoje v jisté míře vrozené. Tato myšlenka se opírá o fakt, že

vrozené jsou některé osobnostní rysy a ty pak tvoří základ postojů. Tato teorie ale v odborném světě nebyla jasně prokázána a působí rozporupně.

V tuto chvíli bych zde ráda nastínila, alespoň dvě teorie o vzniku a utváření postojů, které odrážejí myšlenku naučených postojů. Reykowski podal následující výklad vzniku postojů. Některé předměty (fyzické i abstraktní) ve spojení se zkušeností jedince pro něj dostávají

určitý význam, kdy s některými z nich zůstává jedinec v trvalejším kontaktu. V procesu vydělování předmětů se kolem něho seskupují zkušenosti jedince s tímto předmětem nebo

s danou kategorií předmětů, což je důležitým předpokladem pro utvoření postoje vůči tomuto předmětu. Tímto způsobem se vytvářejí celé systémy postojů, které jsou zabudované ve

struktuře osobnosti. Reykowski při svém popisu utváření postojů vycházel ze svého pojetí

dvou úrovní mechanismů regulace – popudově emocionální a kognitivní. Spojení předmětu se strukturami popudově emocionálními se uskutečňuje díky tomu, že toto spojení vede k uspokojení nějaké potřeby. Např. osoba otce bývá spojena s pocity bezpečí, s prvotní potřebou lásky. Spojení předmětu s poznávacími strukturami znamená jeho umístění

v „hierarchii významů“: orientační síť (obraz světa) a síť vnitřních imperativů (zásad, norem) má „uzlové body“, které musí být udržovány ve stavu rovnováhy, což vyžaduje udržení ve

vtahu s určitými předměty. Vztah jedince k takovým centrálním významům má za následek

jeho zaměření na ochranu objektu a vztahů s ním vytvořených. Změnám, které by

narušovaly psychickou rovnováhu, se jedinec vyhýbá (Nakonečný, 1997).

32

Nakonečný popisuje ještě jeden mechanismus vzniku a fungování postojů, jím je klasické a instrumentální učení. Odkazuje na autory Sherifa a Sherifovou, kteří používají konceptu včlenění do ega. Poukazují na to, že významné postoje včleněné do ega mají povahu vnitřních regulátorů chování s tím, že určuje pouze obecné zaměření chování ve smyslu apetence a

averze. Konkrétní realizaci potom spatřuje ve funkci zvyků. Uvedení autoři také užívají

pojmu ego-postoje, kterými rozumějí ty postoje, které jsou součástí struktury ega a utvářejí se v interakci s ostatními osobami, skupinami a dalším sociálním okolím. Aktualizované ego-

vztahné postoje se pak vyznačují vysokou úrovní emocionality a emocionální dráždivostí, kdy mohou vést až k vysoké aktivaci individua. Postoje tak dávají světu jedince smysl (Nakonečný, 1997).

Zajímavá jsou také zjištění, že existují charakteristické vztahy mezi vlastnostmi postojů, zejména mezi extrémností, intenzitou, a vytrvalostí postoje, kdy spolu tyto vlastnosti přímo souvisejí. Extrémní postoje jsou velice intenzivní a vytrvalé a to zřejmě proto, že mají

významnou psychologickou funkci. Udržují například výraznou psychologickou rovnováhu

jedince tím, že ho zbavují pocitu úzkosti. Tyto extrémní postoje jsou pak v dotazníkových

odpovědích zachyceny v odpovědi „naprosto ano“ a „naprosto ne“ a mají v populaci nejnižší výskyt. Tvoří tak póly tzv. kontinua postojů.

Za hlavní zdroje postojů bývají pokládány:

- Specifické zkušenosti. Zejména sociální zkušenosti vázané na sociální interakce, které mohou být úzce spojené s uspokojováním potřeb.
- Sociální komunikace. Komunikace s ostatními lidmi, kdy často dochází k přejímání již hotových postojových schémat.
- Nápodoba modelů. V rámci sociální interakce vidíme, jak se chová jiná osoba. Interpretujeme její chování, které nás informuje o jejím postoji. V případě, že se s jejím postojem osoba identifikuje současně také akceptuje tento přístup. Učení nápodobou modelu je tak jedno z nejčastějších způsobů sociálního učení, které vede k utváření postojů.
- Institucionální faktory. Institucionální faktory fungují jako zdroje i jako opora našich postojů. Postoje jsou ovlivňovány z ideologií politických stran, církví a jiných institucí, s nimiž se osoba identifikuje.

33

Výrazným zdrojem postojů je také:

- a) vliv primárních a sekundárních skupin (rodina, školní třída, pracovní kolektiv, vrstevníci.)
- b) vliv kultury uskutečňovaný procesy socializace, ale také masmédií

4.2. Funkce postojů

Postoje se organizují, a mají proto určitou psychologickou funkci. Obecně řečeno přispívají k udržení integrace osobnosti, její vnitřní psychické rovnováhy. Posilují například hodnoty sebe sama nebo eliminují pocity úzkosti. Prokazuje to například negativní postoj

mládence k rodinnému životu, který mu umožňuje, aby tolik netrpěl sociální izolovaností.

McGuire uvádí následující adaptivní funkce postojů:

1. utilitaristická funkce – postoje nás zaměřují na objekty, které jako prostředky umožňují dosahování cíle
2. ekonomická funkce – postoje umožňují zjednodušení složitého světa na to, co je dobré a zlé
3. expresivní funkce – postoje umožňují vyjadřovat sebevyjádření, ospravedlňovat a podporovat určité způsoby chování
4. funkce obrany ega – postoje mohou pomáhat překonávat nejistotu, úzkost, vnitřní konflikt (Nakonečný, 1997).

Adaptivní funkce zejména centrálních postojů se projevuje zejména v tom, že tyto postoje, vzhledem ke svému osobnímu významu, jsou odolné vůči změnám a způsobují, že jedinec často reinterpretuje skutečnost tak, aby byla v souladu s jeho postoji. Změna postoje obvykle následuje změnu chování, spíše než by ji předcházela. Obecně lze říci, že každý psychický akt a každý čin je pokusem o přizpůsobení se prostředí nebo přizpůsobení si prostředí.

Postoje plní ještě řadu dalších psychologických funkcí. Z tohoto pohledu můžeme rozlišovat postoje také jako :

- a) instrumentální – vyvolávané naším přáním, aby věci byly uspořádány tak, jak to vyhovuje našim potřebám
- b) sloužící poznání – řízené naší potřebou porozumět světu a svému životu
- c) vyjadřující hodnoty – spjaté s naším mravním přesvědčením a sebepojetím

34

- d) sociálně přizpůsobivé – vytvářené naším přáním cítit se součástí společensko-politické či jiné skupiny (Fontana, 2003).

U dětí, jejichž postoje se právě vytvářejí, může být velmi účinný vzdělávací a výchovný proces ve škole při vyvolávání instrumentálních postojů a postojů sloužících poznání. Naopak postoje vyjadřující hodnoty a postoje sociálně přizpůsobivé lze ovlivňovat v rámci školní

výuky mnohem obtížněji, neboť jsou více založeny na proměnných působících v rodině dítěte a socioekonomické a etnické skupině, z níž dítě pochází.

Někteří autoři ve svých výzkumech věnovali pozornost postojům a jejich souvislosti s chováním. Lapière v jednom takovém výzkumu dokázal, že postoje, které vyjadřujeme verbálně, se mohou značně lišit od postojů, o nich svědčí naše chování. Ajzen však jeho

tvrzení oponoval s tím, že lidé se chovají v souladu se svým postoji, jejich chování je ale

výrazně ovlivněno globálností a konkrétností daného postoje. Například při tvrzení, že štíhlé

blondýny jsou dle mého názoru hloupé, mohu mít za přítelkyni přesně takovou ženu, o které budu mít to nejlepší mínění, neboť se jedná o konkrétní známou osobu. K otázce souvislosti mezi postoji a chováním také Ajzen upozorňoval na možnost ovlivňování výsledku v rámci spolupůsobení dvou protikladných postojů. Zdůrazňoval tak význam ostatních sociálních postojů a zároveň sociálních tlaků jako podstatných činitelů působících na chování jedince. Ajzen a Fishbein také přišli s teorií postojů: podle jejich modelu se úmysly formují na základě dvou zdrojů, kterými jsou postoje jednotlivce a vnímání sociálních tlaků. Vlastní osobní postoje jsou pak ovlivňovány očekávanými výsledky, kladou důraz také na individuální percepce sociálních tlaků, dle kterých si jedinec vytváří subjektivní normy (Hayesová, 1998).

4.3. Změny postojů

Krech, Crutchfield, Ballachey podávají přehled vztahu k jeho změnám.

- Nejodolnější jsou vůči změnám extrémní postoje, protože mají pro jedince psychologický význam.
- Složitější postoje se mění hůře než postoje jednoduché.
- Konzistentní postoje jsou stabilnější s tím, že se jejich komponenty vzájemně podporují. Inkonzistentní postoje jsou naopak relativně nestabilní, kdy disonance jejich komponent (afektivní, kognitivní a behaviorální) usnadňuje jejich změnu.

35

- Nesnadno se mění postoje na sobě navzájem závislé.
- Postoje se mohou spojovat v trsy, kdy jsou vzájemně propojeny určitými kognitivními, emotivními a snahovými prvky. Snadnost změny postoje se pak závisí na stupni konsonance postoje s ostatními postoji v jednom trsu (Nakonečný, 1997). Kollárik k tomuto výčtu ještě dodává
- Těžko ovlivnitelné jsou centrální postoje, které jsou důležité pro sebepojetí člověka
- Velice stabilní jsou postoje, které se opírají o širokou základnu poznatků o objektu postoje anebo jsou pro ně rozpracované pádné argumenty
- Těžko se mění postoje, jejichž správnost si člověk potvrdil v rámci interakce s druhými lidmi nebo pokud jednání v souvislosti s postojem jedinci přináší pozitivní odezvy (Kollárik, 2004).

Heider zastává názor, že se lidé snaží dosáhnout kognitivní rovnováhy a usilují o to, aby jejich postoje byly v souladu s jinými postoji. Nesoulad mezi postoji pak vede k nerovnováze a je stresorem. Jednáme proto tak, abychom redukovali tuto tenzi a to pomocí změny situace nebo změny jejího chápání (Hayesová, 1998).

Změny postojů vysvětluje také teorie kognitivní disonance Festingera, který byl silně ovlivněn Heidegerem. Podle této teorie jsou postoje jednotlivce navzájem konzistentní a

jedinec se tak chová ve shodě se svými postoji. Občas dojde k inkonzistencím, a ty budí

kognitivní disonanci. Její prožívání je pro člověka nepříjemné, a proto je člověk motivován, aby ji redukoval, nebo se jí vyhnul. S tenzí se vyrovnáváme buď změnou jednoho z postojů nebo přidáním dalšího postoje, který nám umožní interpretovat situaci jiným způsobem. Jedná se o redukci disonance a dosažení konsonance.

5. Rodina a její význam

Rodina je primární skupina a je považována za základní jednotku společnosti. Rodina je také jistým pojítkem mezi jedincem a společností. Na jedné straně chrání soukromí jedince, na druhé straně vytvoří vhodné podmínky, aby se dítě mohlo od rodiny odpoutat a žít

samostatně ve společnosti, v interakci s neznámým prostředím. Rodinné prostředí je vytvářeno i jinými osobami, než jen matkou a otcem. Závisí vždy na konkrétní skladbě

rodiny. Velký význam mají též vztahy sourozenecké. V nich se učí dítě vyrovnávat s pocity žárlivosti a rivality, řešit řadu konfliktů, spolupracovat, sdílet společné zážitky a zájmy. Význam dalších osob z okruhu širší rodiny spočívá zejména v tom, že umožňují dítěti diferencovanější sociální zkušenost a učí jej přináležetosti k širšímu společenství (Matějček, 1995).

Jak již bylo výše uvedeno, rodinné společenství umožňuje uspokojování základních potřeb dítěte i všech ostatních členů v oblasti bio-psycho-sociální. Rodina je místem trvalých citových vztahů, vztahů na celý život. Dále vnáší jiný rozměr do našeho časového prožívání, otevírá naši budoucnost, kde mají vztahy a svazky jistou perspektivu v čase. Tato „otevřená budoucnost“ je jednou z klíčových charakteristik rodiny a také velkým problémem ústavních dětí. Rodina je něco jako „škola hrou“, dítě se při sdílení společných zážitků, při společném plánování a řešení konfliktů učí zvládat náročné životní situace. Dítě má tak možnost získat rozličné životní zkušenosti. Rodina je dle Kovaříka místem pěti „S“ - soužití, spolupráce, sdílení, souhry a sounáležitosti (Kovařík, 2000).

5.1. Funkce rodiny

V historickém vývoji společnosti se řada funkcí rodiny měnila. Se změnami společenských podmínek se některé dostávaly do popředí, jiné zcela vymizely. V současné době jsou obecně uznávány následující čtyři funkce rodiny (Dunovský, 1999).

V rámci této funkce vztah muže a ženy nachází svůj smysl v narození potomka. Tato funkce rodinného systému zejména v posledních letech s rozvojem reprodukční medicíny a

genetiky začíná ztrácet svou nezastupitelnou úlohu. Přirozený reprodukční proces tak může být nahrazen medicínskými zásahy, jak už tomu v současné době je v

diagnostikovaných

případech neplodnosti. Umělé oplodnění je dnes jedna z metod léčby neplodnosti a je společností obecně tolerována.

Reprodukční chování je ovlivněno mnoha vlivy, kdy významný je například vliv třídních rozdílů, který hraje roli zejména v počtu narozených dětí v rodině (Možný, 1999).

Ekonomická, zabezpečovací neboli materiální funkce

V průběhu času také pozbývá svého významu, neboť rodina již není samostatně hospodařící jednotkou a v případě potřeby rodiny jsou její materiální potřeby zajištěny

prostřednictvím systému státních sociálních podpor.

Emocionální funkce

Tato funkce je jedna z nejdůležitějších funkcí rodiny a s postupem času nabývá na významu jak pro dospělé, tak také děti v rodině. Emocionalita se stává nejdůležitějším kohezivním prvkem současné rodiny, jejíž stabilita je soustavně ohrožována vnějšími vlivy

v rámci stále rychleji probíhajících změn ve společnosti. Do popředí se dostává také stoupající význam role emocí v rámci úspěšného procesu socializace jedince.

Socializační, výchovná funkce

Rodina je prostředím, které poskytuje dítěti základní orientaci v okolním světě a dává mu vše potřebné pro plynulé zařazení do společnosti. Také tato funkce je považována za velice podstatnou a jen stěží je nahraditelná jinou formou působení, např. kolektivní institucionální výchovou. Zdá se, že specifická dynamika probíhající v rodině tvoří zcela jedinečné prostředí pro formování postojů ke světu, sociálnímu okolí i k sobě samému. Vytváří tak základ pro

formování vlastního Já a koncepci vlastního života jedince. Nukleární rodina je tak nositelem postojů, které bude s největší pravděpodobností uplatňovat také ve rodině prokreační (v rodině, kterou si dítě založí.) Z tohoto pohledu spatřuji tuto funkci spolu s emocionální

jako základní.

Vymezujeme-li pojem rodina, je podstatné postihnout také to, že se ve své podstatě jedná o stále se měnící sociální strukturu, která je ovlivněna jak aspekty historických změn, tak také v rámci vývojových fází konkrétní rodiny i aktuálních společenských vlivů.

V současné společnosti jsou v oblasti rodiny a plánovaného rodičovství pozorovány následující trendy:

- Tendence odkládat rození dětí na pozdější dobu
- Tendence omezovat počet dětí v rodině, popřípadě nemít dětí žádné

- Tendence ve větší míře zakládat rodinu bez sňatku
- Tendence odkládat sňatky na pozdější dobu
- Vysoká rozvodovost (Matoušek, 1993).

Další autoři dále toto schéma doplňují:

- Výrazná zaměřenost na zájem jedince
- Chybí očekávání trvalosti vztahu – využívání alternativ společenského soužití, „manželství na zkoušku“
- Intimní vztahy bez vazby na možné důsledky v podobě narození dítěte a od toho se odvíjející volba partnera
- Předmanželské zkušenosti v oblasti sexu
- Postupné stírání specifčnosti mužské a ženské role
- Omezování bezprostředních kontaktů v rámci rodiny pod vlivem uspěchaného životního stylu
- Přímé výchovné působení rodiny je nahrazováno institucemi
- Výskyt dvoukariérových rodin, kdy péči o dítě zajišťuje nerodičovská osoba
- Udržování mezigeneračních kontaktů pouze mezi dvěma generacemi, kdy prarodiče často žijí samostatně
- Odklon od typické rodinné koalice dominantního hostilnějšího otce a laskavé submisivnější matky (Šulová, 1998).

Z oblasti celospolečenských změn jsou pak důležité tyto trendy:

- Obecně nízká stabilita rodiny
- Zvyšující se průměrný věk partnerů při uzavírání prvního manželství

39

- Diferenciace forem soužití manželů a rodin
- Snižování porodnosti
- Růst významu antikoncepce pro plánování rodiny
- Vysoká společenská tolerance vůči rozvodům a chybění protirozvodových bariér
- Stoupající důraz na materiální hodnoty
- Tradiční vysoká zaměstnanost a vzdělanost českých žen a současného zachování role ženy v domácnosti spojené s péčí o děti a domácnost.
- Legislativně proklamovaná rovnoprávnost mužů a žen v kontrastu s realitou, např. v rovině finančního ohodnocení
- Legislativní úpravy v oblasti postavení dítěte v rodině a ve společnosti.

A já sama ještě pod vlivem aktuálních společenských změn dodávám:

- Legislativní úpravy zlepšující postavení žen na mateřské dovolené – př. zvýšení rodičovského příspěvku, možnost ženy vydělávat si neomezené finanční prostředky za předpokladu zajištění řádné péče o dítě.
- Zvýšená pozornost věnovaná sociálně patologickým jevům v rodině a zvýšení prostředků ochrany členů rodiny – zavedení tzv. institutu vykázaní. Policie ČR může od 1.1.2007 využívat tohoto institutu, díky němuž musí násilník, pokud se prokáže hrozba domácího násilí, na deset dnů opustit společný byt (zákon č. 135/2006 Sb., kterým se mění některé zákony v oblasti ochrany před domácím násilím).

V současné době také postupně dochází k přehodnocování mateřské role ve společnosti a

není dosud jasné, zda bude spíše posilována, anebo budou české ženy vnímat mateřství jako ztrátu profesní kontinuity, stagnaci vývoje kariéry a dobu, která je oproti mužům znevýhodňuje v jejich pracovním postupu.

40

VI. Mateřství a rodičovství

6. Rodiče a rodičovství

Mateřství a rodičovství jsou dva ústředí pojmy mé diplomové práce. Pokoušela jsem se proto upřesnit tyto pojmy a vysvětlit jejich význam. Bohužel jsem v žádné publikaci nenašla přesné vymezení pojmu mateřství, a proto jsem si tento termín pro mé potřeby sama definovala. Mateřství je pojem zahrnující vztah u ženy, která se stala matkou dítěte. Z mého pohledu není podstatné, zda se jedná o mateřství spojené přímo s početím a porodem dítěte, tedy biologické, a nebo psychologické, spojené s osvojením dítěte do náhradní rodinné péče za současného přijetí role matky vůči osvojenému dítěti. V tomto tvrzení vycházím

z koncepce Matějčka, který ve svých publikacích uvádí, že dítě přijímá za rodiče ty osoby,

které se k němu mateřsky a otcovsky chovají, a staví tak význam psychologického mateřství a rodičovství do popředí. Rodičovství je pak termín širší, který výše uvedenou vztahovou diádu matka – dítě, rozšiřuje na triádu, matka-dítě-otec.

Rodiče. Někteří badatelé hledali v pečovatelském postoji rodičů k dětem víceméně pudové nebo instinktivní síly. Další výzkumy ale prokázaly, že nepochybně existují i síly

psychologické a společenské, které podmiňují touhu po dítěti a vyvolávají kladné rodičovské postoje. Tímto se potvrzuje, že vedle rodičovství biologického hraje roli také rodičovství

psychologické. V dobrém případě jsou pak obě rodičovství ve vzájemném souladu a součinnosti. Rodičovské postoje k dítěti se v ontogenezi lidského jedince utvářejí daleko dříve, než na rodičovství mladí lidé vůbec pomyslí. Rodičovství biologické a psychologické existují vedle sebe a spolu. Nutno však zmínit, že jedno není druhému nutnou podmínkou.

Jsou případy rodičovství biologického bez psychologického, kdy rodiče své vlastní děti opouštějí. V těchto případech Dunovský hovoří o poruchách rodičovství, kdy rodiče o dítě

pečovat nemohou, neumějí nebo nechtějí (viz. kap. 6.7.). V rodině nejsou vhodné podmínky pro výkon rodičovské role a pro zdárný vývoj dítěte (Dunovský, 1999).

V druhém případě se jedná o rodičovství psychologické bez biologického, které skýtá velké možnosti pro opuštěné děti a náhradní rodinnou péči.

6.1. Biologické rodičovství

Biologickými rodiči jsou muž, který dítě zplodil, a žena, která dítě vynosila a porodila.

Dítě má od každého rodiče polovinu genetické výbavy.

V souvislosti s rodičovstvím je aktuální otázka: "Proč vlastně lidé chtějí mít děti?". Americký badatel Pohlman uvádí instinkt na prvním místě svého seznamu rodičovské motivace. Touha mít děti, tzv. „rodičovský pud“, je dána přírodní zákonitostí působící v člověku i v ostatních živých tvorech žijících na zemi.

Na druhém místě uvádí Pohlman motivaci psychologickou a společenskou. Lidé mají potřebu osvědčit před ostatními svou ploditelskou schopnost a vyrovnat se jim tak. Jde tedy také o otázku společenské prestiže. Dítě znamená posílení rodinného společenství. Je to

člověk, kterému můžeme věnovat svou lásku, ale i majetek (Matějček, 1999).

V současné době je také dost lidí, kteří se dobrovolně vzdali možnosti mít děti. Zde je

rozhodující hodnotová orientace člověka a způsob uspokojování vlastních potřeb.

Zatímco

jedni vidí v dětech životní náplň, pro druhé je dítě překážkou pro dosažení vlastních cílů.

Poslední výzkumy však dokazují posun směrem k emocionalizaci rodinných vztahů, kdy častěji rodiče uvádějí, že je život s dítětem obohacuje.

6.1.1. Biologické aspekty rodičovství

Z biologického hlediska je u ženy nejvhodnější věk pro mateřství po dvacátém roce života. Ovšem spousta žen v tomto "raném věku mateřství" ještě není pro společenskou roli matky po psychické stránce připravena. Mnoho žen zná své city a početí prvního dítěte

odkládá na dobu pozdější. Je to většinou doba, kdy žena nejen citově dozrála, ale i doba, kdy ani finanční situace rodiny není překážkou k početí dítěte. Je zde třeba zdůraznit dolní a horní věkové hranice, jejichž překročení (směrem dolů, či nahoru) může způsobit některé

komplikace. Spodní hranici tvoří věk 18 let. U dívek mladších 18 let hrozí zvýšené riziko

narození mrtvého plodu nebo dítěte nedonošeného. Dále roste pravděpodobnost vzniku potíží v těhotenství u žen starších 35 let. Rizika se samozřejmě snižují s dobrým zdravotním stavem ženy a s pravidelnými prohlídkami u odborného lékaře.

V současné době jsou zaznamenávány trendy ve zvyšování průměrného věku českých rodiček. Lékaři z biologického hlediska považují za optimální věk pro těhotenství období

mezi 22. až 24. rokem. Z hlediska psychiky je pro zahájení mateřství optimální věk od 26 do

tedy o tři roky víc než v roce 1992. Nutno zmínit, že tento stav se shoduje s celosvětovým vývojem. Před rokem 1989 rodilo mnoho velmi mladých žen. Díky rozvoji a zdokonalování antikoncepce a změně životního stylu se nyní lidé rozhodují pro dítě později. Je běžné, že ženy mají první dítě po 30. roce věku. Dětem starších maminek sice hrozí větší riziko genetických vad, ale nejmladší generace se rodí vzhledem k větším možnostem medicíny zdravá. Alarmující by však bylo, kdyby se průměrný věk rodiček zvýšil nad 35 let. Pro srovnání uvádím, že podle statistik se v roce 1970 v tehdejší Československu narodilo 14 procent novorozenců ženám ve věku do 19 let a polovina dětí se narodila maminkám, kterým bylo 20 až 24 let. Osm procent rodiček bylo ve věku mezi 30 a 33 lety. V roce 2001 měly čtyři procenta českých novorozenců maminku mladší 19 let, 27 procent dětí se narodilo ženám ve věkové kategorii 20 až 24 let a 18 procent novorozenců přivedly na svět rodičky ve věku od 30 do 33 let. 5, 6

6.1.2. Bezdětnost a neplodnost

Obecně lze bezdětnost rozdělit na dobrovolnou či nedobrovolnou, na dočasnou nebo konečnou. Dobrovolná bezdětnost je pak otázkou osobního rozhodnutí, zda děti mít, či nikoliv. Nedobrovolná bezdětnost je na druhé straně významným psychologickým tématem, neboť pro některé páry je frustrace z touhy mít děti těžkým břemenem a zdrojem chronického stresu. Téměř všude na světě je totiž mateřství hluboce zakořeněná kulturní hodnota. Rovněž v západním světě je ideál rodiny s dětmi jako základního stavebního kamene společnosti

natolik silný, že existuje silný morální tlak pro jeho naplnění.

V České republice se odhaduje, že každý šestý pár v plodném věku má vážné problémy s početím dítěte. Podle lékařů mužům ročně ubývá dvě procenta spermií. Důvodů ke zhoršování plodnosti je několik. Na prvním místě stojí špatné životní prostředí a styl života s přemírou stresu a odkládání mateřství do pozdějšího věku. Obecně panuje shoda v tom, že dvěma závažnými dopady znečištění životního prostředí na lidské zdraví jsou rakovina a

snížená kvalita spermatu. Dalšími faktory, které mohou negativně ovlivnit kvalitu spermií,

5 <http://www.czso.cz/>

6 http://www.zdravcentra.cz/cps/rde/xchg/zc/xsl/64_7689.html

Praha 25.3.2004 – ČTK

<http://www.czso.cz/>

43

jsou stres, konzumace alkoholu, kávy, cigaretový dým, drogy a léky, elektromagnetická pole a radioaktivita.

I přes tuto skutečnost pro mnoho párů rezignace na bezdětnost nepřipadá v úvahu. To, jestli mají děti, je otázka významu bytí v materiálním i duchovním smyslu. Lidé jsou pod

vnitřním tlakem vlastního pudu, kultury a okolí a zdá se jim přirozené využít všech

prostředků (Sobotková, 2001). V současné době je jednou z častých možností řešení využití metody IVF - umělé oplodnění⁷, které se provádí ve speciálních zdravotnických zařízeních. Podle Světové zdravotnické organizace (WHO), asi 15 % párů v plodném věku vyhledá lékařskou pomoc pro neplodnost,⁸ obvykle zhruba po dvou letech neúspěšného snažení. Problém může pocházet jak od muže, tak od ženy. Obecně řečeno, příčiny neplodnosti páru jsou častější u žen (30 - 40 % všech případů). Neplodnost muže se týká

10 - 30 % případů. Abnormality zjistitelné u obou partnerů asi v 15 - 30 % případů. Po

důkladném lékařském vyšetření zůstává příčina neplodnosti neobjasněna jen asi u 5 - 10 % párů. Podle údajů WHO je ve světě kolem 60 - 80 miliónů neplodných partnerství.

Je málo známým faktem, že člověk jako druh je jedním z nejméně plodných tvorů na zemi. Během menstruačního cyklu je pro otěhotnění k dispozici jen krátký čas. Už jen tento samotný fakt redukuje pravděpodobnost početí na 25 % každý měsíc. Odhaduje se, že až

10 % normálně plodných párů nemůže otěhotnět během 1 roku snažení a u 5 % párů jsou to dokonce 2 roky. Na celém světě je mezi 2 - 10 % párů, které nemohou počít dítě a dalších 10 - 25 % trpí tzv. sekundární infertilitou (neplodností), to znamená že nemohou počít

2. nebo další dítě. 9

Z výše uvedeného vyplývá, že rodičovství přestává být věcí tak samozřejmou a běžnou.

Již dnes není výjimkou, že mladý pár využívá pro své plánované rodičovství metodu IVF.

Uvedená fakta proto stojí za zvážení a zamyšlení nad další budoucí strategií mladých lidí

7 IVF – In vitro fertilizace

8 Neplodnost (infertilita) nebo-li snížená či chybějící schopnost zplodit potomka

Neplodností se rozumí snížená nebo chybějící schopnost zplodit potomka. Tento termín neznamená kompletní neschopnost mít děti a neměl

by být zaměňován se sterilitou. Lékaři z klinické praxe zavedli do definice neplodnosti časové a fyzické prvky. Pro pacienty ve věku mezi 20

a 30 lety je neplodnost nejčastěji definována jako neschopnost dosáhnout početí po 12 měsících nechráněného styku. Ve věku nad 35 let je

situace trochu odlišná. Mnoho fyziologických změn v organismu přispívá k tomu, že plodnost významně klesá, tudíž se období schopnosti oplodnění může protahovat.

Praktický slovník medicíny (Vokurka, 1994), pak infertilitu definuje jako neschopnost ženy donosit a porodit životaschopné dítě při

zachované schopnosti otěhotnět. Těhotenství je zakončené potratem. Sterilita – neplodnost = neschopnost oplodnění při pravidelném

nechráněném pohlavním styku. Fertilita – schopnost ženy porodit životaschopné dítě.

Plodnost ženy

Plodností se u žen rozumí schopnost otěhotnět a mít dítě. Období plodnosti u žen začíná se začátkem menstruace během puberty a končí

obvykle ve věku kolem 45 let, ačkoli je otěhotnění potencionálně možné až do zániku menstruace v menopauze /obvykle kolem 51 let/.

Plodnost u mužů

Na rozdíl od ženy, která se rodí s konečným počtem vajíček a žádná další u ní během života nevznikají, vytváří muž nové spermie neustále.

Po pubertě se mužům zásoba spermií obnovuje kompletně zhruba každých 72 dnů.

9 http://www.novinky.cz/zena/deti/neplodnost---problem-dnesni-doby_92431_edo07.html
Ze dne 8.8.2006 a 14.12.2006

44

v rámci plánování rodičovství. Dochází totiž ke stále prohlubující se disproporci mezi biologickou schopností početí budoucího potomka a sociální a psychickou připraveností na plánované rodičovství. Dle současných trendů se věk prvorodiček zvyšuje, což je v souladu s dostatečnou psychickou zralostí připraveností na roli matky a sociálním zajištěním budoucích rodičů. Současně tento jev provází snižující se schopnosti počít potomka přirozenou cestou.

6.2. Psychologické rodičovství

Jsou matky, které dítě řádně donosily a porodily, ale mateřsky se nechovají. Na druhé straně jsou lidé, kteří nemohou být biologickými rodiči, ale mají schopnost s dítětem sdílet

svůj život a přijmout dítě za své. Neexistuje žádný „hlas krve“. Dítě samo přijímá za rodiče toho, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chová, a nikoliv toho, kdo se prokazuje pouze

úředním potvrzením o biologickém rodičovství. Krmít a přebalovat dítě je možno bez lásky, ale dávat dítěti pocit jistoty, bezpečí a důvěry bez lásky nelze. Lze považovat za prokázané, že dítě samo za rodiče přijímá toho, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chová (Matějček, 1999).

Další etologické studie, např. Bowlby, dokazují, že podstatou specifického vztahu mezi dítětem a jeho rodičovskými osobami není to, že ho někdo krmí a působí mu tělesnou příjemnost, ale že mu poskytuje oporu a jistotu v poznávání neznámého světa a zbavuje ho tak pocitu úzkosti. Základním principem citového vztahu je uspokojování základní psychické

potřeby bezpečí a jistoty. Tyto poznatky pak jednoznačně hovoří ve prospěch psychologického rodičovství (Matějček, Langmeier, 1974).

Ideální je, pokud jde biologické a psychologické rodičovství ruku v ruce. Pokud to nejde, je pro příznivý vývoj dítěte důležitější rodičovství psychologické, které zaručuje uspokojování základních psychických i fyzických potřeb dítěte.

Za zmínku stojí také současný trend tzv. „pozdního mateřství“. Načasování těhotenství na určitou dobu ovlivňuje mnoho faktorů. Jednou z podstatných determinant načasování

mateřství je pocit emocionální připravenosti mít dítě. Dále roli hraje vlastní profese a v neposlední řadě také dosažení finanční jistoty. Zajímavé jsou proto rozdíly, které byly

zjištěny mezi mladšími a staršími ženami. Mladší matky prožívají přání mít dítě jako instinkt či osud, zatímco starší matky popisují pocit připravenosti na dítě jako něco, co získaly časem, jako emocionální zralost či stabilitu, která následovala po dosažení ostatních životních cílů. Je

45

pak prokázáno, že ženy v období střední dospělosti mají obecně větší sebedůvěru, sebejistotu,

narůstá pocit kontroly a autonomie. Také u mužů se s vzrůstajícím věkem mění osobnosti

rysy, kdy začínají oceňovat význam intimity, dobrých vztahů a péče. Z tohoto pohledu jsou pak starší rodiče ve výhodě oproti mladším. Nejnovější studie také přesvědčivě ukázaly, že zvyšující se věk matek je spojen s větším a delším výskytem kojení (Sobotková, 2001).

6.2.1. Identita rodičů

Identita je naše společenské „Já“, naše vnitřní odpověď na otázku, kdo jsem, co znamenám pro sebe a pro druhé, jaké místo zaujímám v síti vztahů ve svém sociálním světě.

Novodobé psychologické směry charakterizují identitu ve třech oblastech:

1. jako hluboký pocit vlastní totožnosti, který je založen na zkušenosti, na prožívání vlastní kontinuity, vlastního pokračování a trvání v čase (já jsem já; jsem tohle batole na fotografii i dospělý člověk)

2. jako ztotožnění jedince s jeho životními rolemi (jsem dítě svých rodičů, jsem rodič)

3. jako prožívání příslušnosti k určitým sociálním skupinám či společenským celkům (jsem

Čech, Evropan) (Kovařík, 2000).

Nové psychologické výzkumy ukazují, že mimořádně důležitým vývojovým obdobím z hlediska identity je tzv. střední školní věk, tj. doba mezi osmým a dvanáctým rokem.

V tomto období se totiž diferencují životní role podle pohlaví. Chlapci přijímají identitu

mužskou a dívky ženskou. Toto období je důležité jak pro vytvoření vědomí své vlastní

identity podle pohlaví, tak pro výskyt rodičovského chování vůči malému dítěti.

Psychologické výzkumy prokázaly, že děvčata od osmi let a chlapci od devíti let se chovají vůči malým dětem (novorozencům a kojencům) dospělým způsobem. V tomto období se

výrazně formují rodičovské postoje dítěte (Matějček, 1994).

Otázka rodičovské identity je velice silně prožívána zejména u náhradních rodičů¹⁰, kterým nebyla dopřána možnost mít své vlastní dítě. Právě v oblasti č. 2, životních rolí, je identita

náhradních rodičů nejvíce ohrožena. Často si manželé kladou otázku: „Kde jsme zklamali, co je v nás špatného, že nemůžeme mít vlastní děti?“. Na tyto otázky je pak zaměřena příprava

¹⁰ Náhradními rodiči jsou lidé (muž a žena, nebo jen jeden z nich), kteří osobně pečují o dítě a uspokojují jeho základní biologické a psychické potřeby. Dále mohou spravovat majetek dítěte a rozhodovat v záležitostech dítěte v mezích stanovených zákonem. Podle toho zda se jedná o adopci či pěstounskou péči.

46

náhradních rodičů, která zde hraje významnou úlohu. Příprava pomáhá náhradním rodičům

přijmout svou identitu, jakožto adoptivní rodiče, kteří jsou rodiči na základě vlastního rozhodnutí.

6.3. Motivace k rodičovství

Člověk není, jak předpokládala klasická motivační teorie, pasivní systém, který se snaží udržet svou vnitřní rovnováhu s minimálním výdajem energie, ale aktivně vstupuje v interakci s vnějším světem. Má-li být tendence jedince k aktivním kontaktům se světem uskutečněna a

dále rozvíjena, pak musejí být na straně prostředí splněny jisté podmínky. Tyto základní

podmínky lze dále charakterizovat v rozličných potřebách, které musejí být uspokojeny, aby jedinci umožnily zmocnit se věcí, vykonávat na ně vliv a dát tak dění v obklopujícím prostředí smysl.

Pokud se tedy zabýváme otázkou motivace k rodičovství, musíme se zaměřit na hluší motivační zdroje lidského chování, kterými jsou základní biologické a psychické potřeby.

Jednou z takových základních biologických potřeb, jež se vztahuje k plození dětí, je zajisté

sexuální uspokojení (Matějček, Langmeier, 1986).

Zaměříme-li se dále na potřeby psychické, je nutné zmínit základní potřeby, které byly sestaveny na základě studií dětí vyrůstajících v kolektivních zařízeních. Mezi tyto potřeby

patří:

1. Potřeba určitého množství, kvality a proměnlivosti vnějších podnětů.
2. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech.
3. Potřeba prvotních citových a sociálních vztahů, tj. vztahů k osobám prvotních vychovatelů.
4. Potřeba identity, tj. potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty.
5. Potřeba otevřené budoucnosti.

Základní potřeby dítěte jsou zcela uspokojovány ve funkčním rodinném prostředí.

Nezáleží, zda se jedná o rodinu vlastní, nebo náhradní (Matějček, 1995).

Mezi dítětem a mateřskou osobou dochází již od narození ke vzniku určitého vztahu. Dítě je se „svými lidmi“ v neustálé interakci a je již od počátku aktivním partnerem. Dítě reaguje na projevy blízkých osob a zároveň dává podněty svému okolí. Tato souvztažnost mezi

mateřskou osobou a dítětem pak umožňuje úplné vzájemné uspokojování základních potřeb jak u dítěte, tak také u dospělého rodiče. „Mít, či nemít děti“ není v tomto smyslu základní

47

psychickou potřebou, ale dle Matějčka: „Může být prostředkem k uspokojování těchto potřeb. Studie o psychické deprivaci a o psychických potřebách vedly totiž k poznatku, že tyto potřeby zdaleka nejsou omezeny jen na dětský věk nebo na dobu, než člověk dosáhne dospělosti, ale že působí stejně vydatně v dospělém věku“ (Matějček, Langmeier, 1986, str. 36)

Vzhledem k tomu, že nedostatek v jejich uspokojování nemá tak dramatické následky jako v dětství, byly jejich existence a vliv snadno přehlíženy. Současně se také ukázalo, že uspokojování potřeb člověka se do značné míry u části dospělé populace děje právě soužitím s dětmi či vůbec s příslušníky následující generace. Lze proto tvrdit, že děti jsou důležitým

činitelem pro uspokojování, či neuspokojování těchto potřeb a současně také významným činitelem pro utváření osobnosti dospělého člověka, jeho sociálních vztahů a jeho životního běhu. V dětech překonávají rodiče osobní čas, protože v nich bude pokračovat nejen jejich genetický vklad, ale i to, co děti získaly jejich výchovou.

6.3.1. Mít, či nemít děti

Zejména v posledních letech si tuto otázku klade stále více mladých lidí. Zvažování, zda naplnit svůj život péčí o dítě a rodinu, nebo dát přednost jiné životní náplni, je se zvyšující se tolerancí společnosti k různým variantám partnerského i rodinného soužití velice aktuální.

Rodina bez dítěte, osamělá matka, manželská triáda muž, žena, milenka jsou dnes společenskými jevy více méně tolerovanými, nevyvolávají ve společnosti tak vysoký sociální tlak a nevedou tak k sociální stigmatizaci bezdětných partnerů.

V této kapitole se proto blíže zaměřím na motivaci budoucích rodičů a na momenty, které zvažují při řešení otázky: „Zda mít, nebo nemít děti.“ Matějček zde vychází ze schématu psychických potřeb (viz. kapitola 6.3.), které jsou v rámci rodičovství naplňovány, nebo je jejich uspokojování omezováno (Matějček, Langmeier, 1986; Kovařík, 2001; Dunovský, 1999).

Potřeba stimulace

Rodiče, kteří se rozhodnou mít děti, ve svém rodičovství vidí důležitý přívod podnětů a stimulace. V dítěti vidí zdroj pro obohacení svého života, chtějí se o dítě starat a přijmout ho za své. Přijímají dítě i s tím, že do života přináší nejen spoustu vzrušení a radostí, ale také

48

obavy a starosti. V případě, že nedochází k uspokojení této potřeby a dítě nepřichází, mohou rodiče prožívat pocity nenaplnění života, životní beznaděje a dokonce pocit sociální izolace. Nedovolené zřeknutí se role mateřství se proto většinou u žen projevuje tendencí ke kompenzaci tohoto vztahu a nezřídka vede k deformaci sociálního chování, protože jim nebylo souzeno prožít „největší radosti mateřské lásky.“ Ontogeneticky se v mateřské lásce

projevuje celá osobnost ženy-matky, její psychická konstituce, sociálními podmínky života.

S přibývajícím věkem dítěte se pak oslabují fyzické podněty mateřské lásky, a tak, jak uvádí Campione: „Nevědomá mateřská reakce se oslabuje a ponechává pole pro vývin prvku rozumového.“ Po celý život se v však mateřství uplatňuje dominance mateřského citění jako trvalého vztahu (Nakonečný, 2000, str. 311 - 312).

Potřeba stimulace, ale také může být důvodem odmítnutí budoucího rodičovství a vést

k rozhodnutí žít život bez dětí. Dítě totiž na druhé straně brání té stimulaci, kterou pro sebe můžeme považovat v určitém životním období za důležitou a potřebnou. Člověk se pak cítí být dítětem příliš vázán a nemůže si života užít dle svých aktuálních představ. Cítí omezení jak ve svém partnerském, tak také v pracovním životě. Důvodem může být také vyřazení ze společnosti vrstevníků, kteří dítě ještě nemají, a pocit sociální izolace, tentokrát z jiného důvodu než v předcházejícím odstavci.

Potřeba učení

Rodiče dětí očekávají od dítěte další nové smysluplné podněty, při kterých uspokojují svou potřebu učení. Výchovu dítěte chápou jako interakční záležitost, která ovlivňuje dítě a zároveň rodiče. Dítě jim pak přináší neopakovatelné zážitky a přivádí nás zpět k některým

základním otázkám naší existence. Rodiče tak vidí v interakci s dítětem osobní růst jich obou. V opačném případě člověk vidí potřebu učení v jiných aktivitách a v péči o dítě vidí výrazné omezení svých vlastní aktivit.

Potřeba citového vztahu, životní jistoty a bezpečí

Pro naplnění této potřeby v rodičovství hovoří zejména to, že děti lásku nejen přijímají, ale také ji rodičům vracejí. Dítě je někdo, kdo je k rodiči vázán tím nejhlubším citovým poutem. Dítě je potenciálně ten, kdo nás neopustí a postará se o nás ve stáří. Bude důležitou součástí vztahové sítě, která člověku zaručuje pocit životní jistoty a bezpečí.

Nakonečný hovoří o mnoha druzích lásky a jako jednu z nejvýraznějších označuje lásku

mateřskou, ve které vidí zejména biologický účel, vytvořit pevné pouto mezi matkou a dítětem (Nakonečný, 2000).

49

V opačném případě dítě naopak zabraňuje uspokojování potřeby citového vztahu tím, že se rodiče neustále musejí obávat, že se mu něco stane nebo něco vyvede. Důvodem je skutečnost, že právě skrze děti jsme obzvláště zranitelní. Děti nás tak mohou vázat a svazovat.

Potřeba vlastní osobní identity – rodičovský status

V rámci této potřeby se dotýkáme autonomie osobnosti, jejího sociálního postavení, sebehodnocení a vědomí vlastního já. Mít dítě je něco, co nás zhodnocuje, dává nám nové

role matky a otce a tím i odpovídající sociální status. Je zde někdo, kdo k nám patří a

spoluvytváří tak rodinnou identitu.

Při jiném pohledu, ale dítě může člověku bránit v dosažení významných společenských rolí. Brání v rozvoji kariéry a v úplném uplatnění ve společenském životě.

Podobně je tomu v oblasti potřeb otevřené budoucnosti a životního smyslu. Dítě může být jak ten, kdo naše životní horizonty otevírá, tak při jiném úhlu pohledu i ten, kdo je

uzavírá. Dítěti můžeme předávat to, co je pro nás v životě nejdůležitější, a to si ponese dál.

V dětech překračujeme svůj osobní čas a naši pozemnost konečnost.

U každého jedince proto záleží, zda rodina přináší svým členům uspokojení všech těchto

základních potřeb, z nichž se velikého významu dostává zejména v oblasti identity a společenského statusu rodičů. Pro pozitivní motivaci k rodičovství je proto důležité, aby alternativní role neměly přednost před rolí rodičovskou.

6.4. Plánování rodičovství

V určitém stupni vývoje lidského jedince, tj. v současné době nejčastěji v době rané dospělosti popř. adolescenci, se postupně objevují nové city. Původní egocentrismus se pomalu mění na altruismus, tedy schopnosti uspokojovat potřeby někoho jiného, a to i na úkor uspokojení potřeb vlastních. Dospívající se připravuje na budoucí partnerské nebo manželské soužití a je tak tvořen základ tzv. prokreační rodiny.

Začne-li mladá dvojice uvažovat o tom, zda mít, či nemít dítě, jde vlastně o velmi složitý rozhodovací proces, který může být provázen vnitřním konfliktem obou potencionálních rodičů. Když se člověk rozhodne mít dítě, rozhoduje se zároveň také o tom, že se stane

50

rodičem. Rozhodnutí být rodičem je jedním z nejdůležitějších kroků v životě, protože přivést na svět dítě znamená zásadní změnu současného životního stylu obou rodičů.

Sobotková uvádí, že tento proces rozhodování podléhá mnoha sociálním a psychologickým tlakům.

- Psychologické tlaky souvisejí s tím, že je mateřství většinou považováno za samozřejmou součást životního plánu mladých dívek. Nutno zmínit, že negativní stereotyp bezdětné ženy dnes již není tak silný jako dříve, kdy žena, která odmítala mít děti, byla považována za sobeckou a chladnou.

- Sociální tlaky odrážejí očekávání rodiny a nejbližšího sociálního okolí, že mladá žena bude v určitém věku matkou (Sobotková, 2001).

Ačkoliv uvedené tlaky hrají významnou roli, v popředí vždy zůstává čistě individuální hodnocení pozitiv a negativ rodičovství.

Sobotková dále na základě výsledků studií zaměřených na téma oběti rodičovství uvádí následující členění negativ rodičovství:

- Zpomalení kariéry matky
- Finanční znevýhodnění
- Omezení osobní svobody
- Dopad na manželský vztah – zejména negativní vliv vyčerpanosti a emocionální labilita na sexuální život.
- Rodičovství je nezvratné rozhodnutí a nelze je vzít zpět
- Někteří muži a ženy se obávají, že by nebyli dobrým rodiči
- Některé páry se obávají přivést dítě na svět, kde hrozí nukleární konflikt a další globální problémy

Dále uvádí přínosy rodičovství:

- Rozvoj vztahů – mateřství přináší nový vztah s dítětem a nové role pro rodiče.
- Osobní naplnění, smysl života

- Pokračování rodu – přesah rodiny do budoucnosti
- Rodičovství je výzva a zdroj podnětů pro sebepoznání i poznání druhých.
- Rodičovství je známka dospělosti

51

V současné době je plánování rodičovství velice aktuální. Na školách se rozvíjí koncepce sexuální a rodinné výchovy. Na dané téma vycházejí také publikace zabývající se výchovou k manželství a rodičovství, které aktuálně reagují na zvyšující se nároky společnosti spojené s rodinným životem. Úzce se zabývají tématy rodiny, sexualitou, početím a porodem, partnerskými vztahy, ale i životním stylem a otázkami vývojové psychologie. Jako příklad

uvádím tematicky ucelená skripta Šulové Výchova k manželství a rodičovství na základních a středních školách (Šulová, 1995) nebo publikaci stejné autorky Jak učit výchovu k manželství a rodičovství? (Šulová, 1995). Mnozí autoři, kteří se věnují této problematice, tak dávají

najevo, že si uvědomují významnost rodinné výchovy pro naše budoucí generace a snaží se tak přecházet sociálně patologickým jevům (neplánované rodičovství vedoucí k usmrcení dítěte, zanedbávání, týrání dítěte, domácí násilí, rozvrat rodiny, aj.). Rheinwaldová k tomuto tématu dodává, že „rodiče jsou pouze lidmi, se všemi nedostatky a problémy ..... A proto je třeba začít učit rodiče alespoň základním znalostem a principům výchovy zdravého člověka“ (Rheinwaldová, 1993, str. 17). Zastává totiž názor, že zdravá společnost se skládá ze zdravých jedinců a pouze dobrou výchovou rodičů a poté jejich dětí lze tohoto cíle dosáhnout.

Plánování rodičovství můžeme dále dělit do dvou skupin, na negativní čili antikoncepci s cílem neotěhotnět a pozitivní plánování s cílem početí dítěte. 11

Negativní plánování čili antikoncepce

Negativní plánování rodičovství, tedy antikoncepci, znali již naši předkové ve starověku a

snad ještě dříve. Už tenkrát lidé vyvíjeli snahu se chránit před početím a tato potřeba přetrvává až do současnosti jak v nejméně, tak také v nejvíce civilizovaných koutech světa. Antikoncepce je zkrátka všude – ať již v podobě hormonálních pilulek, náplastí, podkožních tyčinek, pesarů, gelů a nitroděložních tělísek nebo kondomů či metody výpočtu neplodných dní a přerušované soulože. Využívána je podle toho, jak je která metoda komu dostupná.

Pozitivní plánování

Cílem pozitivního plánování rodičovství je otěhotnět. K tomuto druhému způsobu plánování rodičovství se lidé uchylují ve chvíli, kdy se rozhodli zplodit pokračovatele rodu. Výsledkem počínání páru má být těhotenství, a proto sem patří především metoda měření

bazální teploty, výpočet plodných dní a v případě neúspěšných pokusů také celý systém léčby

11 <http://zena.atlas.cz/domov-rodina/rodina/94198-planovani-rodicovstvi-zname-jej-uz-tisice-let.aspx>

52

neplodnosti. Ta může být dlouhodobá a zabývají se jí centra pro plánování rodiny, která jsou

rozmístěna po celé republice. K pozitivnímu plánování patří také podpora státu ve formě
porodného, mateřské dovolené, příspěvků na děti nebo daňových úlev rodinám s dětmi.

V současné době je plánování rodičovství ve větší části případů pro větší část mladých lidí
přirozené. Za těchto okolností je větší pravděpodobnost, že bude pro dítě lépe
připraveno
prostředí, ve kterém bude vyrůstat.

V rámci plánování rodičovství je potom potřeba v rámci snižování rizik zvážit určité
okolnosti. V případě výskytu vážných dědičných chorob, je třeba navštívit genetickou
poradnu, včas přestat používat antikoncepci, být ve fyzické i psychické kondici a žít zdravým
životním stylem, což se vztahuje na oba potencionální rodiče.

6.5. Rodičovství a společnost

Rozhodování žen stát se matkou a načasování prvního porodu se výrazně podílejí na
celkové schopnosti reprodukce dané společnosti, ovlivňují strukturu pracovního trhu, mobilitu
a mezigenerační vztahy. Výraznější změny v reprodukčním chování obyvatel nutí vládu, aby
na tyto změny aktuálně reagovala a plánování rodičovství u mladých párů korigovala, přesněji
řečeno podporovala. Mezi uvedená opatření patří sociální podpora rodin s dětmi, tlaky bránící
diskriminaci dle pohlaví a počtu nezaopatřených dětí, ale také změny důchodového systému.
Jak již je výše zmíněno, od roku 1992 se v ČR postupně zvedá průměrný věk žen při narození
prvního dítěte (na 26,3 let v roce 2004) 12 a v této souvislosti se zvyšuje počet prvorodiček ve
starších věkových kategoriích. Odkládání mateřství do pozdějšího věku ženy má vliv nejen na
budoucí strukturu společnosti, ale mění také životní dráhy žen a mužů.

Dalšími důležitými fenomény v této oblasti je také reprodukční chování, které si klade za
cíl mít pouze jedno dítě. Zdá se, že tyto tendence jsou u některých lidí podmíněny obavami
ze snížení životní kvality existujícího dítěte nebo neschopnosti zabezpečit dostačující zdroje
pro další dítě. Také toto chování má svá sociální i psychologická úskalí. V oblasti
sociální,
demografické je to negativní populační bilance, kdy se v naší zemi snižuje počet
obyvatel.

Z hlediska psychologického se pak může jednat o vyšší nároky ze strany rodičů kladené na

12 <http://ivris.fss.muni.cz/index.php?page=rodina2pr>

53

dítě-jedináčka nebo zvýšené obavy o jeho zdravý vývoj. S uvedeným přístupem se
může

zvyšovat úzkostlivost rodičů o osud dítěte a potřeba větší kontroly nad jeho životem.

V 90. letech 20. století došlo v české společnosti k výrazným změnám rodinného chování.

Patří mezi ně především, růst rozvodovosti, pokles sňatečnosti a plodnosti. Jedním z faktorů,
kterými jsou tyto změny vysvětlovány, jsou změny hodnotových orientací. Jejich těžištěm je
růst individualismu, důrazu na autonomii a odklon od tradičních forem partnerského chování.
Těmto otázkám se věnuje řada sociologických studií. Zjištění z nich ukazují, že
postoje k

manželství, nesezdanému soužití a rodičovství v české společnosti v průběhu devadesátých let
20. století se měnily jen pozvolna. Mezi nejvýraznější změny patří růst tolerance k narození

dítěte mimo manželství. S uvedenými změnami úzce souvisí i další jev, kterým je uvedena mimomanželská plodnost (Chaloupková, Šalamounová, 2004). Studie Hamplové, Zemana, Řehákové, Poláška, Soukupové ukazuje, že nejvýraznější diferencujícím znakem mimomanželské plodnosti je vzdělání a pravděpodobnost, že se žena stane neprovdanou matkou, prudce klesá s každým dalším stupněm školy. V dnešní době ženy se základním vzděláním rodí již 80 % prvních dětí mimo manželství, zatímco převážná většina vysokoškolaček přivádí své děti na svět ve stavu manželském (Hamplová, Zeman, Řeháková, Polášek, Soukupová, 2006).

Obecně ale platí, že Česká republika spolu s dalšími postsocialistickými státy patří ve srovnání s ostatními evropskými státy k těm konzervativnějším. V postsocialistických zemích je přikládána vyšší hodnota manželství a rodičovství (hodnotě dítěte) ve srovnání s ostatními sledovanými evropskými státy a manželství, je zde více spojováno s životní spokojeností. Ve srovnání se Západem se rovněž obyvatelé zemí bývalého východního bloku více přiklání k tradičnímu rozdělení rolí v rodině přisuzujícímu muži roli (hlavního) živitele rodiny a ženě hlavní odpovědnost za výchovu dětí a péči a citlivěji vnímají obtížnosti skloubení péče o děti se zaměstnáním ženy. I přesto, že je v postkomunistických zemích ve srovnání s západní Evropou role žen silněji ztotožňována se sférou rodiny, je zde přikládán vysoký význam ekonomické aktivitě žen. Analýza potvrdila, že nejméně tradiční postoje zastávají mladí lidé a lidé s vyšším vzděláním. Přestože největší toleranci vůči netradičním formám rodinného chování projevují lidé s vyšším vzděláním, analýza demografických statistik ukazuje, že ve svém vlastním životě volí lidé s vyšším vzděláním v České republice spíše konvenční formy rodinného uspořádání.

54

6.6. Rodičovské postoje a výchova

V rámci výchovného působení vychovatelé usměrňují vývoj osobnosti dítěte a výrazně ovlivňují probíhající proces socializace. Výchova zahrnuje množství činností a vzájemného působení dospělých s dětmi a mladistvými. Ve snaze o dosažení výchovných cílů dospělí užívají rozmanitých výchovných prostředků a metod. Zajímavým faktem je, že stejný výchovný prostředek je někdy účinný, jindy neúčinný, anebo dokonce vede k opačnému efektu. Vše závisí na vychovávajícím a vychovávaném a jejich vzájemném vztahu, podmínkách a dané situaci. Celková interakce a komunikace dospělého s dítětem se pak nazývá způsob výchovy, který je ovlivněn výchovnými postoji rodičů.

V literatuře se uvádí větší počet mateřských či obecněji rodičovských postojů. Většina autorů však dochází ke třem uvedeným postojovým dimenzím:

- Postoj kladný, láskyplný, akceptující x záporný hostilní, chladný až zavrhuující
- Postoj kontrolující x postoj poskytující dítěti autonomii, volnost, liberální postoj
- Důslednost x nedůslednost (Čáp, 1996).

Tyto uvedené postoje jsou blízké termínu stylu výchovy. Výchovné působení je pro dítě tak zásadní, že je této problematice věnována již dlouhou dobu stále velká pozornost. Výzkumy se shodují v tom, že způsob chování, ale i prožívání dítěte těsně souvisí se způsobem vedení. Ucelenější pohled na osobnost pak podávají humanistické koncepce, které navazují na názory Rogerse a Frankla. Tyto přístupy jsou založeny na poznatku o klíčovém významu emočního vztahu k dítěti.

Způsob výchovy v rodině bývá značně stabilní, přesto však se ale mění podle měnící se situace rodiny. Mění se ekonomické a bytové podmínky rodiny, zralosti rodičů, jejich vzájemné vztahy, to vše se může projevit v chování k dítěti.

Některé výzkumy dále potvrzují existenci podstatných souvislostí mezi specifickými projevy temperamentu dítěte a mateřskými postoji k výchově a rodičovství. Názory matek na výchovu dětí a péči o ně jsou ovlivněny několika faktory, z nichž se jako podstatné ukazuje vzdělání a počet dětí v rodině. Je patrné, že také projevy osobnosti dítěte modifikují do určité míry názory matek na výchovu. Lze proto předpokládat, že také postoje k rodičovství se

dotvářejí a modifikují dle aktuálních interakčních vlivů, které na jedince působí a v průběhu života se mohou na základě individuálních zkušeností a osobnosti člověka měnit

(Smékal,

Macek, 2002).

55

Je nepochybné, že výchovné přístupy v rodině jsou pro budoucí vývoj dítěte a dospívajícího determinující. Otázkou je, do jaké míry výchova budoucí vývoj dospívajícího člověka determinuje. Na tuto otázku odpovídají dílčí studie a zkušenosti, které upozorňují na případy výrazných změn v dospělosti v závislosti na vnějších podmínkách, aktivitě a sebedeterminaci jedince, které dokazují, že způsob výchovy je jedna, byť ze zásadních, ale

mnoha působících podmínek. Vycházíme proto z předpokladu, že způsob výchovy, hodnocený jako příznivý, či nepříznivý, usnadňuje, nebo ztěžuje vývoj osobnosti v dospělosti. Není proto důvod myslet si, že výchovná determinace je striktní a neovlivnitelná.

6.7. Poruchy rodičovství

Porucha rodičovství vzniká, jestliže rodiče nemohou, nechtějí nebo neumějí vykonávat svou rodičovskou roli tak, aby zajistili zdárný vývoj dítěte. Dalším pomocným schématem pro dělení poruch rodičovství může být skutečnost, zda se porucha týká situace, ve které se rodiče nacházejí anebo porucha související s osobností rodičů. Dalším kritériem může být

časový faktor, tedy doba vzniku poruchy. Ve fázi primárního rozhodování případná porucha může

vést k tomu, že nedojde vůbec k otěhotnění. Nejčastěji se ale zmíněné poruchy objevují až při narození dítěte nebo krátce po něm, kdy může dojít k závažné situaci nepřijetí dítěte. Obecně

ale platí, že se poruchy rodičovství mohou vyskytovat v průběhu celého dalšího soužití rodičů s dětmi (Dunovský, 1999).

Mezi nejčastější typy poruch rodičovství se řadí:

- Odvržení popřípadě fyzická likvidace dítěte. Důvodem je bývá absence otce a psychická a sociální nouze matky, která se často dítěte po porodu vzdává.
- Nepřijetí dítěte po jeho narození pod vlivem těžké sociální situace, kdy dítě zůstává nadále v péči matky.
- Velmi mladí rodiče – typická je emoční nezralost a nepřipravenost pro přijetí mateřské role. Dítě se stává překážkou v dosahování vlastních cílů, a rodiče proto k němu zaujímají nepřátelské postoje.
- Rodiče prvního dítěte ve vyšším věku (matka nad 35 let, otec nad 45 let) zejména z důvodu dlouhodobého čekání na dítě nebo odkládání narození dítěte ze

56

sociálních důvodů. Zde je riziko vzniku neúměrných obav o zdraví a zdárný vývoj dítěte.

- Osamělá matka často ve vyšším věku, která odmítá manželské soužití. Dochází k neúměrnému zdůrazňování role matky a opomíjení významu role otce, často doprovázené perfekcionismem a ambiciózními požadavky vůči dítěti.

Na poruchy rodičovství mohou mít také výrazně negativní vliv psychické nebo somatické poruchy rodičů. Z oblasti somatických poruch se může jednat zejména o vážná smyslová

postížení nebo poruchy hybnosti. U psychických poruch se jedná o různá psychotická onemocnění a afektivní poruchy. Zvláštní postavení zde zaujímají psychické stavy spojené

s porodem a šestinedělím. Za nejzávažnější je považována tzv. laktální psychóza, která může mít obraz těžkého psychotického onemocnění a může mít velice negativní dopad na péči o

dítě. U řady žen se může objevovat tzv. poporodní blues, což je zvláštní psychický stav

doprovázený pocity vyčerpanosti, deprese a nezájmu o okolí (Dunovský, 1999).

Dalšími významnými aspekty, které mohou výrazně ovlivňovat výkon rodičovské role, jsou poruchy vyvolané užíváním psychoaktivních látek nebo poruchy osobnosti.

Negativní dopad na výkon rodičovské role může mít také dlouhodobá partnerská krize, která může vyústit až v úplný rozvrat partnerského vztahu.

Matějček k danému výčtu navíc dodává negativní vliv alkoholismu, kdy v případném soužití s alkoholikem vidí ohrožení duševního vývoje dítěte v samých základech. Upozorňuje také na rizika rodičů se sníženými rozumovými schopnostmi a nízkou sociokulturní úrovní, kde se obává toho, že dítě bude trpět nedostatkem intelektuálních podnětů (Matějček, Langmeier 1986).

VII. Cíl diplomové práce

7. Stanovení cíle a úkolu diplomové práce – hypotézy

V posledních 15 letech dochází v naší společnosti k výrazným společenským změnám, které ovlivňují utváření postojů k některým praktickým otázkám našeho života. Zvýšil se

průměrný věk uzavírání sňatku, rodí se více dětí mimo manželství, změnily se postoje veřejnosti k antikoncepčním metodám i přístupy k plánování rodičovství (vyšší průměrný věk prvorodiček, bezdětnost na základě vlastního rozhodnutí aj.). Celkově se plánování rodičovství věnuje zvýšená pozornost, která se projevuje již na základních a středních školách, kde je rozvíjena sexuální a rodinná výchova.

Vzhledem k tomu, že začíná být otázka mateřství a rodičovství aktuální již v období dospívání, rozhodla jsem se věnovat právě tomuto specifickému vývojovému období, kdy

v této oblasti dochází k dotváření a postupné stabilizaci postojů.

Pokusím se postihnout vývojové trendy z pohledu mladých lidí zaměřené na problematiku mateřství a rodičovství a jejich postoje k danému tématu.

Cílem mé práce je:

1. zmapovat postoje dospívajících k mateřství a rodičovství
2. postihnout faktory, které spolupůsobí při utváření těchto postojů.

Bližší se zaměřím na to, zda existují rozdíly v postojích k mateřství a rodičovství mezi chlapci a děvčaty, u respondentů dle převažujícího stylu výchovy v jejich rodině a rozdílného rodinného zázemí (rodina úplná, neúplná a doplněná).

Dobrá hypotéza by měla být za prvé výrokem o vztazích mezi zkoumanými proměnnými a za druhé by měla obsahovat jasné implikace pro ověřování těchto vztahů (Ferjenčík, 2000).

K objasnění vymezených cílů mé diplomové jsem si stanovila tyto základní hypotézy:

- H1 Mezi dospívajícími chlapci a dívkami se projevují rozdíly v postojích k mateřství a rodičovství
- H 2 Postoje dospívajících k mateřství a rodičovství jsou závislé na stylu výchovy v jejich rodině (demokratický, liberální, autoritářský, zanedbávající)
- H 3 Postoje dospívajících k mateřství a rodičovství jsou závislé na rodinném

zázemí (rodina úplná x neúplná x doplněná)

Budu proto porovnávat výsledky v postojích

- Mezi respondenty dle pohlaví (muž a žena)
- Mezi respondenty z rozdílného rodinného zázemí (rodina úplná, neúplná a doplněná)
- Mezi respondenty dle převažujícího výchovného stylu (styl výchovy - demokratický, liberální, autoritářský, zanedbávající)
- Dále se zaměřím na výsledky, kde bude zjištěna statisticky významná závislost mezi získanými daty z postojové a anamnestické části dotazníku

59

VIII. Charakteristika souboru, použité metody a technika sběru dat

8. Charakteristika souboru

Zkoumaný soubor tvoří celkem 391 respondentů. Respondenti jsou studenty níže vyjmenovaných šesti středních škol z Benešova. Jednalo se o 249 dívek a 142 chlapců (tabulka č. 1). Věkové rozmezí respondentů je 17 – 20 let (tabulka č. 2).

Tabulka č. 1

Pohlaví respondentů

Pohlaví	Četnost	%
Muži 142	36,3	
Ženy 249	63,7	
Celkem	391	100

Tabulka č. 2

Věk respondentů

Věk	Četnost	%
17 92	23,5	
18 194	49,6	
19 95	24,3	
20 10 2,6		
Celkem	391	100

Vzhledem k cílové výzkumné skupině, kterou byli dospívající ve věkovém rozmezí 17 - 20 let jsem se rozhodla oslovit střední školy v Benešově, které pro mě byly místě i časově dostupné. Se žádostí o spolupráci při zadávání dotazníku v třetích a čtvrtých ročnících školy bylo osloveno celkem 7 středních škol. S ohledem na poměrné zastoupení pohlaví a profesního zaměření byly v rámci dotazníkového výzkumu vyvíjeny maximální snahy o různorodost zaměření škol. Výsledkem jednání se řediteli a zástupci škol bylo domluvení spolupráce celkem se 6 níže uvedenými středními školami (viz. tabulka č. 3 a,b). Jedna škola z blíže neurčeného důvodu spolupráci odmítla.

60

Přesné rozvržení respondentů

Integrovaná střední odborná škola technická

Dotazník byl zadáván ve čtyřech třídách tříletých studijních oborů – učební obor zakončený závěrečnou učňovskou zkouškou.

- Mechanik elektrických zařízení 10 respondentů
- Automechanik 26 respondentů
- Elektrikář 15 respondentů
- Autoelektrikář 7 respondentů
- Klempíř, karosář 6 respondentů
- CELKEM 64 respondentů

Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb

Dotazník byl zadáván ve čtyřech třídách. Jednalo se o třetí a čtvrtý ročník čtyřletého oboru obchodní akademie zakončený maturitní zkouškou. Jeden třetí ročník čtyřletého studijního

oboru kosmetička a první ročník nástavbového maturitního studia oboje zakončené maturitní zkouškou.

- Obchodní akademie - 3. ročník 14 respondentů
- Obchodní akademie - 4. ročník 17 respondentů
- Kosmetička - 3. ročník 6 respondentů
- Nástavbové maturitní studium - 1. ročník 13 respondentů
- CELKEM 50 respondentů

Střední odborné učiliště stavební

Dotazník byl zadáván ve dvou třídách třetích ročníků tříletých studijních oborů – učební obor zakončený závěrečnou učňovskou zkouškou.

· Truhlář	27 respondentů
· Instalatér	8 respondentů
· Zedník	4 respondenti
· CELKEM	39 respondentů

Střední zdravotnická škola

Dotazník byl zadáván třetím ročníku a ve dvou čtvrtých ročnících maturitního oboru zdravotní sestra, zdravotnický asistent. Studium je zakončené maturitní zkouškou.

61

· Zdravotní sestra	40 respondentů
· Zdravotnický asistent	19 respondentů
· CELKEM	59 respondentů

Gymnázium

Dotazník byl zadáván dvěma třetím ročníkům a septimě gymnázia.

· CELKEM	82 respondentů
----------	----------------

Střední odborná škola

Dotazník byl zadáván ve dvou třetích a dvou čtvrtých ročnících školy maturitních oborů.

· Veřejnosprávní činnost	30 respondentů
· Sociální péče – sociálně správní činnost	67 respondentů
· CELKEM	97 respondentů

Dotazníky byly zadávány v průběhu měsíce února 2007.

Tabulka č. 3 a)

Studovaná škola a pohlaví respondentů

Škola	/	Pohlaví	Muži	Ženy	Celkem
Celkem					
%					
Integrovaná střední odborná škola technická			64	0	
64	16,4				
Střední odborné učiliště stavební		39	0		
39	10				
Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb		4	46		
50	12,8				
Střední zdravotnická škola		1	58		
59	15,1				
Gymnázium		29	53		
82	21				
Střední odborná škola		5	92		
97	24,7				
Celkem					
142	249				
391	100				

Tabulka č. 3 b)

Škola /	Pohlaví	Muži	Muži %	Ženy	Ženy %
Celkem %					
Integrovaná střední odborná škola technická		64			
100					
0					
0					
100					
Střední odborné učiliště stavební	39				
100					
0					
0					
100					
Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb	4				
8					
46					
92					
100					
Střední zdravotnická škola	1				
1,5					
58					
98,5					
100					
Gymnázium	29				
35					
53					
65					
100					
Střední odborná škola	5				
5					
92					
95					
100					

62

8.1. Použité metody a technika sběru dat

V rámci své diplomové práce jsem vzhledem ke stanoveným cílům zvolila deduktivní metodu¹³, kterou používá kvantitativní výzkum.

Jak Disman uvádí: „Kvantitativní výzkum může nalézt řešení jen pro takové problémy, které je možno popsat v termínech vztahů mezi pozorovatelnými proměnnými“

(Disman, 2005, str. 77).

Dle posouzení potřeb mého výzkumu jsem sestavila dotazník (viz. příloha č.1), který jsem rozdělila do dvou částí – anamnestické a postojové části (upřesněno níže). Jedním z důvodů této volby byla poměrně rychlá a snadná administrace dat velkému počtu respondentů a

v neposlední řadě také možnost kvantitativního zpracování a vyhodnocení.

Mou hlavní inspirací pro sestavování jednotlivých otázek dotazníku bylo studium odborné literatury zaměřené na danou problematiku. Podnětným materiálem pro mě bylo také studium diplomových prací zaměřených na téma rodiny a dospívání a v neposlední řadě také vlastní zkušenosti a podnětné připomínky dospívajících z mého okolí.

Konečné znění dotazníku bylo stanoveno na základě doporučení jednotlivých konzultantů a předvýzkumu. Dotazník jsem v rámci předvýzkumu zadávala individuálně 10 respondentům. Cílem předvýzkumu bylo upřesnění cílové skupiny, neboť se ukázalo, že u dospívajících ve věku 15 a 16 let jsou požadované postoje ještě výrazně neustálené a nejasné, a tudíž je pro ně vyplnění dotazníku obtížné. V rámci předvýzkumu byl dotazník zadán individuálně 10 respondentům, se kterými byl po vyplnění dotazník konzultován, zejména s ohledem na ověření správného pochopení zadání a validitu odpovědí. Současně také byla upřesněna potřeba časové dotace na zadání a vyplnění dotazníku.

13 Deduktivní metoda vychází z teorie nebo obecně formulovaného problému, kdy je teoretický nebo praktický problém přeložen do jazyka hypotéz. Hypotézy pak navrhuji, jaké spojení mezi proměnnými bychom měli najít, je-li naše hypotéza pravdivá. Následuje sběr dat, pozorování a přijetí či zamítnutí hypotéz (Disman, 2005).

63

8.1.1. Dotazník

V první anamnestické části jsem v rámci 10 otázek zjišťovala následující skutečnosti:

1. věk
2. pohlaví
3. navštěvovanou školu
4. rodinné zázemí
5. sourozenecké konstelace - počet sourozenců
6. finanční možnosti rodiny
7. kariéra rodičů a její vliv na rodinu
8. výchovný styl (demokratický, liberální, autoritářský, zanedbávající) (Lewin, Lippit, White, 1939; Čáp, 1980)
9. atmosféru v původní rodině
10. kdo v rodině především zajišťoval výchovu – subjekt výchovy

Pokusila jsem se vybrat faktory, které mohou ovlivňovat postoje a názory dospívajících na

jejich vlastní mateřství a rodičovství. Šlo především o faktory týkající se způsobů výchovy, vztahů v původní rodině, ve které probíhal primární proces socializace, jenž je pro utváření postojů k rodičovství podstatný. Dále se jednalo o další faktory socioekonomické, které působí v rámci dalšího procesu socializace. V konečném zpracování ale pracuji pouze s těmi, kde jsou dostatečné četnosti, aby byl možný statistický rozbor.

V některých otázkách jsem respondentům nabízela čtyřstupňovou verbální škálu, která měla představovat jakési kontinuum od nejméně po nejvíce přijímaného tvrzení. V jiných otázkách jsem se zaměřila na výčet možností a nabídku doplnění další varianty v případě nedostatečného výčtu možných odpovědí.

V dotazníku bylo využito metody nucené volby, kdy si respondent mohl vybrat pouze jednu z nabízených odpovědí, popř. mohl u některých otázek svou vlastní odpověď doplnit, pokud pro něj nebyla v nabízených možnostech žádná vyhovující.

64

Druhá část dotazníku byla zaměřena na vlastní zjišťování postojů k mateřství a rodičovství a na ně aktuálně působících vlivů u jednotlivých respondentů.

Otázkou partnerského soužití, rozhodování dospívajících o založení rodiny a plánování rodičovství se stále více zajímají sociologové. Sledují zejména jevy související s tendencemi oddalovat založení rodiny na pozdější dobu, tendence upřednostňovat kariéru před vlastním rodinným životem a snaží se hledat důvody těchto změn. Velká část výzkumů se zabývá

zjišťováním postojů zejména u věkové skupiny mezi 20. - 30. rokem věku, kdy se v současné době mladí lidé rozhodují, kdy a zda vůbec založit vlastní rodinu a mít děti. Má výzkumná část je zaměřena na dospívající ve věkovém rozmezí 17 - 20 let, tedy do období, kdy se

postoje k mateřství a rodičovství teprve postupně dotvářejí a upevňují. U většiny dospívajících tedy ještě nejsou předmětem aktivního vědomého zvažování, zda si založit vlastní rodinu, či nikoliv.

V druhé části jsem se zaměřovala na tyto oblasti:

1. motivace k rodičovství - proč mít a nemít děti
2. vhodný věk rodičů - matka a otec
3. příprava na rodičovství - plánování rodičovství a jeho ovlivnění aspekty
  - ekonomickými
  - partnerskými a vztahovými
4. vliv rodičovství na rozvoj kariéry
5. důležité osoby ve výchově dětí – preference mateřství nebo otcovství
6. otec na mateřské dovolené
7. zvažovaná forma partnerského soužití v případě narození dítěte
8. plánovaný počet dětí
9. preferované pohlaví dítěte a odůvodnění této preference

10. role matky – omezuje ženu
11. role otce – omezuje muže
12. ideální partner pro založení rodiny
13. postoj k interrupci
14. vnímání rozdílů biologického a psychologického rodičovství

65

Také otázky v této části byly sestaveny dle principů uvedených v části první. Do postojové části bylo začleněno celkem 16 otázek, u kterých měl respondent zakroužkovat

vždy z nabízených možností pouze jednu odpověď. Pouze v jednom případě byl požádán

respondent o zaškrtnutí odpovědi z výběru a její odůvodnění (otázka č. 11) a v druhém případě (otázka č. 14) byl požádán o vypsání tří vlastností.

Pro přehlednost dotazníku a jeho snadnější vyplňování bylo v některých delších či složitějších odpovědích (otázka č. 16, II. části) podtrženo v odpovědi to podstatné, aby se tak respondentovi usnadnilo získání náhledu na dotazovanou problematiku a zodpovězení otázky.

Jak jsem již výše uvedla, je jedním z důvodů volby dotazníku jako výzkumné metody pro získávání dat mé diplomové práce, jeho poměrně rychlá a snadná administrace velkého

počtu respondentů a v neposlední řadě také možnost kvantitativního zpracování a vyhodnocení.

Na druhé straně mají dotazníkové metody své nevýhody, které jsem se snažila v rámci možností eliminovat. Jejich diagnostická hodnota závisí na úrovni schopnosti introspekce,

tedy na tom, zda je vyšetřovaná osoba schopna sama sebe adekvátně ohodnotit. Dotazníky předpokládají alespoň průměrný intelekt (Svoboda, 1999). Tato nevýhoda byla eliminována

výběrem vhodného výběrového souboru, tedy studentů středních škol a učilišť, kde je minimálně průběrný intelekt očekáván, a dále způsobem sestavení dotazníku, kdy byl kladen důraz na jeho stručnost a současně výstižnost jednotlivých zadání a tvrzení. Důležitým aspektem byl také dostatek času na vyplnění.

Dalším rizikem, o kterém Svoboda hovoří je riziko záměrného zkreslení výsledků. Také toto riziko jsem se snažila eliminovat, a to v rámci zadávání dotazníku. Respondentům jsem, jak v rámci úvodní písemné části dotazníku, tak také ústně při vlastní administraci, sdělila, že je dotazník anonymní a zároveň jsem zdůraznila, jak je odpovídající vyplnění dotazníku

důležité. Respondentům byla dále dána možnost zpětné vazby, tedy dozvědět se o výsledku výzkumu přes kontaktní osobu na škole. Jistou možností zkreslení bych spatřovala v ovlivňování respondentů ostatními spolužáky. Někdy měli studenti při vyplňování dotazníku tendence diskutovat nad některými pro ně zajímavými otázkami (například muž na mateřské dovolené, vlastnosti ideálního partnera aj.) V těchto případech jsem se snažila přesunout diskusní témata na dobu po vyplnění dotazníku všemi studenty dané třídy.

Případné riziko ztráty osobního kontaktu s respondenty nebo nepochopení zadání bylo eliminováno mým osobním zadáváním většiny dotazníků, upřesněním potenciálně nejasných oblastí, nabídkou možnosti kdykoliv v průběhu vyplňování dotazníku vyžádat upřesnění při

nejasnostech a v neposlední řadě následnou diskusí na dané téma. 100 % návratnost zadaného dotazníku byla také zajištěna osobní administrací. Osobním zadáváním dotazníku jsem se také snažila vyloučit vliv proměnné ze strany zadavatele. Pouze na jedné škole byl dotazník zadávám učitelkou psychologie (na SZŠ) a to po podrobné instruktáži a diskusí nad cílem výzkumu.

Respondenti byli dále k řádnému vyplnění dotazníku motivováni několika způsoby.

V první řadě byl dotazník zadáván v rámci vyučovací hodiny, tedy ne ve volném čase, kdy by se zájem řádně vyplnit dotazník mohl snižovat. Vzhledem k tomu, že vyplnění dotazníku

zabralo jednotlivým respondentům cca 15 – 30 minut, zejména dle úrovně a rychlosti čtení v souběhu s rychlostí pochopení obsahu, zbylo i s ohledem na zadání dotazníku a upřesnění požadavků na jeho vyplnění, dostatek času na vlastní vyplňování i na následnou diskusí

k danému tématu.

K upřesnění uvádím, že dívky měly s vyplňováním dotazníku méně starostí. Rychlost čtení i pochopení obsahu u nich byly očividně pohotovější. V chlapeckých třídách zabralo

vyplňování dotazníku více času a měli zájem rozvíjet diskusí již v průběhu vyplňování dotazníku.

Ferjenčík pak k možným nevýhodám dotazníkové metody dále uvádí menší pružnost, ve smyslu kladení doplňujících otázek (Ferjenčík, 2000). V rámci eliminace této nevýhody jsem v dotazníku v některých otázkách využívala také možnosti doplňující odpovědi, kdy v případě nevyčerpaného rozsahu nabízených odpovědí měl respondent možnost jinou odpověď doplnit.

8.2. Způsob zpracování získaných výsledků

Statistická analýza dat vycházela z cíle výzkumu, tj. ověření závislosti mezi vybranými proměnnými. Vzhledem ke kategoriálnímu charakteru těchto proměnných jsem užila

χ^2 – testu nezávislosti v příslušných kontingenčních tabulkách. Pomocí tohoto testu jsem

testovala závislost mezi anamnestickými a postojeovými daty.

IX. Výsledky výzkumu a jejich rozbor

9.1. Distribuce postojeových odpovědí a jejich analýza závislosti

V této kapitole se pokusím představit postoje dospívajících k problematice mateřství a rodičovství celkově jako skupiny. Uvedené výsledky jsou členěny do bloků dle tématu

jednotlivých otázek v postojové části dotazníku (16 postojových otázek). U každé otázky jsou nejprve zpracovány přehledné tabulky týkající získaných dat od všech respondentů. Při prezentaci těchto výsledků uvádím jednotlivé četnosti a v dalším sloupci pak procentuální vyjádření.

U každé postojové otázky jsem se dále zaměřila na zjištěné statisticky významné závislosti mezi četnostmi odpovědí na danou postojovou otázku a anamnestickými daty. U

výsledků je vždy uvedena kontingenční tabulka s řádkovými procenty a s uvedením výsledku χ^2 – testu nezávislosti. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie (možnosti jednotlivých odpovědí), kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. V případě

nízké četnosti u dané možnosti odpovědi došlo před statistickou analýzou k vypuštění dané

položky, nebo k jejímu sloučení s nejbližší kategorií (možnou odpovědí) a to dle významu. U každé tabulky je poznamenáno, jak bylo s nízkými četnostmi naloženo.

68

1. Motivace k rodičovství

Ukázalo se, že většina respondentů spatřuje hlavní motivaci k rodičovství zejména v tom, že péče o dítě naplňuje život rodičů a dává mu smysl. Tato odpověď byla jednoznačně dominující. Ostatní odpovědi se svým zastoupením byly výrazně pozadu (tabulka č. 4).

Tabulka č. 4

Motivace k rodičovství

Odpovědi

Četnosti   %

1) Péče o dítě naplňuje život rodičů a dává mu smysl

287   73,4

2) Pro zajištění pokračování svého rodu 54   13,8

3) Kvůli zajištění ekonomického zabezpečení rodičů na stáří 7 1,7

4) Má to tak být, je to normální, že děti mají všichni 37 9,5

5) Jiné důvody *

3 0,8

Neodpověděli

3 0,8

Celkem

391 100

*Z lásky, zachování lidské populace, partneři by po určité době neměli nic společného.

Výrazná závislost byla zjištěna mezi motivací k rodičovství a pohlavím respondenta (tabulka č. 5). Dívky s výraznou převahou v rámci motivace k rodičovství upřednostňovaly názor, že život dítěte naplňuje život rodičů. U chlapců byl sice tento názor také nejčastěji zastoupen, ale jako druhý nejčastěji uvedený (33,8 %) byl důvod, že narození dítěte zajistí pokračování svého rodu, což bylo u dívek zmiňováno minimálně (3,3,%).

Tabulka č. 5

Závislost pohlaví a motivace k rodičovství

Pohlaví/

	Číslo odpovědi			
	1*	2	3	4
Celkem				
%				
Muži	54,4	33,8	11,8	100
Ženy	88	3,3	8,7	100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti zde byla vypuštěna kategorie číslo 3 a 5. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

* 1) Péče o dítě naplňuje život rodičů a dává mu smysl

2) Pro zajištění pokračování svého rodu

4) Má to tak být, je to normální, že děti mají všichni

χ^2 (d.f. = 2) = 70,56

$p < 0,001$

69

Výrazná závislost byla zjištěna také mezi motivací k rodičovství a studovanou školou (tabulka č. 6). Studenti SOU a ISST14 (pouze mužské kolektivy) nadnáhodně častěji uváděli

odpověď č. 2 – dítě zajišťuje pokračování rodu. Studenti SZŠ a SOŠ (pouze ženské kolektivy)

uváděli tuto druhou možnost odpovědi nadnáhodně méně často a zároveň kladli důraz na

odpověď č.1 – péče o dítě naplňuje život rodičů. Tuto prokázanou závislost lze vysvětlit další

proměnnou, závislostí uvedenou v tabulce č. 5, neboť u uvedených škol se jednalo převážně o dívčí nebo chlapecké třídy. Lze zde proto očekávat také částečný vliv pohlaví.

Podobná

tendence není ale patrná u zbývajících dvou škol (gymnázia a SŠ), kde se jednalo o smíšené kolektivy s převahou dívek (viz. tabulka č. 3 a, b).

Tabulka č. 6

Závislost studované školy a motivace k rodičovství

Škola /

Číslo odpovědi 1* 2 4

Celkem

%

Integrovaná střední odborná škola technická

50,8 36,1 13,1 100

Střední odborné učiliště stavební 52,6 34,2 13,2 100

Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb 81,6 8,2 10,2 100

Střední zdravotnická škola 93,2 1,7 5,1 100

Gymnázium 79,7 12,7 7,6 100

Střední odborná škola 84,8 4,3 10,9 100

* 1) Péče o dítě naplňuje život rodičů a dává mu smysl

2) Pro zajištění pokračování svého rodu

4) Má to tak být, je to normální, že děti mají všichni

χ^2 (d.f. = 10) = 59,54 p < 0,001

U ostatních sledovaných proměnných (styl výchovy, rodinné zázemí aj.) nebyly žádné statisticky významné závislosti zjištěny.

14

Vysvětlivky 1 Integrovaná střední odborná škola technická - ISŠT

2 Střední odborné učiliště stavební - SOU

3 Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb - SŠ

4 Střední zdravotnická škola - SZŠ

5 Gymnázium

6 Střední odborná škola - SOŠ

70

2. Důvody bezdětnosti

Ukázalo se, že pro dospívající je v rámci rozhodování „zda nebudou mít děti“ hlavním motivem skutečnost, že jsou rodiče narozením dítěte příliš omezováni ve svých aktivitách a rozvoji. Jako druhý nejčastější důvod byla uváděna skutečnost, že mít dítě je finančně náročné, což může odrážet také zvyšující se požadavky na vysoký životní standard.

Třetím

nejčastěji uváděným důvodem bylo tvrzení, že dítě přináší mnoho starostí, život plný strachu

a obav o budoucnost dítěte (tabulka č. 7).

Tabulka č. 7

Důvody bezdětnosti

Četnosti   %

1) Rodiče jsou dítětem příliš omezováni ve svých vlastních aktivitách a rozvoji	194	
49,6		
2) Dítě přináší mnoho starostí, život plný strachu a obav o budoucnost dítěte	79	20,2
3) Mít dítě je finančně náročné		
96	24,6	
4) Život je dnes složitý a bylo by nezodpovědné do dnešní doby přivést dítě	11	2,8
5) Jiné		
10	2,5	
Neodpověděl		
1	0,3	
Celkem		
391	100	

*Kvůli své rodině, jsou k tomu nepřipravení, nejsou natolik vyspělí, aby je mohli mít, bojí se tak velké zodpovědnosti, partneři si nejsou jistí sami sebou, kariéra.

Zajímavá je zjištěná závislost pohlaví na odůvodnění rozhodnutí o bezdětnosti. Muži kladou hlavní důraz na to, že jsou rodiče narozením dítěte příliš omezováni, v čemž byli ve shodě s dívkami. Jako druhý nejčastější důvod ale muži uváděli nadnáhodně významně častěji tu skutečnost, že dítě přináší hodně starostí, strachu a obav. U žen byl zaznamenán opak, kdy u této odpovědi byl patrný nízký počet odpovědí. V této oblasti byl tedy patrný výrazný rozdíl (tabulka č. 8).

71

Tabulka č. 8

Závislost pohlaví a motivace k bezdětnosti

Pohlaví/

Číslo odpovědi   1* 2 3

Celkem

%

Muži 45,9 30,8 23,3 100

Ženy 56,4 16,1 27,5 100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti zde byla vypuštěna kategorie číslo 4 a 5.

Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

* 1) Rodiče jsou dítětem příliš omezováni ve svých vlastních aktivitách a rozvoji

2) Dítě přináší mnoho starostí, život plný strachu a obav o budoucnost dítěte

3) Mít dítě je finančně náročné

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 2) = 10,98} \quad p < 0,01$$

Statisticky významné rozdíly byly zaznamenány také v rámci jednotlivých škol. Většina studentů gymnázia (smíšené třídy s převahou dívek) vidí hlavní důvod bezdětnosti v tom, že rodiče jsou dítětem příliš omezováni. Zatímco v ostatních kategoriích odpovědí byly

zaznamenány statisticky významně nízké četnosti. Naopak u studentů SOŠ (převážně dívčí kolektiv) je významně zvýšen výskyt názoru, že mít dítě je výrazně finančně náročné. Do

třetice je zajímavým zjištěním, že u studentů ISŠT (pouze chlapecký kolektiv) podstatně více převažoval názor, že mít dítě přináší mnoho starostí, strachu a obav. U těchto výsledků může jako další proměnná figurovat vliv pohlaví.

Tabulka č. 9

Závislost školy a důvody k bezdětnosti

Škola/

Číslo odpovědi 1* 2 3

Celkem

%

Integrovaná střední odborná škola technická 35,6 37,3

27,1 100

Střední odborné učiliště stavební 38,9 33,3 27,8 100

Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb 60,4 18,8 20,8 100

Střední zdravotnická škola 56,4 18,1 25,5 100

Gymnázium

75,6 10,3 14,1

100

Střední odborná škola 43 19,4

37,6

100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti

zde byla vypuštěna kategorie číslo 4 a 5. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

* 1) Rodiče jsou dítětem příliš omezováni ve svých vlastních aktivitách a rozvoji

2) Dítě přináší mnoho starostí, život plný strachu a obav o budoucnost dítěte

3) Mít dítě je finančně náročné

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 10) = 38,88} \quad p < 0,001$$

72

U převažujícího výchovného stylu, rodinného zázemí ani u ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

3. Ideální věk pro roli otce a matky

Za ideální věk pro roli matky více jak polovina dospívajících považuje věkové rozmezí

22 - 25 let. Menší polovina vidí ideální věk matky v rozmezí 26 - 30 let (tabulka č. 10 a).

V postojích dospívajících se odráží soudobý trend posouvání mateřství do vyššího věku, kdy téměř neuvádějí jako ideální věk pro roli matky pod 21 let. U této otázky (ideální věk matky) nebyla zjištěna závislost odpovědi na pohlaví, tabulku č. 10 b) proto uvádím pouze pro názornost bez uvedení výsledku χ^2 – testu nezávislosti.

Tabulka č. 10 a)

Ideální věk matky

věkové rozmezí	Četnost	%
18-21 let	3	0,8
22-25 let	206	52,6
26-30 let	166	42,5
30 a více	12	3,1
Neodpověděli	4	1
Celkem	391	100

Tabulka č. 10 b)

Pohlaví/ideální věk matky

Pohlaví/

	ideální věk matky	22-25 let	26-30 a více	Celkem %
Muži	53,6	46,4	100	
Ženy	54,2	45,8	100	

* Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro

užití statistického testu. Pro nízké četnosti zde byla vypuštěna věková kategorie 18 - 21 let, a dále sloučena věková kategorie 26 – 30 a více jak 30 let. Číselné hodnoty jsou uvedeny

v procentech (%).

73

Zajímavá je sledovaná závislost mezi studovanou školou a postoji k ideálnímu věku matky. Zejména studenti gymnázia považují ideální věk pro mateřství nad 26 let a více. Tato závislost může být zapříčiněna očekávaným dlouhodobým vzděláváním u studentů této školy a pozdějším nástupem do zaměstnání. Opačný trend je patrný u studentů SZŠ, SOU a SOŠ, kde větší část respondentů vidí ideální věk matky do 25 let (tabulka č. 11).

Tabulka č. 11

Závislost preferovaného věku matky a studované školy

Škola/	Věkové rozmezí		22-25 let	26 a více	Celkem	%
Integrovaná střední odborná škola technická	50	50	100			
Střední odborné učiliště stavební	61,5	38,5	100			
Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb	56	44	100			
Střední zdravotnická škola	62,1	37,9	100			
Gymnázium	39,5	60,5				
	100					
Střední odborná škola	59,8	40,2	100			

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti zde byla vypuštěna věková kategorie 18 - 21 let, a dále sloučena věková kategorie 26 – 30 a více jak 30 let.
Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%).

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 5)} = 11,05 \quad p < 0,05$$

Oproti výše uvedenému za ideální věk otce dospívající spatřují věkové rozmezí 26 - 30 let, tedy ve srovnání s mateřstvím, posouvají ideální věk otce do vyššího věku (tabulka č. 12). V této oblasti je při vymezení věkového rozmezí patrná větší shoda respondentů (na postoji se shodlo 65,5 %). U ideálního věku matky je převažující názor respondentů více rozprostřen do širšího věkového vymezení (22 - 30 let; 95,1 %).

Tabulka č. 12
Ideální věk otce

věkové rozmezí	Četnost	%
18-21 let	1	0,3
22-25 let	85	21,7

26-30 let	256	65,5
30 a více	42	10,7
Neodpověděl	7	1,8
Celkem	391	100

74

V této oblasti je patrná mírná závislost postoje na pohlaví. Chlapci spatřují ideální věk pro otcovství v nižším věku než dívky. Dokonce ve 29,8 % vidí ideální věk pro otcovství ve

věkovém rozmezí 22 – 25 let (tabulka č. 13). Dívky považují ve větší míře za ideální věk pro otcovství věk nad 26 let (celkem 81,8 %). Důvodem může být skutečnost, že dívky upřednostňují založení rodiny s partnerem, který je starší než ony samy.

Tabulka č. 13

Závislost pohlaví na postoji k ideálnímu věku otce

Pohlaví/

Věkové rozmezí	22-25 let	26-30 let
30 let a více		

Celkem

%

Muži

29,8

61,7 8,5 100

Ženy 18,2 69,5 12,3 100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti

pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti zde byla vypuštěna věková kategorie 18 -21 let. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 2) = 7,46} \quad p < 0,05$$

U otázky preferovaného věku otce byla také prokázána mírná závislost mezi studovanou školou a preferencí věku.

Tabulka č. 14

Závislost preferovaného věku otce a studované školy

Škola/

Věkové rozmezí	22-25 let	26-30 let	30 let a více	Celkem	%
Integrovaná střední odborná škola technická	31,7	61,9	6,4	100	

Střední odborné učiliště stavební

38,5 51,2 10,3 100

Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb 15,2 76,1 8,7 100

Střední zdravotnická škola 24,6 68,4 7 100

Gymnázium

12,2 70,7 17,1 100

Střední odborná škola 20,6 67 12,4 100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro

nízké četnosti zde byla vypuštěna věková kategorie 18 -21 let. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 10) } = 19,77 \quad p < 0,05$$

75

U studentů gymnázia byl patrný nejnížší výskyt preferovaného věku pro otcovství v rozmezí 22 – 25 let. Naopak toto věkové rozmezí bylo nejčastěji preferováno jako vhodný věk pro roli otce u studentů SOU. Více jak 80 % respondentů gymnázia (87,8 %) a SŠ

(84,8 %) pak vidí ideální věk otce v rozmezí 26 let a více. Lze předpokládat, že tyto rozdíly mohou být také ovlivněny pohlavím, nebo plánovanou rozdílně dlouhou dobou přípravy na budoucí povolání.

Mírná závislost byla také prokázána mezi hodnocením vlivu kariéry rodičů dospívajícího na jejich rodinu a postojem k ideálnímu věku otcovství (tabulka č. 15). Z výsledků vyplývá, že u respondentů, kteří pocítovali, že kariéra alespoň jednoho z rodičů výrazně zasahovala do jejich rodinného života, je tendence vidět ideální věk pro otcovství častěji ve vyšším věku nad 30 let, než u respondentů, kteří tento vliv kariéry rodičů nepocítovali.

Tabulka č. 15

Závislost kariéry rodičů na postoj k ideálnímu věku otce

Kariéra rodičů /

Ideální věk otce 22-25 let 26-30 let 30 let a více

Celkem %

Výrazně ovlivňovala náš rodinný život 13,9 63,3

22,8

100

Náš rodinný život výrazněji neovlivňovala 23,8 69,8

6,4

100

Nikdy nezasahovala do našeho rodinného života 25,9

63,8 10,3 100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti zde

byla vypuštěna věková kategorie 18 -21 let. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 4)} = 17,70 \quad p < 0,01$$

U převažujícího výchovného stylu, rodinného zázemí ani u ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

76

4. Ekonomické zajištění

Dobré bydlení a dostateční finanční zajištění je pro založení rodiny dospívajícími vnímáno jako jedna z nejdůležitějších podmínek. Dobrému zajištění rodiny je věnován v celkové shodě většiny respondentů velký význam. Žádný z respondentů se nedomnívá, že ekonomické zajištění rodiny není důležité.

Tabulka č. 16

Dobré bydlení a zajištění rodiny

Ekonomické zajištění rodiny je

Četnost	%
Nejdůležitější 161	41,2
Velice důležité 149	38,1
Poměrně důležité 81	20,7
Není důležité 0	0
Celkem 391	100

Mírná závislost byla prokázána také u studované školy a vnímání významu ekonomického zajištění rodiny (tabulka č. 17). Studenti SOU kladli na potřebu ekonomického zajištění rodiny největší důraz. Také studenti SOŠ vidí dobré ekonomické zajištění rodiny v porovnání s ostatními školami častěji jako velice důležité.

Tabulka č. 17

Závislost studované školy a význam ekonomického zajištění rodiny

Škola/

Ekonomické zajištění rodiny   Nejdůležitější

Velice				
důležité				
Poměrně				
důležité				
Celkem				
%				
Integrovaná střední odborná škola technická	37,5	32,8	29,7	100
Střední odborné učiliště stavební				
61,5				
25,7	12,8			100
Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb	46	34	20	100
Střední zdravotnická škola	44,1	28,8	27,1	100
Gymnázium	32,9	42,7	24,4	100
Střední odborná škola	38,1			
50,5	11,4			
100				

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 10)} = 23,59 \quad p < 0,01$$

U ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

77

5. Partnerský vztah

Stabilní a uspokojivý partnerský vztah je pro založení rodiny většinou dospívajících vnímán jako „jedna z nejdůležitějších“ nebo minimálně „velice důležitou“ podmínkou.

Tabulka č. 18

Stabilní a uspokojivý partnerský vztah

Partnerský vztah je		
Četnost %		
Nejdůležitější	285	72,9
Velice důležitý	97	24,8
Poměrně důležitý	9	2,3
Není důležitý	0	0
Celkem		
391	100	

U pohlaví, převažujícího výchovného stylu, rodinného zázemí ani u ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

6. Kariéra

Překvapujícím zjištěním byla skutečnost, že u otázky, zda může spokojený rodinný život pozitivně ovlivňovat profesní kariéru alespoň jednoho z rodičů, více jak polovina

dotazovaných dospívajících (celkem 56 %) odpověděla, že „spíše ano, rodina může za určitých podmínek rozvoj profesní kariéry podporovat“ nebo „určitě ano, rodina je důležitým předpokladem pro rozvoj kariéry“ (tabulka č. 19). Zcela tuto možnost zavrhl pouze minimální počet respondentů (4,9 % respondentů). Domnívám se, že podíl na tomto výsledku může mít také fakt, že je otázka zaměřena na kariéru pouze jednoho z rodičů. Lze také obecně předpokládat, že dospívající, kteří odpověděli „spíše nebo určitě ano“ dostatečně doceňují stabilní partnerský vztah, který zajišťuje vhodné klima pro realizaci individuálního potenciálu partnerů, včetně profesní kariéry.

78

Tabulka č. 19

Vliv rodinného života na profesní kariéru

Rodina podporuje kariéru

Četnost %

Určitě ne

19 4,9

Spíše ne

153 39,1

Spíše ano 182 46,5

Určitě ano 37 9,5

Celkem

391 100

Byla zjištěna mírná závislost mezi postojem, který vnímá rodinu jako podporu pro rozvoj profesní kariéry, a pohlavím (tabulka č. 20). Ženy se méně často než muži přiklánějí ke

krajnímu názoru, že je rodina vždy výraznou brzdou rozvoje profesní kariéry alespoň jednoho z rodičů, ale zároveň se méně často přiklánějí druhému protipólu, a sice, že je

rodina důležitým předpokladem rozvoje profesní kariéry alespoň jednoho z rodičů. Tato skutečnost může být ovlivněna tendencí dívek spíše ke středovým neutrálním odpovědím a

tendencí chlapců zaujímat více striktní stanoviska, což může souviset s výchovou, kdy jsou

dívky často vedeny spíše k závislosti, společenské konformitě a plnění ženských rolí, kdežto muži jsou pobízeni k větší výbojnosti a samostatnosti.

Tabulka č. 20

Závislost pohlaví a vnímané podpory rodiny pro profesní kariéru

Pohlaví/

	Rodina podporuje kariéru				
	Určitě ne	Spíše ne	Spíše ano	Určitě ano	Celkem %
Muži					
	8,5				
	33,8	45			
	12,7				
	100				
Ženy	2,8	42,2	47,4	7,6	100

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 3)} = 10,07 \quad p < 0,05$$

U ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

79

7. Preference vychovatelské osoby

Převážná většina respondentů (92,1 %) zastává názor, že pro výchovu dítěte jsou důležití buď oba rodiče (68,8 %), nebo oba rodiče a k tomu ještě další členové širší rodiny (23,3 %). V případě, že byl preferován jeden z rodičů, byla jako nejdůležitější vychovatelská osoba uváděna matka, a to zejména v doplněných rodinách.

Tabulka č. 21

Kdo je ve výchově dítěte více důležitý

Preferovaná vychovatelská osoba	Černost %
Otec	5 1,3
Matka	26 6,6
Otec i matka	269 68,8
Oba rodiče a širší rodina	91 23,3
Celkem	391 100

Očekávaná závislost byla prokázána v oblasti preference výchovných osob a reálnou osobou, kterou byl respondent vychováván (tabulka č. 22). V případě, že byl respondent vychováván matkou, viděl častěji jako nejdůležitější výchovnou osobu matku. V případě, že byli respondenti vychováni oběma rodiči, měli tendence upřednostňovat vliv výchovy obou rodičů. Pokud se na výchově podíleli prarodiče a členové širší rodiny, měli respondenti ve svých odpovědích tendenci častěji zdůrazňovat velký výchovný význam širší rodiny.

Tabulka č.22

Závislost mezi tím, kým byl respondent vychováván a jeho preferencí při stanovení důležité výchovatelské osoby

Vychovatelská osoba/

Preference výchovatelské osoby

Matka* Oba rodiče

rodiče a širší

rodina

Celkem %

Matka

11,9

66 22,1 100

Oba rodiče

2,8 76

21,2 100

Někdo jiný * 4,2 58,3

37,5

100

*Někdo jiný - babička 15x, teta, babička s dědou 8x a teta, sestry 3x, děda a sestra, prarodiče a matka, prababička, otec 5 x

Pozn. *Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti

zde byla vypuštěna kategorie první - otec. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 4) } = 17,76 \quad p < 0,01$$

U ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

80

8. Muž na mateřské dovolené (dále MD)

K otázce muže na mateřské dovolené nejvíce respondentů uvádí, že s výměnou pečovatelské osoby „určitě souhlasí, za předpokladu, že se na tom dohodnou oba rodiče“

(48,8 %). Druhá nejčastější odpověď - 31,2 % respondentů by souhlasilo s tím, aby zůstal muž doma s dítětem na mateřské dovolené, ale pouze za zvlášť závažných okolností, kdy žena nemůže o dítě pečovat. Pouze mizivé procento respondentů (5,6 %) by tuto otázku vůbec

neřešilo a jsou striktně proti tomu, aby byl otec doma s dítětem. Rovněž tak poměrně nízký počet respondentů (14,1 %) by při řešení této otázky zohledňoval příjem matky.

Tabulka č. 23

Postoj k otázce: „Muž na mateřské dovolené.“

Muž na mateřské dovolené

Četnost %

1) Ne, v žádném případě	22	5,6
2) Pouze za zvlášť vážných okolností	122	31,2
3) Ano, pokud žena vydělává více peněz	55	14,1
4) Určitě ano, pokud s tím oba rodiče souhlasí	191	48,8
Neodpověděl	1	0,3
Celkem	391	100

Mírná závislost byla patrná mezi věkem a postojem k otázce: „Muž na mateřské dovolené,“ kdy u starších respondentů (19 - 20 let) byla oproti mladším respondentům (18 let) patrná tendence častěji zvažovat (21,2 %) finanční situaci rodiny při rozhodování, zda doma zůstane s dítětem otec, nebo matka. Zejména u 18letých tato tendence byla patrná v minimální míře (8,8, %). Na druhé straně právě dospívající ve věku 18 let byli nejvíce otevření myšlence, že by muž zůstal doma s dítětem na mateřské dovolené (54,1 %), pokud se na tom partneři domluví. Nejvíce zamítavé postoje k této otázce byly patrné u respondentů ve věku 17 let (tabulka č. 24).

81
Tabulka č. 24

Závislost věku na postoji k otázce: „Muž na mateřské dovolené.“

Věk/	postoj k muži na MD	ne nebo za zvlášť	závažných okolností	ano - peníze	určitě ano	Celkem	%
17 let	42,4	17,4	40,2			100	
18 let	37,1						
	8,8						
	54,1					100	
19 -20 let	31,7						
	21,2						
	47,1					100	

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu.

Pro nízké četnosti zde byly sloučeny kategorie číslo 1 a 2 (muž na MD – ne, v žádném případě + pouze za zvlášť vážných okolností, kdy žena nemůže o dítě pečovat.). Pro nízké četnosti byly sloučeny také kategorie věkové 19 a 20 let. Číselné hodnoty jsou uvedeny v procentech (%)

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 4) = } 12,37 \quad p < 0,05$$

Závislost byla prokázána také mezi pohlavím a postojem k roli otce na MD (tabulka č. 25). Bylo prokázáno, že ženy jsou mnohem více nakloněny změnám týkajících se zaběhlého stereotypu matky na MD. Z celkového počtu dotazovaných dospívajících žen bylo celkem 56 % zcela určitě proto, aby byl jejich muž s dítětem na MD, pokud se na tom oba rodiče domluví a budou s tím souhlasit. U mužů se tato odpověď vyskytovala ve významně nižším počtu – celkem 36,6, %.

Tabulka č. 25

Závislost pohlaví a postoji k otázce: „Muž na mateřské dovolené.“

Pohlaví/

	Muž na MD		
ne nebo za zvlášť			
závažných			
okolností			
ano - peníze		určitě ano	
Celkem			
%			
Muži			
49,3			
14,1			
36,6			
100			
Ženy			
29,9			
14,1	56	100	

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 2) = } 16,22 \quad p < 0,001$$

Naopak dospívající muži se nejčastěji přikláněli k odpovědi (49,3 %), že by doma s dítětem na MD nezůstali, nebo zůstali, ale pouze za zvlášť závažných okolností, kdy by žena o dítě nemohla pečovat. Finanční otázka v rámci této otázky byla zohledňována ve stejné míře u mužů i u žen.

Závislost byla také zjištěna mezi studovanou školou a postojem k otázce muže na MD (tabulka č. 26). S odkazem na předcházející tabulku lze říci, že u škol s chlapeckým kolektivem převažoval více odmítavý postoj k tomu, aby byl muž doma s dítětem na MD,

konkrétně ISŠT a SOU. U obou škol byl pak také zaznamenán poměrně nízký počet respondentů, kteří by na MD po dohodě s partnerkou bez obav zůstali. V této otázce je patrný vliv také další proměnné – pohlaví, a nelze proto vysvětlovat výsledky pouze zaměřením

studia nebo náplní studijního plánu.

Jiná situace se zdá být u gymnázia, kde 65,9 % respondentů, tedy nejvíce ze všech dotazovaných škol, kde jsou kolektivy smíšené s převahou dívek (viz. tabulky 3 a, b), je

nakloněných tomu, aby byl muž doma s dítětem na MD, po dohodě rodičů. Gymnazisté také při zodpovídání této otázky minimálně kladou důraz na problematiku výše platu. Zde se

odvažují tvrdit, že na výsledky může mít vliv také snížená závislost názoru na tradičních

stereotypech, jakým beze sporu v naší kultuře je také fakt ženy na MD.

Tabulka č. 26

Závislost studované školy na postoji k otázce: „Muž na mateřské dovolené.“

Škola/

Muž na MD

ne nebo za zvlášť

závažných

okolností

ano -

peníze

určitě

ano

Celkem

%

Integrovaná střední odborná škola technická

54,7

20,3

25

100

Střední odborné učiliště stavební

59

10,3 30,7 100

Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb 36 18 46 100

Střední zdravotnická škola 39,7 6,9 53,4 100

Gymnázium

26,8

7,3

65,9 100

Střední odborná škola 23,7 19,6 56,7 100

χ^2 (d.f. = 10) = 43,59 $p < 0,001$

U ostatních sledovaných proměnných (styl výchovy, rodinné zázemí aj.) nebyly žádné statisticky významné závislosti zjištěny.

83

9. Forma partnerského soužití

Dospívající v převážné míře preferují v rámci plánování založení rodiny a narození dítěte uzavření manželství již před narozením prvního dítěte (67,8 %). Významně menší část dospívajících (31,4 %) zvažuje variantu uzavření sňatku až po narození dítěte (nejprve tzv. soužití na zkoušku), nebo pouze soužití v poměru druh a družka. Pouze jeden z dospívajících respondentů zvažuje po narození dítěte život bez partnera.

Tabulka č. 27

Preferovaná forma partnerského soužití při narození dítěte

Forma partnerského soužití

Četnost %

Manželství před narozením dítěte 265 67,8

Manželství po narození dítěte 74 18,9

Druh a družka 49 12,5

Svobodná matka/otec – žít sám 1 0,3

Neodpověděl 2 0,5

Celkem

391 100

Mírná závislost byla zjištěna mezi preferovanou formou soužití v závislosti na plánování narození dítěte a pohlavím (tabulka č. 28). Rozdíl byl patrný zejména v tom, že dívky častěji preferují uzavření manželství již před narozením prvního dítěte (73,3 %) a v menší míře než chlapci jsou nakloněné k uzavření manželství až po narození dítěte. Také chlapci staví uzavření manželství před narozením dítěte na první místo, přesto jsou více nakloněni tzv.

soužití na zkoušku a častěji zvažují uzavření manželství až po narození prvního dítěte.

Tabulka č. 28

Závislost pohlaví a preferované formy partnerského soužití

Pohlaví/

Preferovaná forma partnerského soužití

Manželství

před nar.

dítěte

Manželství

po narození

dítěte

Druh a

družka

Celkem

%

Muži

59,6

26,2

14,2 100

Ženy

73,3

15

11,7 100

Pozn. Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké

četnosti zde byla vypuštěna kategorie Svobodné matky/otce – po narození dítěte žít sám/a.

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 2) = 8,86} \quad p < 0,05$$

84

Mírná závislost byla také zjištěna mezi výchovným prostředím – osobou, která se respondentovi v dětství nejvíce věnovala, a preferovanou formou partnerského soužití. Z níže uvedené tabulky č. 29 vyplývá, že ti respondenti, kteří byli vychovávaní převážně „někým

jiným (prarodiče, teta nebo otec)“ dávají poměrně častěji než ostatní respondenti přednost

partnerskému soužití druh a družka.

Tabulka č. 29

Závislost vychovatelské osoby a preferované formy partnerského soužití

Vychovatelská osoba/

Preferovaná forma soužití

Manželství

před nar.

dítěte

Manželství

po narození

dítěte

Druh a
družka
Celkem
%

Matka	69,1	18,5	12,4	100
Oba rodiče	71,5	19	9,5	100
Někdo jiný*	53,2	21,3		
	25,5	100		

*Někdo jiný - babička 15x, teta, babička s dědou 8x, teta, sestry 3x, děda a sestra, prarodiče a matka, prababička, otec 5 x

Pozn. . Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu. Pro nízké četnosti byla ve sloupci „vychovatelské osoby“ do kategorie „někdo jiný“ zařazena také osoba otce, jako hlavní vychovatelské osoby. Pro nízké četnosti byla v řádku „preferovaná forma soužití“ vypuštěna kategorie Svobodné matky/otce – po narození dítěte žít sám/a.

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 4) = 9,60} \quad p < 0,05$$

U ostatních sledovaných proměnných (styl výchovy, rodinné zázemí aj.) nebyly žádné statisticky významné závislosti zjištěny.

10. Počet dětí

S výraznou převahou se většina respondentů přiklání k tomu, že by ráda měla dvě děti (tabulka č. 30). Zajímavé je také zjištění, že poměrně vysoká část (17,1 %) respondentů zvažuje možnost mít 3 děti, což přesahuje počet respondentů, kteří si nepřejí mít děti žádné (4,1 %), nebo zvažují mít v budoucnu dítě pouze jedno (5,4 %).

85

Tabulka č. 30

Preferovaný počet dětí

Počet dětí	
Četnost %	
0	16 4,1
1	21 5,4
2	272 69,6

3	67	17,1
4 a více	11	2,8
Neodpověděl	4	1
Celkem	391	100

U pohlaví, převažujícího výchovného stylu, rodinného zázemí ani u ostatních sledovaných proměnných nebyla prokázána statisticky významná závislost.

11. Preference pohlaví dítěte a odůvodnění této preference

K otázce preference pohlaví budoucích potomků téměř polovina (48,1 %) respondentů uvádí, že jim na pohlaví dětí nezáleží (tabulka č. 31). Téměř ve stejné míře (45,5 %) je uváděno, že by uvítali mít děti obou pohlaví, tedy dívku i chlapce, a to zejména s ohledem na různorodost pohlaví a potřebu diferencovanějšího přístupu. Pokud někteří respondenti preferovali pouze jedno pohlaví, jednalo se více častěji o preferenci pohlaví mužského.

Tabulka č. 31

Preferované pohlaví dítěte

Preferované pohlaví dítěte

Četnost	%
Pouze kluky	17 4,3
Pouze holky	7 1,8
Kluky a holky	178 45,5
Na pohlaví nezáleží	188 48,1
Neodpověděl	1 0,3
Celkem	391 100

86

Zajímavá byla také vyjádření doplňující odpověď v otázce č. 11 na preferované pohlaví dítěte, kde byl respondent požádán o odůvodnění své odpovědi v této otázce (tabulka č. 32). Odpovědi byly následně rozděleny do čtyř kategorií. Zajímavým výsledkem byla skutečnost, že velká část respondentů (28,6 %) při odpovědi na tuto otázku pomýšlela na skutečné životní hodnoty a uváděla, že hlavní je zdraví dítěte, a ne jeho pohlaví. Tento postoj byl překvapivý. Dalším převažujícím odůvodněním volby byl důraz kladený na variabilitu pohlaví, rozdílné potřeby a přístup dle pohlaví a odtud vycházející větší různorodost a obohacení života rodičů i sourozenců.

Tabulka č. 32

Odůvodnění preferované volby dítěte

Odůvodnění své volby

Četnost   %

Hlavní je zdraví	112	28,6
Variabilita pohlaví*	127	32,5
Na pohlaví nezáleží	72	18,4
Zkušenosti*/	49	12,6
Neodpověděl	31	7,9
Celkem	391	100

*aby si pomáhali, každý je jiný, různorodost pohlaví, vyváženost, chtějí si zkusit vychovat dívku i chlapce, dobré pro matku i otce, děti - holky a kluci se od sebe něco přiučí, aby byla rodina vyvážená, děti se naučí lépe komunikovat a jednat s opačným pohlavím

*/vl. zkušenost, hl. ho mít, cítím to tak, bude, bude moci z kluků udělat fotbalisty, hlavně ať je moje, dle dohody s partnerkou, nejde to ovlivnit, aby to nebyl jedináček, děti nosí radost, hlavně ať je dítě moje, zkušenost z vlastní rodiny, kluci mají jednodušší život, holka je moc parádivá, hlavně, abychom děti mohli mít, holky se lépe postarají o rodiče a rozumí si s nimi

U žádných sledovaných proměnných (styl výchovy, rodinné zázemí aj.) nebyly statisticky významné závislosti zjištěny.

87

12. Role matky

Větší část respondentů (57,2 %) se domnívá, že role matky ženu více, či méně omezuje (spíše ano, určitě ano) v jejích aktivitách, neboť věnuje dítěti většinu svého volného času.

Tabulka č. 33

Omezuje ženu role matky

Omezení - role matky

Četnost   %

Určitě ano	45	11,4
Spíše ano	179	45,8
Spíše ne	143	36,6
Určitě ne	23	5,9
Neodpověděl	1	0,3
Celkem	391	100

Závislost byla prokázána mezi oblastí vlivu kariéry na původní rodinu a postojem k otázce, zda role matky ženu omezuje, či nikoliv (tabulka č. 34). U respondentů, kde pracovní kariéra rodičů nikdy nezasahovala do života rodiny, je patrný častěji takový postoj, že role matky ženu neomezuje.

Tabulka č. 34

Závislost vlivu kariéry na původní rodinu a postoje k otázce:
„Zda role matky ženu omezuje.“

Pracovní kariéra rodičů/

Omezuje role matky ženu

Určitě

ano

Spíše ano

Spíše ne,

určitě ne

Celkem

%

Výrazně ovlivňovala rodinný život 11 47,5 41,5 100

Výrazněji neovlivňovala rodinný život 10,1

55,3

34,6 100

Nikdy nezasahovala do života rodiny 14,2

30 55,8

100

Pozn. . Statisticky byly analyzovány postoje pro ty kategorie, kde byly dostatečné četnosti pro užití statistického testu.

Pro nízké četnosti byly ve sloupci „pracovní kariéra rodičů“ sloučeny kategorie „Kariéra byla vždy důležitější než náš

rodinný život + výrazně ovlivňovala náš rodinný život.“ Pro nízké četnosti byly v řádku

„Omezuje role matky ženu“

sloučeny kategorie „spíše ne + určitě ne“

χ^2 (d.f. = 4) = 19,18 p < 0,01

Mírná závislost se objevila mezi stylem výchovy a postojem k roli matky. U stylu výchovy, který je charakteristický tím, že se rodiče nezajímají o to, co jejich dítě dělá (zanedbávající styl) byl zaznamenán častější názor, že role matky ženu zcela jistě omezuje, protože ta musí věnovat dítěti všechn svůj čas. Naopak u výchovy, kde rodiče využívají

88

často rozkazů a zákazů a uplatňují svou dominantní autoritu (autoritářský styl), se respondenti přiklání k názoru, že role matky ženu neomezuje (48,8 %).

Tabulka č. 35

Závislost stylu výchovy a vnímání role matky

Styl výchovy/

Omezuje role matky ženu

Určitě

ano

Spíše ano

Spíše ne,

určitě ne

Celkem

%

Demokratická 9,2 48 42,8 100

Liberální 9,5 50,9 39,6 100

Autoritářská 18,6 32,6

48,8

100

Zanedbávající

28

36 36 100

Pozn. Pro nízké četnosti byly v řádku „Omezuje role matky ženu“ sloučeny kategorie „spíše ne + určitě ne“

Styl výchovy Demokratický – rodiče berou dítě jako partnera dialogu a respektují jeho názory.

Liberální - rodiče dítěti dávají plnou volnost a nemají na něj žádné požadavky.

Autoritářský – rodiče jsou dominantní autoritou, využívají často příkazů a zákazů.

Zanedbávající – rodiče se nezajímají o to, co dítě dělá.

$$\chi^2 (d.f. = 6) = 12,61 \quad p < 0,05$$

U ostatních sledovaných proměnných nebyly žádné statisticky významné závislosti zjištěny.

13. Role otce

Větší část respondentů (50,6 %) se domnívá, že role otce muže více, či méně (určitě ano, spíše ano) omezuje v jeho aktivitách, neboť by se otec měl rodině více věnovat a pomáhat v péči o dítě.

Tabulka č. 36

Omezuje muže role otce

Omezení - role otce

Četnost %

Určitě ano 77 19,7

Spíše ano 121 30,9

Spíše ne 174 44,6

Určitě ne 17 4,3

Neodpověděl 2 0,5

Celkem 391 100

U žádných sledovaných proměnných nebyly statisticky významné závislosti zjištěny.

89

14. Ideální partner

V tabulce č. 37 jsou vypsány nejčastěji uváděné vlastnosti ideálního partnera nebo partnerky, se kterými by respondenti zvažovali založení rodiny a narození dítěte. Nejčastěji se vykytovaly – spolehlivost, věrnost, být hodný, tolerantní a milující. Hlavní důraz byl respondenty kladen na charakterové vlastnosti partnera a na vztahovou složku partnerského a rodinného soužití. Menší, ale podstatný důraz byl kladen na schopnost partnera uživit rodinu a jeho finanční zajištění.

Tabulka č. 37

Vlastnosti ideálního partnera/partnerky

Vlastnosti ideál partnera

Četnost

Spolehlivý/á 125

Věrný/á 99

Hodný/á 94

Tolerantní 83

Milující 74

Upřímný/á 59

Finančně zajištěný, uživit rodinu 43

Inteligentní 41

Hezká, dobře vypadat 33

Zodpovědný/á 31

Chytrý/á, vzdělaný/á 31

Pracovitý/á 24

Pozn. Vzhledem k velkému rozsahu odpovědí jsou zde uvedeny pouze četnosti nejčastěji uváděných vlastností.

15. Postoj k interrupci

U dospívajících je v rámci postoje k otázce interrupce v případě nechtěného těhotenství zjevná poměrně velká rozmanitost (tabulka č. 38). Odpovědi ukazují, že nejvíce respondentů (41,4 %) v interrupci vidí možné řešení nechtěného těhotenství pouze za zvlášť závažných okolností, jakými jsou například zdravotní důvody. Interrupci jako nepřijatelné řešení vidí pouze 8,3 % respondentů. Na druhou stranu poměrně velká část respondentů vidí v interrupci

jediné možné řešení nechtěného těhotenství (21,7 %). Je zde tedy patrný příklon spíše k využití interrupce než k jejímu radikálnímu odmítání.

90

Tabulka č. 38

Postoj k interrupci

Interrupce v případě nechtěného těhotenství

Četnost %

Jako jediné možné řešení 85 21,7

Jedno z řešení, pokud jeden z partnerů o dítě nemá zájem 110 28,1

Možné řešení, pouze u zvlášť závažných okolností 162 41,4

Nepříjemné řešení dané situace 32 8,3

Neodpověděl

2 0,5

Celkem

391 100

Mírná závislost pohlaví a postoje k interrupci se projevila zejména v oblasti středových, než hraničních postojů. Muži poměrně významně častěji odpovídají, že interrupce je jedno z řešení, pokud jeden z partnerů nemá o dítě zájem. Vyvstává zde tak otázka, zda není příčinou také skutečnost zmiňovaná v rámci diskuse s respondenty a sice, že někteří chlapci mají tendenci ponechávat konečné rozhodnutí zda interrupci podstoupit na dívce. Dívky naopak v interrupci častěji vidí spíše krajní řešení.

Tabulka č. 39

Závislost pohlaví a postoje k interrupci

Pohlaví/

Postoj k interrupci 1* 2* 3* %

Muži 20,5

36,2

43,3 100

Ženy 22,6 23,8 53,6 100

*Přerušeno těhotenství (interrupce) je v případě nechtěného otěhotnění:

1) jediné možné vhodné řešení dané situace

2) jedno z řešení pokud jeden z partnerů o dítě nemá zájem

3) možným řešením jen u zvlášť závažných okolností (zdravotní důvody) nebo nepříjemným řešením dané situace

Pozn. Pro nízké četnosti byly slouženy kategorie „možné řešení jen u zvlášť závažných okolností (zdravotní důvody)“ a

„nepříjemné řešení dané situace“

χ^2 (d.f. = 2) = 6,98 p < 0,05

Zjištěná byla také závislost mezi postojem k interrupci a studovanou školou. Výrazně je interrupce odmítána zejména u studentů SŠ (tabulka č. 40). Větší tolerance k interrupci jako jediného možného řešení nechtěného těhotenství je pak patrná u studentek SZŠ. Významně častěji vidí interrupci jako jedno z řešení neplánovaného těhotenství pokud o dítě jeden z partnerů nemá zájem studenti gymnázia a SOU. Naopak významně méně často je tato volba patrná u SZŠ.

91

Tabulka č. 40

Závislost studované školy a postoje k interrupci

Škola/

Postoj k interrupci 1 2 3

Celkem

%

Integrovaná střední odborná škola technická 26,6 25 48,4 100

Střední odborné učiliště stavební 20,5

41

38,5 100

Střední škola ekonomiky, obchodu a služeb 14 16

70

100

Střední zdravotnická škola 32,8

13,8

53,4 100

Gymnázium 19,8

42

38,2 100

Střední odborná škola 18,6 28,9 52,5 100

*Prerušení těhotenství (interrupce) je v případě nechtěného otěhotnění:

1) jediné možné vhodné řešení dané situace

2) jedno z řešení pokud jeden z partnerů o dítě nemá zájem

3) možným řešením jen u zvlášť závažných okolností (zdravotní důvody) nebo nepřijatelným řešením dané situace

$$\chi^2 \text{ (d.f. = 10)} = 28,32 \quad p < 0,01$$

Závislost byla také sledována mezi postojem k interrupci a stylem výchovy. U liberálního stylu výchovy, kde rodiče dávají dítěti plnou volnost a nemají na dítě žádné požadavky,

převažuje názor, že interrupce je jediné vhodné řešení nechtěného těhotenství. Naopak u

autoritářského stylu výchovy, kde rodiče často využívají rozkazů a zákazů, je řešení nechtěného těhotenství interrupcí nejméně přijatelným řešením.

Tabulka č. 41

Závislost mezi stylem výchovy a postojem k interrupci

Styl výchovy/

Postoj k interrupci 1 2 3

Celkem

%

Demokratická* 19,8 29,9 50,3 100

Liberální

35,8

35,8

28,4

100

Autoritářská 11,6

11,6 76,8

100

Zanedbávající 32 24 44 100

*Styl výchovy Demokratický – rodiče berou dítě jako partnera dialogu a respektují jeho názory.

Liberální - rodiče dítěti dávají plnou volnost a nemají na něj žádné požadavky.

Autoritářský – rodiče jsou dominantní autoritou, využívají často příkazů a zákazů.

Zanedbávající – rodiče se nezajímají o to, co dítě dělá.

χ^2 (d.f. = 6) = 25,56 p < 0,001

U ostatních sledovaných proměnných nebyly žádné statisticky významné závislosti zjištěny.

92

16. Postoj k adopci

Většina respondentů (94,8 %) se domnívá, že adoptivní rodiče mohou dítě vychovat „stejně dobře“, nebo dokonce „lépe“ než rodiče biologičtí. Zaujmutí tohoto postoje pak podporuje význam psychologického rodičovství v očích dospívajících.

Tabulka č. 42

Postoj k výchově adoptivních rodičů

Adoptivní rodiče

Četnost %

Mohou dítě vychovat stejně dobře, i lépe než rodiče biologičtí 256 65,5

Mohou dítě vychovat stejně dobře 115 29,3

Mohou dítě vychovat téměř stejně dobře 9 2,3

Nikdy nemohou dítě vychovat tak dobře, jako biologičtí rodiče 10 2,6

Neodpověděl

1 0,3
Celkem
391 100

U žádných sledovaných proměnných nebyly statisticky významné závislosti zjištěny.

93

9.2. Shrnutí výsledků

Cílem mé práce bylo:

1. zmapovat postoje dospívajících k mateřství a rodičovství
2. postihnout faktory, které spolupůsobí při utváření těchto postojů
3. blíže se zaměřit na zjištění případných závislostí mezi postoji k mateřství a rodičovství a pohlavím, převažujícím stylem výchovy v rodině a rozdílným rodinným zázemím (rodina úplná, neúplná a doplněná).

Celkové shrnutí zjištěných postojů

- Dospívající vidí jako hlavní motivaci k rodičovství skutečnost, že péče o dítě naplňuje život rodičů a dává mu smysl.
- Pokud odmítají mít v budoucnu děti, hlavní roli zde hraje fakt, že se cítí být dítětem příliš omezováni, v neposlední řadě zdůrazňují také finanční náročnost zajištění dítěte.
- Ideální věk matky je spatřován v poměrně širokém věkovém rozmezí 22 - 30 let. U otce je jako ideální věk pro narození dítěte preferován věk vyšší, ve věkovém rozmezí 26 - 30 let.
- Dobré bydlení, dostatečné finanční zajištění a stabilní partnerský vztah shledávají dospívající jako základní předpoklady pro založení rodiny. O trochu větší význam je přitom přikládám stabilnímu partnerskému vztahu.
- V otázce pozitivního vlivu rodinného života na kariéru alespoň jednoho z rodičů větší část respondentů spatřuje v rodině podpurný vliv pro rozvoj profesní kariéry.
- Dospívající jsou si dobře vědomi významu rodiny a v rámci preference hlavní

vychovatelské osoby kladou důraz na spolupůsobení obou rodičů s doplněním širší rodiny.

- V otázce výměny pečovatelské osoby na mateřské dovolené – otec na MD - byla zaznamenána poměrně vysoká otevřenost k zvažování této možnosti. Byl zaznamenán minimální výskyt striktně zamítavých odpovědí na tuto otázku.
- Hlavní preferovanou formou partnerského soužití je v případě narození dítěte manželství. Byla zaznamenána vstřícnost vůči tzv. soužití na zkoušku, ale přesto je instituce manželství stále považována většinou dospívajících za důležitou
- Nejčastěji preferovaným počtem dětí jsou 2 děti v rodině, u otázky preference pohlaví dominuje názor, že na pohlaví dítěte nezáleží. V případě volby pohlaví převažuje přání

94

vychovávat obě pohlaví a to z důvodu různorodosti potřeb chlapců a dívek a očekávané větší rozmanitosti v rámci vzájemné interakce.

- Zajímavé bylo zjištění, že více jak polovina respondentů vnímá jako omezující jak roli matky, tak také otce téměř ve stejné míře. Je ale nutné zmínit, že míra uvedeného omezení pro muže i ženu je ovlivněna kulturními zvyklostmi a nelze ji proto hodnotit jako zcela rovnocenně omezující pro obě pohlaví.
- Postoj k otázce ideálního partnera jasně prokázal, že dospívající kladou u svého budoucího partnera hlavní důraz na charakterové vlastnosti člověka a na vztahovou složku partnerského soužití. Jako podstatná okolnost byla také zmiňována schopnost partnera postarat se o rodinu (ve smyslu přímé péče o děti a domácnost i finančního zajištění).
- V rámci postoje k interrupci byl zaznamenán poměrně vstřícný postoj ke zvažování této možnosti jako řešení nechtěného těhotenství. Striktní odmítnutí interrupce bylo nejméně častou odpovědí.
- Postoj dospívajících k adopci a vychovatelským schopnostem adoptivních rodičů byl vcelku pozitivní a kladl tak důraz na význam psychologického rodičovství.

K objasnění vymezených cílů mé diplomové jsem si stanovila tři základní hypotézy:

- H1 Mezi dospívajícími chlapci a dívkami se projevují rozdíly v postojích k mateřství a rodičovství.

Ve zkoumaném souboru se mezi dospívajícími chlapci a dívkami projevují rozdíly v postojích k mateřství a rodičovství.

Konkrétně byla zjištěna závislost postoje na pohlaví v těchto oblastech:

1. Motivace k rodičovství - u chlapců se významně častěji objevoval názor (druhý nejčastěji uváděný), že narození dítěte zajistí pokračování svého rodu, oproti dívkám, které kladly hlavní důraz na skutečnost, že dítě naplňuje život rodičů.
2. Motivace k bezdětnosti - Chlapci uváděli nadnáhodně významně častěji tu skutečnost, že dítě přináší hodně starostí, strachu a obav. U žen byl kladen převážně důraz na omezení, které narození dítěte přináší.

95

3. Ideální věk otce/matky – chlapci spatřují ideální věk pro otcovství v nižším věku než dívky. Zajímavé je zjištění, že nebyla nalezena závislost mezi pohlavím a preferovaným věkem pro roli matky, zatímco u ideálního věku otce tato závislost

zjištěna byla. I přes tuto skutečnost se projevila závislost preference ideálního věku matky na studované škole. Mírná závislost byla také prokázána mezi hodnocením vlivu kariéry rodičů na rodinu a postojem k ideálnímu věku otcovství. Z výsledků vyplývá, že u respondentů, kteří pocítovali, že kariéra alespoň jednoho z rodičů výrazně zasahovala do jejich rodinného života, je tendence vidět ideální věk pro otcovství častěji ve vyšším věku nad 30 let, než u respondentů, kteří tento vliv kariéry rodičů nepocítovali.

4. Kariéra - Ženy se méně častěji než muži přiklánějí ke krajnímu názoru, že je rodina vždy výraznou brzdou rozvoje profesní kariéry alespoň jednoho z rodičů, ale zároveň se méně častěji přiklánějí druhému protipólu a sice, že je rodina důležitým předpokladem rozvoje profesní kariéry alespoň jednoho z rodičů. Je zde patrná spíše tendence ke středovým odpovědím.

5. Muž na mateřské dovolené - Bylo zjištěno, že ženy jsou mnohem více nakloněny změnám týkající se zaběhlého stereotypu matky na MD. Naopak dospívající muži se nejčastěji přiklánějí k odpovědi, že by doma s dítětem na MD nezůstali, nebo zůstali, ale pouze za zvlášť závažných okolností, kdy by žena o dítě nemohla pečovat.

6. Forma partnerského soužití - Rozdíl byl patrný zejména v tom, že dívky častěji preferují uzavření manželství již před narozením dítěte a v menší míře než chlapci jsou nakloněné pro uzavření manželství až po narození dítěte. Také chlapci staví uzavření manželství před narozením dítěte na první místo, přesto jsou více nakloněni tzv. soužití na zkoušku a častěji zvažují uzavření manželství až po narození prvního dítěte.

7. Postoj k interrupci - Mírná závislost pohlaví a postoje k interrupci se projevila zejména v oblasti středových, ne striktně stanovených postojů. Muži poměrně významně častěji odpovídají, že interrupce je jedno z řešení, pokud jeden z partnerů nemá o dítě zájem. Vystává zde tak otázka, zda není příčinou také skutečnost zmiňovaná v rámci diskuse s respondenty a sice, že někteří chlapci mají tendenci ponechávat konečné rozhodnutí zda interrupci podstoupit na dívce, a proto se nepřiklánějí ke krajním názorům.

U ostatních otázek nebyla závislost pohlaví na postoji k mateřství a rodičovství zjištěna.

96

· H 2 Postoje dospívajících k mateřství a rodičovství jsou závislé na stylu výchovy

Ve zkoumaném souboru byla zjištěna závislost postojů k mateřství a rodičovství na stylu výchovy pouze u odpovědí na dvě postojové otázky.

Konkrétně byla zjištěna závislost postoje na převažujícím stylu výchovy v těchto oblastech:

1. Postoj k roli matky - U stylu výchovy, který je charakteristický tím, že se rodiče nezajímají o to, co jejich dítě dělá (zanedbávající styl) byl zaznamenán častější názor, že role matky ženu zcela jistě omezuje, protože ta musí věnovat dítěti všechn svůj čas.

Naopak u

výchovy, kde rodiče využívají často rozkazů a zákazů a uplatňují svou dominantní autoritu

(autoritářský styl) se respondenti přiklánějí k názoru, že role matky ženu neomezuje.

2. Postoj k interrupci - U liberálního stylu výchovy, kde rodiče dávají dítěti plnou volnost a nemají na dítě žádné požadavky, převažuje názor, že interrupce je jediné vhodné

řešení nechtěného těhotenství. Naopak u autoritářského stylu výchovy, kde rodiče často využívají rozkazů a zákazů, je řešení nechtěného těhotenství interrupcí nejméně přijatelným řešením.

U ostatních otázek nebyla závislost převažujícího stylu výchovy na postoje k mateřství a rodičovství zjištěna.

· H 3 Postoje dospívajících k mateřství a rodičovství jsou závislé na rodinném zázemí (rodina úplná x neúplná x doplněná)

U žádné z otázek nebyla zjištěna závislost mezi postojem k mateřství a rodičovství a rodinným zázemím.

Ačkoli v mé práci nebyla prokázána statisticky významná souvislost postojů k mateřství a rodičovství na rodinném zázemí (rodina úplná, neúplná a doplněná) je patrné, že tento vztah ostatní výzkumy v jistém ohledu potvrzují. Ukazuje se, že adolescenti „poznámenaní rozvodem“ jsou ve srovnání s těmi, kteří tuto zkušenost nemají, skeptičtější k možnostem a hodnotě manželství a trvalého partnerského vztahu. „Nerovodoví soudí, že manželství lze posilovat vzájemnou důvěrou, láskou a společnými zájmy. Rozvodoví jsou v tomto směru skeptičtější. Hodnocení kvality partnerského vztahu vlastních rodičů koreluje v pozdní

97

adolescenci kladně s představou a vlastním očekáváním partnerského vztahu“ (Macek, 2003, str. 93).

Tyto skutečnosti jsou proto pro mne podnětem pro další výzkumnou práci, kdy si plně uvědomuji, že pro prokázání případné závislosti uvedených proměnných by musely být otázky zaměřené na rodinné zázemí více rozpracovány a detailněji formulovány.

9.3. Diskuse k výsledkům

V rámci diskuse k zjištěným výsledkům využívám také informací zjištěných v rámci diskuse s respondenty, která následovala po vyplnění dotazníku. Vzhledem k tomu, že byla v rámci této diskuse zmíněna zajímavá doplnění a připomínky, rozhodla jsem se tyto postřehy podrobněji zpracovat také v této kapitole.

Ukázalo se, že pro dospívající je v rámci rozhodování „zda nemít děti“ hlavním motivem skutečnost, že jsou rodiče narozením dítěte příliš omezováni ve svých aktivitách a rozvoji.

Jako druhá nejčastější odpověď byla skutečnost, že mít dítě je finančně náročné a hned na to následoval fakt, že dítě přináší mnoho starostí. Také dobré ekonomické zajištění rodiny před narozením dítěte bylo dospívajícími hodnoceno jako velmi důležité. Tento názor se slučuje také s výsledky kvalitativní studie zaměřené na dosud nesezdané, ekonomicky

samostatné mladé lidi bez partnera se zaměřením na reprodukční chování, kdy v průběhu rozhovorů vystupovala potřeba dostatečného ekonomického zabezpečení jako jedna z podmínek případného založení rodiny. Také muži často odkazovali na svou povinnost zajistit rodině akceptovatelný životní standard (Tomášek, 2006). V rámci diskuse respondenti také upozorňovali na skutečnost, že při zvažování založení rodiny hraje důležitou roli sociální i ekonomická situace rodiny.

Zajímavé jsou výsledky v oblasti preferovaného věku matky a otce. Výsledky odpovídají současným obecně známým trendům ve společnosti, kdy je patrná tendence odsouvat rodičovství do vyššího věku, kdy jsou již matka a otec na dítě připravení zejména po psychické stránce (Sobotková, 2001). Příznivý je také výsledek v tom směru, že není rodičovství v pohledu dospívajících posouváno až do věku nad 30 let, ale pohybuje se v přijatelném věkovém rozmezí u žen 22 - 30 let a u mužů do věkového rozmezí 26 - 30 let.

98

Dle očekávání byla také prokázána závislost mezi preferovaným ideálním věkem pro roli otce a matky a studovanou školou. Gymnazisté významně častěji upřednostňují vyšší věk matky než studenti ostatních středních škol. Tato závislost byla očekávána zejména a ohledem na předpokládanou dlouhodobou přípravu gymnazistů na budoucí povolání v rámci studia vysoké školy.

V otázce pozitivního vlivu rodinného života na kariéru alespoň jednoho z rodičů větší část respondentů spatřuje v rodině podpůrný vliv pro rozvoj profesní kariéry. Tento výsledek je, vzhledem ke stereotypnímu vnímání motivací bezdětných párů jako výměny rodinného

života za kariérní růst, překvapivý. Jako jeden z důvodů spatřuji zejména v tom, že otázka

byla směřována na kariéru pouze jednoho z rodičů. Na druhé straně se tato zjištěná data

shodují také s výsledky výzkumu prováděném v letech 2003 - 2005, jehož výsledky označovaly stabilní partnerský a rodinný život jako předpoklad úspěšně rozvíjené kariéry

(Tomášek, 2006). Lze tak obecně předpokládat, že stabilní partnerský vztah a dobré rodinné zázemí zajišťuje vhodné klima pro realizaci individuálního potenciálu partnerů, včetně profesní kariéry.

V této souvislosti byla prokázána také závislost mezi pohlavím a pozitivním vnímáním rodiny jako podpory pro rozvoj profesní kariéry. Ženy se méně častěji přikláněly ke krajnímu názoru, že je rodina vždy výraznou brzdou pro rozvoj profesní kariéry alespoň jednoho

z rodičů, ale zároveň se méně častěji přiklánějí druhému protipólu a sice, že je rodina důležitým předpokladem rozvoje profesní kariéry alespoň jednoho z rodičů.

Tato skutečnost může být ovlivněna tendencí dívek spíše ke středovým neutrálním odpovědím a tendencí chlapců zaujímat více striktní stanoviska, což může souviset

s výchovou, kdy jsou dívky často vedeny spíše k závislosti, společenské konformitě a plnění ženských rolí, kdežto muži jsou pobízeni k větší výbojnosti a samostatnosti (Oakleyová, 2000).

Vliv může mít také jistá otevřenost obou pohlaví vůči alternativám v péči o děti a rodinu,

kteře se v současné době objevují stále častěji, což jsou dle Šulové například: přímé výchovné působení rodiny je nahrazováno institucemi, výskyt dvoukariérových rodin, kdy péči o dítě

zajišťuje nerodičovská osoba aj. (Šulová, 1998). Důvodem může také u části respondentů být fakt zatím nestabilního vnímání a docenění hodnoty svého vlastního budoucího rodinného zázemí, neboť v rodině zatím nevidí podporu pro rozvoj profesní kariéry.

99

Vysoká pozornost byla v rámci diskusí věnována otázce muže na mateřské dovolené. Zejména ve chlapeckých kolektivech byl parný výraznější konzervativní přístup k tomuto

tématu, kdy se větší část dospívajících mužů nechtěla vzdát své role muže živitele a zároveň zde převládala tendence podceňovat roli ženy v domácnosti a na mateřské dovolené. U žen

byla v rámci diskuse patrná větší otevřenost pro řešení této otázky, což bylo potvrzeno také v rámci mého výzkumu, kdy se ženy výrazně častěji přikláněly k tomu, aby byl jejich muž

doma s dítětem na mateřské dovolené. Převládal zde názor, že významným prvkem, kdy by zvažovaly, zda zůstane muž na mateřské dovolené, by byl věk dítěte. Jako základní limit bylo stanoveno minimálně dosažení jednoho roku věku dítěte. V rámci této diskuse jsem si uvědomila, že tato otázka by si zasloužila podrobné rozpracování, neboť proměnných, které na tento postoj působí je celá řada. Zájem o toto téma podněcuje také další zjištění rozpracovaná v teoretické části, např. že vztah připoutání se může u těsných vazeb u obou rodičů k dítěti vytvořit stejně k matce jako k otci. V této oblasti byly prokázány závislosti

postoje na věku, pohlaví i na studované škole.

V oblasti preferované formy partnerského soužití při narození dítěte dospívající i přes vysokou rozvodovost a ve společnosti tolerované volnější soužití muže a ženy bez uzavření sňatku, zaujímají kladný postoj k uzavření manželství už před narozením prvního dítěte. I přesto je u mužů patrná tendence nechat si pro zvažování o uzavření manželství větší

časový prostor na rozmyšlenou, kdy častěji dávají přednost soužití tzv. na zkoušku a častěji než ženy zvažují uzavření manželství až po narození prvního dítěte. Také v této otázce se

potvrdilo, že stabilnímu partnerském vztahu je dospívajícími připisována vysoká důležitost,

což se potvrdilo také v otázce č. 5. V rámci následné diskuse po vyplnění dotazníku také

respondenti uváděli, že je pro ně manželství důležité z důvodu pocitu jistoty, zajištění. Respondenti, kteří se pak přiklánějí k volnějším formám partnerského soužití (druh, družka), pak své rozhodování odůvodňovali tím, že ke spokojenému životu nepotřebují oddací list a jako výhodu vidí případný snadnější rozchod partnerů, čímž upozorňovali na vysokou, společností tolerovanou, rozvodovost.

Preferovaný počet dětí. S výraznou převahou se většina respondentů přiklání k tomu, že by ráda měla dvě děti. Zajímavé je také zjištění, že poměrně vysoká část respondentů zvažuje možnost mít 3 děti, což významně přesahuje počet respondentů, kteří si nepřejí mít děti žádné,

nebo zvažují mít v budoucnu dítě pouze jedno. V rámci diskuse byl dospívajícími zmiňován

100

také očekávaný vliv dalších okolností, který je povede ke konečnému rozhodnutí ohledně

počtu dětí v rodině.

Pokud by měly uváděné postoje dospívajících za následek skutečně takové reprodukční chování, přineslo by pozitivní vliv na populační bilanci. Lze ale očekávat, že do doby faktické realizace reprodukčního chování dnešních dospívajících do hry vstoupí ještě další proměnné – aktuální životní situace, kvalita partnerského soužití, zdravotní aspekty – a výsledné reprodukční chování bude odlišné od zjištěných postojů.

Role matky. Přes má očekávání poměrně významná část respondentů v roli matky velké omezení pro ženu nevidí, což může také souviset s chápáním role matky jako přirozené

životní náplně v reprodukčním období života ženy, což bylo v rámci diskuse s respondenty zmiňováno. Vliv na tyto výsledky může mít také kulturní determinace a s ní spojené pojetí

reprodukční funkce muže a ženy, které je pro naši společnost typické.

Za zmínku stojí také zjištěné poměrné četné závislosti postoje na pohlaví. Uvedená zjištění jsou ve shodě také s četnými závěry empirických studií zaměřenými na adolescenci. Byly například zjištěny pohlavní rozdíly zejména ve sledovaných psychologických charakteristikách obrazu reálného já s tím závěrem, že je reálné já dívek vzdáleno ideálu více než reálné já chlapců. Macek také upozorňuje na rozdíly spojené s uvědomováním si vlastní sexuální role a z ní vyplývajících odlišného chování (Macek, 2003).

Z výsledků výzkumu a jejich rozboru dále vyplývá, že byla zjištěna poměrně častá závislost mezi zaujímanými postoji a studovanou školou. Jednalo se o zjištěné závislosti mezi studovanou školou a postoji k těmto otázkám: motivace k rodičovství, důvody bezdětnosti,

preferovaný ideální věk matky a otce, ekonomické zajištění rodiny, muž na mateřské dovolené a postoji zaujímanému k interrupci. Blíže odkazují na kapitulu Distribuce postojových odpovědí a jejich analýza závislosti.

Již při výběru jednotlivých škol a respondentů pro svůj výzkum, jsem si byla vědoma toho, že již samotná volba typu a druhu školy může být významným faktorem projevujícím se v osobnostních charakteristikách dospívajícího. Uvědomuji se tedy, že volba školy může

předurčovat také rozdílnost postojů, což bylo v mé práci prokázáno právě poměrně často

prokázanými závislostmi mezi studovanou školou a zaujímaným postojem. Jsem si vědoma

také toho, že v této oblasti může působit mnoho dalších proměnných (pohlaví převažující na

101

daném typu školy aj.), které jsem ve svém výzkumu cíleně nesledovala. Z tohoto důvodu

nejsou zjištěné výsledky blíže rozebírány a podrobněji se s nimi dále nezabývám, spíše v nich vidím podnět pro případné další zaměření výzkumu.

Z výše uvedeného také vyplývá, že je dotazník zaměřen zejména na názorové postoje (kognitivní složka postoje), v menší míře na sledování postojově orientovaného chování (behaviorální složka postoje). V tomto směru mohlo dojít ke zkreslení zejména v tom, že

člověk nějaký postoj vyjadřuje, ale jinak se chová. Mohla se zde také odrazit skutečnost, že jsou dva postoje jednoho člověka v neshodě, kdy se může jednat o vliv aktuální situace.

Otázkou pak ale zůstává, do jaké míry lze z výsledků uvedeného výzkumu předikovat chování dospívajících.

Další podstatnou okolností je skutečnost, že většina dospívajících své postoje k danému tématu bude v průběhu svého života ještě upřesňovat a obměňovat dle aktuální životní situace, neboť jak z výzkumu vyplynulo, většina dospívajících vidí jako ideální věk pro založení rodiny věkové rozmezí od 22 častěji od 26 let věku muže i ženy a postoje tak

mohou být ještě poměrně dlouhou dobu formovány.

9.4. Diskuse k metodologii dotazníku

K užití metodě uvádím, že jsem si vědoma mnohých nedostatků a nepřesných vyjádření v používaném dotazníku, které se projevily až v průběhu jeho zadávání, zejména v závěrečné diskusi po zadání dotazníku a při jeho zpracovávání.

Nejvíce problematickou oblastí se ukázala být otázka zaměřená na věk, pohlaví a pořadí sourozenců v rodině. Respondenti z rozvedených nebo doplněných rodin s nevlastními sourozenci těžko na otázku odpovídali, neboť tyto sourozenecké konstelace se v průběhu

jejich dětství a dospívání měnily. Jednalo se tak o dynamický proces v rámci rodiny, který

nebylo možné odpovědi na tuto otázku zcela postihnout. Z tohoto důvodu byly odpovědi na tuto otázku zohledňovány pouze orientačně a nebyly předmětem statistického zpracování.

V rámci první anamnestické části jsem se snažila zaměřit zejména na fakta. Přesto jsem si vědoma toho, že některé otázky mohou zachycovat subjektivní vnímání situace, např. otázky č. 6, 7, které se ptají na finanční situaci rodiny a vliv kariéry rodičů na rodinný život. Otázka na finanční situaci rodiny byla položena na to, jak dospívající danou situaci vnímal, a ne na

102

skutečné příjmy rodiny nebo vybavení domácnosti. Stejně tak otázka k pracovní kariéře rodiny se ptá na subjektivně zaměřené vnímání vlivu kariéry rodičů na rodinu a ne například na počet přesčasových hodin nebo délku trávení volného času s dospívajícím apod. Z mého pohledu jsou ale i tyto otázky důležité, neboť to, jak člověk vnímá realitu, je důležitým

aspektem, který jeho postoje ovlivňuje. Vnímání a hodnocení realit dospívajícím jedincem se může výrazně lišit od osob již dospělých.

Dále jsem se zamýšlela nad otázkou, ve které se může odrážet aktuální emoční situace dospívajícího a z dlouhodobé perspektivy nemusí být výpověď respondenta až tak podstatná. Jedná se o otázku č. 9, která je zaměřena na vnímání konfliktnosti rodinného prostředí a

emočního klimatu v rodině.

Diskutabilní by mohla být také otázka zaměřená na zjišťování převažujícího výchovného stylu. Pokud bych se měla touto problematikou (vztah převažujícího výchovného stylu

v rodině a postojů) podrobněji zabývat, bylo by vhodné převažující výchovný styl v rodině

sledovat z více úhlů pohledu a zaměřit na něj více otázek.

V rámci diskuse k dotazníku byla také několika málo respondenty zmíněna nerovnováha nabízených odpovědí v otázkách č. 12 a 13 postojové části. Zda role otce nebo matky omezuje muže nebo ženu. Dodatky k odpovědím od „spíše ano“ až po „určitě ne“ byly přizpůsobeny konzervativnímu přístupu k roli otce a matky, který je v rámci naší kultury patrný.

Příklad: a) u role matky – určitě ano, matka je ta, která musí dítěti věnovat všechn svůj čas oproti odpovědi u role otce

b) určitě ano, otec by měl pomáhat v péči o dítě.

Z diskuse se respondenty, ale vyplynulo, že se postupně tento přístup stává méně a méně

samozřejmým, což potvrdily také výsledky u dalších postojových otázek, např.

pozitivní

postoj k otázce muže na mateřské dovolené.

Ještě dodávám, že v rámci předvýzkumu jsem si ověřila, že respondenti uvítali upřesnění strohé odpovědi „určitě ano, spíše ano, atd.“, kdy pro ně bylo znamenalo snadnější pochopení nabízených odpovědí, což bylo záměrem. V neposlední řadě byly odpovědi snadněji

zpracovatelné co do výkladu jejich obsahu. V případném dalším výzkumu by tato otázka stála za delší rozvahou, popřípadě by bylo vhodné toto téma rozvinout do více otázek.

Pro statistické zpracování bylo využito χ^2 – testu nezávislosti, kdy jsem sledovala závislosti mezi daty anamnestickými a postojovými. Jsem přesvědčena, že by bylo možné pro dokonalejší analýzu využít ještě dalších statistických metod, popřípadě využít statistického

103

testování mezi jednotlivými postojovými otázkami navzájem. S ohledem na rozsah diplomové práce jsem považovala za dostačující tento postup.

Z uvedených důvodů považuji za důležité zdůraznit, že zjištěné výsledky je třeba chápat jako inspirativní, kdy mají za cíl poskytnout základní orientaci v cílové problematice a zároveň přispět nabídkou témat pro další výzkumnou práci.

Záměrem této diplomové práce byla snaha přispět k prohloubení poznatků o aktuálních postojích dospívající populace k mateřství a rodičovství. Jak již bylo zmíněno, jedná se o téma velice aktuální a na závěr své práce mohu konstatovat, že také o téma velice dynamické a široké.

Až v průběhu praktického a teoretického zpracovávání této diplomové práce jsem si postupně uvědomovala, jak široká a rozmanitá je problematika mateřství a rodičovství. V podstatě se ukázalo, že v průběhu probíhajících celospolečenských změn dochází také k poměrně rychlým změnám a vývoji postojů k danému tématu. V rámci socializace jedince a výrazného působení nepřeborného množství společenských, ekonomických, ekologických, ale i osobnostních a dalších vlivů, se zdá být rozsah proměnných, které mohou mít vliv na

utváření postoje jedince k otázce rodičovství, téměř nevyčerpatelný.

V rámci empirické části při zadávání dotazníku a následně vedených diskusí byly respondenty stále zmiňovány nové a nové podněty, které mě vedly k rozvíjení dalších úvah na toto téma. I přes tuto podnětovou rozmanitost jsem se s ohledem na rozsah své práce omezila pouze na zpracování základního přehledu postojů dospívajících k této oblasti.

Jsem si vědoma toho, že jsem ve své práci postihla pouze nepatrnou část dané problematiky, kdy by každá otázka mého dotazníku mohla být samotným tématem výzkumné práce. Doufám proto, že bude má práce využita alespoň jako inspirace a podnětný materiál

pro další úvahy a zkoumání.

Záměrem mé diplomové práce byla snaha přispět k prohloubení poznatků o aktuálních postojích dospívající populace k mateřství a rodičovství, neboť se z mého pohledu jedná o

téma velice aktuální a zajímavé.

Teoretická část je podrobně zaměřena na vývojové období dospívání a jeho základní charakteristiky. Kladen byl důraz zejména na socializaci a vlivy, které v rámci vývoje jedince spolupůsobí při utváření jeho osobnosti a postojů. Pozornost byla věnována také obecně

vzniku a změnám postojů. Zaměřila jsem se na otázku rodiny, jejích funkcí a významu pro vývoj jedince, na kterou navazuje rozpracované téma mateřství a rodičovství, jeho

biologických a psychologických aspektů.

Cílem mé práce bylo zmapovat aktuální postoje dospívajících k mateřství a rodičovství a zároveň postihnout faktory, které spolupůsobí při utváření těchto postojů. Blíže jsem se zaměřila na zjištění případných závislostí mezi postoji k mateřství a rodičovství a pohlavím, převažujícím stylem výchovy v rodině a rozdílným rodinným zázemím (rodina úplná, neúplná a doplněná).

Zkoumaný soubor se skládal celkem z 391 respondentů středních škol z Benešova ve věkovém rozmezí 17 – 20 let. Jednalo se o 249 dívek a 142 chlapců. V rámci empirické části byl sestaven dotazník a získaná data následně kvantitativně zpracována.

Ze získaných výsledků lze vyvodit, že rodičovství zůstává mezi dospívajícími lidmi významnou hodnotou. V jejich postojích se projevují tyto tendence:

- Dospívající vidí v rodičovství náplň lidského života, pokud se rozhodují o bezdětném partnerském soužití hlavní roli hraje skutečnost, že se cítí být dítětem omezováni nebo zvažují finanční zatížení rodiny.
- Ideální věk otce i matky je posouván do vyššího věku nad 25 let.
- Výrazný důraz je kladen na stabilní partnerský vztah, ale také na dobré ekonomické zajištění - dobré bydlení, dostatečné finanční zajištění.
- Dospívající spatřují v rodině podpůrný vliv pro rozvoj profesní kariéry.
- Převažuje pozitivní postoj k otázce muže na mateřské dovolené, kdy je zároveň zdůrazňován význam výchovného působení obou rodičů.
- Preferovanou formou partnerského soužití je v případě narození dítěte manželství, se současnou otevřeností vůči přechodnému „soužití na zkoušku“
- Převažuje plánování dvoudětné rodiny.

- Lze sledovat také poměrně vstřícný postoj ke zvažování využití možnosti interrupce jako řešení nechtěného těhotenství.

V rámci sledovaných závislostí byla shledána častá závislost mezi zaujímanými postoji a

pohlavím. Méně častá byla prokázána závislost v oblasti postojů a převažujícího stylu výchovy v rodině. Závislost postojů a rodinného zázemí (rodina úplná, neúplná a doplněná) nebyla prokázána u žádného z postojů.

Jsem si vědoma toho, že jsem ve své práci postihla pouze nepatrnou část dané

problematiky, a doufám proto, že bude má práce využita jako inspirace a podnětný materiál pro další zkoumání.

107

Abstract

The purpose of my diploma thesis was the aim to contribute to the deepening of knowledge on current attitudes of adolescent population towards motherhood and parenthood as it is, from my point of view, a very current and interesting topic.

The theoretical part is focused in details on the evolutionary period of adolescence and its basic characteristics. The paper concentrates mainly on the socialization and influences that affect the formation of the personality and attitudes of an individual during the evolutionary process. I also paid attention to the general issue of creation and change of attitudes. I focused on the family, its function and importance for the development of the individual and on

motherhood and parenthood, its biological and psychological aspects.

The aim of my work was to monitor the current attitudes of adolescents towards motherhood and parenthood and point out factors that contribute to the formation of these

attitudes. I focused on finding possible dependence between the attitude towards motherhood and parenthood and gender, the prevailing educational method in the family and different

family backgrounds (complete, incomplete and integrated family).

The examined sample consisted of 391 respondents from Benešov high schools of the age between 17 – 20 years. There were 249 girls and 142 boys. In the empirical part a questionnaire was made and the data obtained were then quantitatively analysed.

From the results obtained we can conclude that parenthood still remains a significant value

among adolescent people. The following tendencies appear in their attitudes:

- Adolescents understand parenthood as a major content of human life. When they decide about a partner relationship without children, the major decision factor is the fact that they would feel limited by a child or they take into account the financial charges for the family.
- The ideal age for having children of both father and mother shifts above 25 years.
- Adolescents emphasize on a stable relationship but also on a good economic security – good housing and a sufficient financial security.
- Adolescents perceive family as a supportive factor for the career development.
- The prevailing opinion is a positive attitude towards men on maternity leave, the importance of education by both parents is stressed.
- Marriage is the preferred form of partner life, adolescents are open to a temporary „living together try“.

108

- The planning of a two-children family prevails.
- We can observe a rather positive attitude towards the possibility of abortion as a solution for unwanted pregnancy.

In scope of the observed dependence, a strong dependence between the attitudes and gender was found. The dependence between attitudes and the prevailing educational method was less frequent. The dependence of attitudes and family background (complete, incomplete and integrated family) was not found in any of the attitudes.

I am fully aware of the fact that I have covered only a negligible part of the given issue so I hope that my thesis will be used as an inspiration and a thought-provoking material for further research.

- Ainsworth, M., D., S.: Attachment: retrospect and prospect. In: Parkers, C.M., Stevenson-Hide, J. (Edg): The Place of Attachment in Human Behavior. New York, Basic Book 1982.
- Alan, J.: Etapy života očima sociologie. Praha, Panorama 1989.
- Čáp, J.: Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy. Praha, ISV 1996.
- Čáp, J.: Psychologie pro učitele, Praha, SPN, 1980.
- Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha, Karolinum 2005.
- Drapela, V., J.: Přehled teorií osobnosti. Praha, Portál 1997.
- Dunovský, J a kol.: Sociální pediatrie. Praha, Grada 1999.
- Erikson, E., H.: Childhood and Society. N. York, W. W. Norton 1963 (studijní materiál přeložil Langmeier – 1 kapitola Osm věků člověka z knihy Dětství a společnost)
- Ferjenčík, J.: Úvod do metodologie psychologického výzkumu. Praha, Portál 2000.
- Fontana, D.: Psychologie ve školní praxi. Praha, Portál 2003.
- Hartl, P.: Psychologický slovník. Praha, nakladatelství Budka 1994.
- Hayesová, N: Základy sociální psychologie. Praha, Portál 1998.
- Kagan, J.: The Nature of the Child. New York, Basic Books 1984.
- Kohoutek, R.: Základy užití psychologie. Praha, Akademické nakl. CERM 2002.
- Kollárik, T. a kol.: Sociálna psychológia. Bratislava, Univerzita Komenského, 2004.
- Koukolík, F., Drtilová, J.: Vzpoura deprivantů. Praha, Makropulos 1996.
- Kovařík, J.: Kapitoly z vývojové psychologie pro pěstouny a osvojitele (4. část). Náhradní rodinná péče, 2000, roč. III, č. 1, s. 26-29.
- Kovařík, J.: Kapitoly z vývojové psychologie pro pěstouny a osvojitele (5. část). Náhradní rodinná péče, 2000, roč. III, č. 2, s. 20-24.
- Kovařík, J.: Kapitoly z vývojové psychologie pro pěstouny a osvojitele (8. část). Náhradní rodinná péče, 2001, roč. IV, č. 2, s. 16 – 19.
- Langmeier, J., Krejčířová, D.: Vývojová psychologie. Praha, Grada 1998.
- Lewin, K., Lippit, R., White, R. K.: Patterns of Aggressive Behavior in Experimentally created Social Climates, Journal of Social Psychology, 1939, 10, s. 271-299.
- Macek, P.: Adolescence. Praha, Portál 2003.
- Macek, P.: Čeští adolescenti devadesátých let. Propsy, 1997, č. 6. s. 4-6.
- Matějček, Z.: Co děti nejvíce potřebují. Praha, Portál, 1995. Eseje z dětské psychologie.
- Matějček, Z.: Náhradní rodinná péče. Praha, Portál, 1999.
- Matějček, Z.: O rodině vlastní, nevlastní a náhradní. Praha, Portál 1994.

- Matějček, Z., Langmeier, J.: Počátky našeho duševního života. Praha, Panorama 1986.
- Matějček, Z., Langmeier, J.: Psychická deprivace v dětství. Praha, Avicenum 1974.
- Matoušek, O.: Rodina jako instituce a vztahová síť. Praha, Avicenum 1993.
- Mikšík, O.: Psychologická charakteristika osobností. Praha, Karolinum 2001.
- Možný, I.: Sociologie rodiny. Praha, Slon 1999.
- Nakonečný, M.: Encyklopedie obecné psychologie. Praha, Academia 1997.

Nakonečný, M.: Lidské emoce. Praha, Academia 2000.

Nakonečný, M.: Motivace lidského chování. Praha, Academia 1996.

Nakonečný, M.: Sociální psychologie. Praha, Academia 1999.

Oakleyová, A.: Pohlaví, gender a společnost. Praha, Portál 2000. Z anglického originálu Sex, gender and society.

Piaget, J.: Psychologie inteligence. Praha, Portál 1999.

Poledňová, I.: Výkonová motivace v prostředí školy – souvislosti se sebepojetím a utvářením sociálních vztahů. In Macek, P., Lacinová, L.: Vztahy v dospívání. Brno, Barrister & Principal 2006.

Příhoda, V.: Ontogeneze lidské psychiky I. Praha, SPN 1977.

Příhoda, V.: Ontogeneze lidské psychiky II. Praha, SPN 1967.

Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: Pedagogický slovník. Praha, Portál 1995.

Rheinwaldová, E.: Rodičovství není pro každého. Praha, MOTTO 1993.

Říčan, P.: Cesta životem. Praha, Panorama 1990.

Scheinfeld, A.: Women and Men. Chatto & Windus, 1947.

Smékal, V., Macek, P.: Utváření a vývoj osobnosti. Praha, Barrister & Principál 2002. (1. vydání) Publikaci připravili pracovníci Institutu pro výzkum dětí, mládeže a rodiny CVVOE při Fakultě soc. studií v Brně.

Sobotková, I.: Psychologie rodiny. Praha, Portál 2001.

Svoboda, M.: Psychologická diagnostika dospělých. Praha, Portál 1999.

Štěpánková, M.: Morálka a svědomí v pojetí adolescentů. In Smékal, V., Macek, P.: Utváření a vývoj osobnosti. Praha, Barrister & Principál 2002.

Šulová, L.: Člověk v rodině. In Výrost, J., Slaměník, I., ed: Aplikovaná sociální psychologie I. Člověk a sociální situace. Praha, Portál 1998.

Šulová, L.: Jak učit výchovu k manželství a rodičovství? Praha, Grada 1995.

Šulová, L., Fraňková, S., Martínková, K.: Výchova k manželství a rodičovství na základních a středních školách. Díl I. Původní ucelená metodika výuky na ZŠ. Praha, Karolinum 1995.

Tomášek, M.: Já se ještě nechci vázat. Psychologie DNES, Portál, 2006, č. 5., s. 22-24.

111

Vágnerová, M.: Vývojová psychologie I. Praha, Karolinum 1997.

Vokurka, M.: Praktický slovník medicíny. Praha, Maxdorf 1994.

Vygotskij, L., S.: Myšlení a řeč. Praha, SPN 1971.

Weiss, P., Zvěřina, J.: Sexuální chování pražské mládeže, Praha, DEMA 1994.

Weiss, P., Zvěřina, J.: Sexuální chování obyvatel ČR. Praha, DEMA 1994.

Zdroje z Webu

Hamplová, D., Zeman, K., Řeháková, B., Polášek, V., Soukupová, V.: Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti, 2006, Sociologická studie, web: <http://studie.soc.cas.cz/index.php3?lang=cze&shw=227>

Chaloupková, J., Šalamounová, P.: Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice a v Evropě. 2004, Sociologická studie, web: <http://studie.soc.cas.cz/index.php3?lang=cze&shw=227>

<http://www.czso.cz/>

<http://zena.atlas.cz/domov-rodina/rodina>

<http://www.zdravcentra.cz>

<http://studie.soc.cas.cz/index.php3?lang=cze&shw=227>

http://www.novinky.cz/zena/deti/neplodnost---problem-dnesni-doby_92431_edo07.html

<http://ivris.fss.muni.cz/index.php?page=rodina2pr>

112

Seznam příloh

Příloha č. 1. Dotazník zadávaný respondentům

Příloha č. 2. Elektronická podoba diplomové práce

1

Vážení studenti, prosím Vás o vyplnění tohoto dotazníku, jehož výsledky budou součástí mé diplomové práce na Filozofické fakultě UK v Praze. Dotazníky jsou anonymní a informace z nich získané budou použity výhradně pro mou diplomovou práci. Žádám Vás o odpovědi na všechny otázky. V případě, že Vám nebude zcela vyhovovat ani jedna z nabízených odpovědí, označte tu, která se nejvíce přibližuje Vašemu názoru.

I. Část

Prosím, doplňte nebo zatrhněte údaje, které odpovídají Vaší situaci.

1. Věk: .....let
2. Pohlaví: muž x žena
3. Navštěvovaná škola a studovaný obor (na příslušný řádek školy uveďte název vámi studovaného oboru):
  - a) Střední odborné učiliště stavební (SOU), obor .....
  - b) Integrovaná střední odborná škola technická, obor .....
  - c) SŠ ekonomiky, obchodu a služeb SČMSD, obor .....
  - d) Střední odborná škola (SOŠ), obor .....
SOŠ zdravotnická, obor .....
  - e) Gymnázium .....
4. V jaké jste vyrůstal/a rodině:
  - a) úplné (oba vlastní rodiče)
  - b) rozvedené (rodiče jsou rozvedení a žijí odděleně)
  - c) neúplné (úmrtí jednoho z rodičů)
  - d) doplněné (vlastní rodič a jeho nový partner)
  - e) jiné, upřesněte .....
5. Napište věk a pohlaví všech sourozenců (př. 1 sestra 5 let, 1 bratr 18 let):
Vlastních: .....
Nevlastních: .....

Kolikáté dítě jste v rodině:.....

6. V rámci naší rodiny:
  - a) máme velké finanční obtíže a nemůžeme si koupit věci pro základní životní potřeby
  - b) na určité věci musíme dlouhou dobu šetřit
  - c) můžeme si bez větších problémů dopřát, co potřebujeme
  - d) peníze pro nás nejsou žádným problémem

2

7. Pracovní kariéra alespoň jednoho z mých rodičů:
  - a) byla vždy důležitější než náš rodinný život
  - b) výrazně ovlivňovala náš rodinný život
  - c) náš rodinný život výrazněji neovlivňovala
  - d) nikdy nezasahovala do našeho rodinného života
8. Jak byste charakterizoval/a svou výchovu:
  - a) rodiče mě berou jako partnera dialogu a respektují mé názory, mohu tak přispívat v rámci rozhodování v naší rodině
  - b) rodiče mi dávají plnou volnost, nemají na mne žádné požadavky, téměř nic po mě nevyžadují.
  - c) rodiče jsou dominantní autoritou, využívají často rozkazů a zákazů. O jejich rozhodnutí se nesmlouvá.

d) rodiče se nezajímají o to, co dělám. Příliš se spolu nebavíme, na mém názoru jim nezáleží.

9. Pro naše rodinné prostředí jsou charakteristické:

- a) časté konflikty, napětí a nepochopení, často se necítím doma dobře
- b) občasné drobné neshody a konflikty, někdy se doma necítím dobře
- c) občasné nedorozumění, i přesto se doma cítím dobře
- d) výjimečná nedorozumění a neshody, doma mi je vždy dobře

10. Kdo se vám v dětství nejvíce věnoval?

- a) převážně matka
- b) převážně otec
- c) oba rodiče stejně
- d) někdo jiný, doplňte.....

3

II. Část

Zatrhnete, prosím, vždy pouze jednu odpověď, která se nejvíce blíží Vašemu názoru.

1. Z jakého hlavního důvodu si myslíte, že by měl mít člověk děti:

- a) péče o dítě naplňuje život rodičů a dává mu smysl
- b) pro zajištění pokračování svého rodu, předat dědictví předků
- c) kvůli zajištění ekonomického zabezpečení rodičů na stáří
- d) má to tak být, je to normální, že děti mají téměř všichni
- e) jiné, uveďte.....

2. Z jakého hlavního důvodu si myslíte, že někteří lidé děti mít nechtějí:

- a) rodiče jsou dítětem příliš omezováni ve svých vlastních aktivitách a rozvoji
- b) dítě přináší hodně starostí a život plný strachu a obav o budoucnost dítěte
- c) mít dítě je výrazně finančně náročné
- d) život je dnes složitý a bylo by nezodpovědné do dnešní doby přivést dítě
- e) jiné, uveďte .....

3. V kolika letech je dle Vašeho názoru vhodné být matkou a otcem:

matkou	a) 18 – 21 let	otcem	a) 18 -21 let
	b) 22 – 25 let		b) 22 – 25 let
	c) 26 -30 let		c) 26 – 30 let
	d) více jak 30 let		d) více jak 30 let

4. Dobré bydlení a dostatečné finanční zajištění je pro založení rodiny:

- a) jednou z nejdůležitějších podmínek
- b) velice důležité
- c) poměrně důležitou, ale ne základní podmínkou
- d) není příliš podstatné

5. Stablní a uspokojivý partnerský vztah je pro založení rodiny

- a) jednou z nejdůležitějších podmínek

- b) velice důležitý
- c) poměrně důležitý, ale ne základní podmínkou
- d) není vůbec důležitý

4

6. Může spokojený rodinný život spojený s narozením dítěte pozitivně ovlivňovat rozvoj profesní kariéry alespoň jednoho z rodičů:

- a) určitě ne, rodina je vždy výraznou brzdou rozvoje kariéry
- b) spíše ne, rodina omezuje možný rozvoj kariéry
- c) spíše ano, rodina může rozvoj kariéry za určitých podmínek podporovat
- d) určitě ano, rodina je důležitým předpokladem pro rozvoj kariéry

7. Kdo je ve výchově dítěte více důležitý:

- a) hlavně otec
- b) hlavně matka
- c) otec i matka, oba rodiče jsou pro výchovu dítěte nezbytní
- d) oba rodiče, ale i prarodiče a další širší rodina

8. Je pro Vás přijatelné, aby byl muž s dítětem doma na mateřské dovolené:

- a) ne, v žádném případě
- b) pouze za zvlášť vážných okolností, kdy žena nemůže o dítě pečovat
- c) ano, pouze pokud žena vydělává více než muž
- d) určitě ano, pokud s tím oba rodiče souhlasí

9. Jaká forma partnerského soužití je dle Vašeho názoru ideální, pokud budete s partnerem/partnerkou plánovat založení rodiny a narození dítěte:

- a) uzavření manželství před narozením prvního dítěte
- b) uzavření manželství až po narození dítěte, nejprve si společné soužití vyzkoušet
- c) soužití druh a družka (partnerský vztah se společnou domácností, bez uzavření sňatku) před i po narození dítěte
- d) chci být svobodná matka/otec – chci žít sám s dítětem

10. Kolik chcete mít dětí? .....

I v případě, že si v tuto chvíli nepřejete mít v budoucnu děti, pokuste se odpovědět na následující otázky.

11. Pokud budu mít v budoucnu děti, přeji si aby to byli:

- a) pouze chlapci
- b) pouze dívky
- c) chlapci a dívky
- d) na pohlaví vůbec nezáleží

5

Na dalším řádku odůvodněte svou odpověď v otázce č. 11

.....

12. Myslíte, že role matky ženu nějakým způsobem omezuje :

- a) určitě ano, matka je ta, která musí dítěti plně věnovat všechn svůj čas

- b) spíše ano, matka je ta, která dítěti věnuje většinu času
- c) spíše ne, matka a otec si mohou své povinnosti při péči o dítě rozdělit
- d) určitě ne, matka si vždy může najít čas na své vlastní aktivity

13. Myslíte, že role otce muže nějakým způsobem omezuje:

- a) určitě ano, otec by měl pomáhat v péči o dítě
- b) spíše ano, otec by se měl rodině více věnovat
- c) spíše ne, větší část starostí s péčí o dítě přejímá matka
- d) určitě ne, péči o dítě zajišťuje převážně matka

14. Jaký by měl být ideální partner, se kterým byste chtěl/a založit rodinu a mít děti –
vypište minimálně 3 ty nejdůležitější vlastnosti:

- 1. ....
- 2. ....
- 3. ....

15. Přerušování těhotenství (interrupce) je pro mě v případě nechtěného otěhotnění:

- a) jediné možné vhodné řešení dané situace
- b) jedno z řešení pokud jeden z partnerů o dítě nemá zájem
- c) možným řešením jen u zvlášť závažných okolností (zdravotní důvody)
- d) nepřijatelným řešením dané situace a to za všech okolností

16. Rodiče, kteří si dítě osvojili (adoptovali):

- a) ho mohou vychovat stejně dobře, ba i lépe než rodiče biologičtí, nezáleží na tom, kdo dítě zplodil, ale jak se k němu chová
- b) mohou dítě vychovat stejně dobře jako rodiče biologičtí, záleží na tom, zda dítě skutečně přijali za své
- c) mohou dítě vychovat téměř stejně dobře jako biologičtí rodiče
- d) nikdy nemohou dítě vychovat tak dobře, jako biologičtí rodiče, pokrevní pouto nelze překonat

Děkuji za vyplnění dotazníku :o)